

VJEKOSLAV KLAİĆ

CRTICE
IZ HRVATSKE PROŠLOSTI

S UVODOM D^{RA} JOSIPA NAGYA

ZAGREB 1928.
REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE
ZA GODINU 1927. i 1928.

PREDGOVOR

Vjekoslav Klaić zauzima u našoj historičkoj nauci jedno od prvih mjesta, ne samo zbog velikog broja napisanih djela, već zbog njihove svestranosti, stvarnosti, unutarnje vrijednosti i riješenih problema, a iznad svega, što se u njima odražuje nepokolebiva težnja autorova, da prikaže istinu onakovu, kakovu je iz kaosa prošlih događaja i mnoštva pojedinačnih, često oprečnih činjenica, našao i sam proživio, te kao vlastitu duhovnu vrijednost u svijet dao. Upravo stoga, što je znao povezati svoju vlastitu duševnu strukturu s objektivnim rezultatima nauke, Klaićeva djela imaju ne relativnu, već trajnu, a nada sve etičku vrijednost, pa će ona ostati netaknuta i onda, kada bi možda kasniji rezultati istraživanja pojedine navode njegovih djela mogla i ispraviti. Istina je duhovna stvarnost i ona ne leži u samim stvarima, već u duši onoga, koji ju je u stvarima otkrio i kao takovu u sebi proživio.

Mimo objektivnog traženja istine i etičkoga proživljavanja njezina, što se jedno i drugo odražuje u Klaićevim djelima, novi je, treći momenat, koji Klaićeva djela diže iznad prosječnoga i daje im u našem narodu trajnu vrijednost, a taj je, što iz njega ne progovara samo stvarni učenjak i etički čovjek, već jedna u kolektivnosti svoga hrvatskog naroda duboko ukorijenjena ličnost. Kako svaki narod ima svoju vlastitu dušu i potom svoju vlastitu kulturu, tako i iz Klaićevih djela probija jasno i očito potencirana hrvatska duša, a u njegovim se djelima očituju tvorevine hrvatske svojstvene kulture. Zato

i njegova djela nijesu drugo, nego u sadašnjici projektirana hrvatska prošlost. »Hrvatska je bila, ona je sada i ona će biti« riječi su Klaićeve u uvodu njegova velikog djela »Povijesti Hrvatske«, a u tim se riječima očituje sva sinteza njegove volje i tvrda vjera njegovog hrvatskog osjećanja. Tu je etičku kulturnu energiju on nama namro u svojim djelima i ona će nam kao stalni putokazi stajati pred očima, i trajno nas poticati, da u vršenju svojih dužnosti moramo ostvarivati dva ideala: sopstveno-individualni i kolektivno-narodni. Tu je namisao Klaićevu narod hrvatski inače instinktivno i osjećao, pa je u Klaićevim djelima nalazila hrvatska javnost uvijek svoju specifičnu kulturnu stvarnost i dio svoga narodnog osjećanja i vjerovanja.

Vjekoslav Klaić je u Matici progovorio često i s velikim djelima; ovdje progovara iza smrti s malim radnjama, koje je umni pokojnik još za života Matici poslao, da ih od česti spasi iz zaturenosti novinskih papira i preko Matice u maloj kolekciji narodu dade. Ali, ma koliko ove radnje po opsegu bile malene, po osjećaju su velike, jer one poput mozaika upotpunjuju ukupnu sliku Klaićeve stvaranja i pokazuju ujedno razvoj hrvatsko-ga naroda u svim njegovim javnim i privatnim pojavama života i kulture, te njegov nikada neutrnuli vitalitet. Tu će zadaću, tvrdo vjerujemo, posvema ispuniti, pa ih zato Matica našoj javnosti daje, odužujući se ovim umnom pokojniku za njegov opći naučni rad, kao i za rad, koji je kao odbornik i potpredsjednik Matice Hrvatske za dugi niz godina ovoj našoj instituciji posvetio.

F. Lukas
predsjednik M. H.

VJEKOSLAV KLAJĆ^{*)}

I.

Augustin Thierry (1795.—1856.), čovjek istančanog smisla za široke historijske koncepcije, napisao je g. 1827. u prvom svom pismu o povijesti Francuske (*Lettres sur l'histoire de France*), u kome zagovara potrebu Povijesti Francuske i analizira manjkavosti onih djela, koja već postojahu, ove znamenite riječi:

»U ovo doba političkih strasti, kad je tako teško, da se izvučeš iz općenite agitacije, dok osjećaš neku aktivnost duha, mislim, da sam u ozbiljnom učenju povijesti našao sredstvo mira. To ne znači, da me život prošlih vremena i iskustvo tolikih stoljeća nukaju da se odreknem svojih vlastitih želja za slobodom, kao neke iluzije mladih dana; naprotiv tome se priklanjam uvijek više. Uvijek ljubim slobodu, ali po nekoj manje nestrpljivoj naklonosti«. I Vjekoslav Klaić, glavni predstavnik moderne hrvatske historijske nauke, našao je svoj blagoslovljeni mir u ozbiljnom i plodonosnom radu na polju hrvatske povijesti i ovdje razvio u potpunoj mjeri veliku

^{*)} Usp. Horvat R., Prof. Vjekoslav Klaić. Nastavni Vjesnik, knjiga XXXVII. Zagreb 1928. str. 3.—19. — Karlić P., Život i djelovanje Vjekoslava Klaića. Zagreb 1928. — Laszowski E. u djelu »Znameniti i zaslužni Hrvati«. Zagreb 1925. str. 133. — Nagy J., Vjekoslav Klaić. Savremenik god. XVI. Zagreb 1928. str. 273.—277. — Novak V. u »Narodnoj Enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj«, druga knjiga. Str. 326.—328. — Šišić F. u djelu »Priručnik izvora hrvatske historije«. Dio I, čest I. Zagreb 1914., str. 105.—106. — Šufflay M., Značajke hrvatske nacije. Esej o Vjekoslavu Klaiću. Hrvat od 1. kolovoza 1928.

aktivnost svoga duha. Ni on nije nikada ni časak napustio ideju potpune slobode hrvatskog naroda; naprotiv svojim je radom mnogo pridonio, da se ta ideja duboko ustalila u hrvatskoj duši. Klaićeva ljubav prema hrvatskoj domovini i narodu nije samo prirodna ljubav oduševljenog patriote nego i duboka ljubav velikog naučenjaka, koji ni o čemu nije sudio ni određivao svoje raspoloženje, a da nije prije duboko prodirao u bit i najvećih problema.

Rodio se 28. srpnja 1849. u Garčinu u Slavoniji. Po Ulomcima iz moje autobiografije, koje je napisao za Dom i Svijet g. 1899., znamo, da je osnovnu školu izučio kod oca Franje, čovjeka na glasu sa svoje pedagoške spreme. S ocem dođe u Varaždin, kamo ih je doveo Bachov apsolutizam. To bijaše prvi put, kada se političke strasti sukobiše s mirnim raspoloženjem mladoga Klaića. Duhom svog vremena, duhom centralizacije i germanizacije, disaše varaždinska gimnazija, na kojoj je Klaić izučio prva tri razreda. Profesori bijahu Nijemci, Česi i Slovenci uz nekoliko Hrvata; prevelika bojazan i beskrajan respekt pred vlastima spaja skoro sve skupa u jednu jedinu duševnu cjelinu. Svijetla točka u toj tami bijaše Slovenac Matija Valjavec. Takovo raspoloženje potraja do g. 1860., kad je hrvatski jezik zamijenio u školama njemački.

A baš se te godine Klaić preselio s ocem iz Varaždina u Zagreb. Otac mu postade ravnateljem preparandije i gradskih pučkih škola, a on je polazio četvrti razred gimnazije. U Zagrebu je dovršio srednju školu, a već kao srednjoškolac odao osobitu sklonost k povijesnoj znanosti. Klaić misli, da to ima zahvaliti profesoru povijesti Korineku, rodom Čehu. U sedmom i osmom gimnazijском razredu bijaše klerik zagrebačkog sjemeništa. I ove dvije godine imadu svoje značenje u njegovu životu. U bogatoj knjižnici Zbora duhovne mladeži došao je u bliži doticaj s hrvatskom književnošću, naročito sa znanstvenom. Povijesne studije Kukuljevića i Račkoga već su tada svratile na sebe njegovu pozornost. U tom izgladenom društvu uz nauku zanese Klaića i umjetnost,

glazba, koja s njegovim ostalim velikim i lijepim sposobnostima tvori harmoničnu cjelinu.

U sjemeništu osta dvije godine, koje padaju u doba nenarodnog banovanja Levina Raucha. Dakle druga etapa političkih strasti, koja zahvaća baš onda, kad je mladi Klaić imao da sa srednje škole prijeđe na visoke. Na filozofijskom fakultetu bečkog sveučilišta učio je zemljopis, povijest, a donekle i povijesne pomoćne nauke; sve je učio ne samo velikim marom nego i pronicavošću, pa ništa od svega onoga, što je učio na sveučilištu, nije prošlo bez traga u njegovu životu. Pred profesorima Aschbachom, Jägerom, Lorenzom i Sickelom nije stajao kao potpuni novajlija, jer iz razlaganja dra Jurja Posilovića o hermeneutici i egzegezi svetoga pisma u zagrebačkom klerikatu bijaše dobio prvi uvid u znanstven povijesni rad i u nauku o povijesnim izvorima. I tako se već kao mlad đak dao na obradivanje nekih pitanja iz starije slavenske i hrvatske povijesti i mitologije, pa je neke članke ovakova sadržaja poslao zagrebačkom »Vijencu«. U ovom se književnom časopisu počeo javljati g. 1870., pa nastavio i narednih godina.

Radi pomanjkanja profesora zemljopisa i povijesti na zagrebačkim srednjim školama ostavi Klaić u proljeće g. 1872. Beč, prekinu sveučilišne nauke i dođe za nastavnika u Zagreb. Godinu dana kasnije položi ispit za srednjoškolsko učiteljsko zvanje iz povijesti i zemljopisa, vrati se u Zagreb i postade učiteljem na gimnaziji. S tim momentom započinje Klaićevo blagoslovljeno djelovanje na području narodnog prosvjećivanja, koje je potrajalo dugi niz godina. Klaićevih đaka iz srednje škole ima vrlo mnogo; svi se rado sjećaju svog milog učitelja, koji je volio učenike ne mareći nikada, jesu li gospodska ili seoska djeca — jedna sasvim prirodna stvar, ali koja je nažalost imala vrlo mnogo iznimaka. Ne samo to, nego je bio uvjeren o velikoj duševnoj sposobnosti seljačkog djeteta i nastojao da u njemu digné ponos i da mu pomogne u razvijanju intelektualnih sposobnosti, kojima ga je priroda vrlo obilno obdarila.

U svojoj dvadeset i šestoj godini oženi se s Varaždin-
kom Ankom Cvetko i nađe, uz mnogo briga za svoju
mnogobrojnu djecu, i obilno zadovoljstva u poetičnom
krugu svoje porodice.

Klaićevi se članci nizahu u Vijencu jedan za dru-
gim; izadoše štampom i njegove knjige *Prirodni
zemljopis Hrvatske i Zemljopis Bosne*.
Pitanjima, koja je u njima posvetio svoju pažnju sa zemljopisnog stanovišta, posvetio je kasnije u još većoj mjeri sa povijesnog — i mladi Klaić slovijaše kao vrlo ozbiljan naučni radnik uzorne točnosti i oštre pronicavosti. G. 1878. umre prvi redovni profesor hrvatske povijesti na zagrebačkom sveučilištu Matija Mesić, pa Klaića pozvaše na sveučilište kao suplenta istoga predmeta. Tu je Klaić predavao do g. 1882., kad je Mesićeva katedra bila povjerena Tadiji Smičiklasu, koji g. 1879. i 1882. bijaše izdao svoju *Povijest Hrvatsku* u dva sveska. Između dva naučenjaka, po spremi i ozbiljnosti jednoga ravnog drugome, izbor pade na starijega; mlađi se vrati na srednju školu, da i ovdje upućuje mladež u nauku, ali i da nastavi započet ozbiljan znanstven rad. Ali se Klaić doskora opet vrati na sveučilište, najprije kao docenat za zemljopis Južnih Slavena, a g. 1893., kad je Izidor Kršnjavi ispravno prosudio njegove sposobnosti i veliko značenje njegova rada, kao javni redovni profesor opće povijesti. Tu je disciplinu zastupao na sveučilištu do g. 1922., kad je bio umirovljen.

Klaić, eminentno hrvatski historik, i čovjek, koji je sve do smrti imao u rukama vodstvo hrvatske povijesne nauke, imao je da zastupa opću povijest. Drugi bi u takvom položaju bio možda skrenuo s puta, kojim bijaše već pošao. Klaić, imajući sve preduvjete za ozbiljan znanstven rad, lako se snašao na tom polju, lako je uvidio, kako treba da udesi i svoj znanstven rad i predavanja na sveučilištu, a da ne dode do disharmonije. Hrvati su dio zapadnog svijeta i jedan elemenat, koji se ne gubi u tom svijetu. Hrvatska je povijest dio povijesti zapadnog i civilizovanog svijeta. Tko obrađuje hrvatsku povijest,

ne može da prijede premo mnogih pitanja zapadne povijesti. Fiksirana je i metoda znanstvenog rada — na nju se obazreo Klaić u svom rektorskom govoru g. 1902. Nekoliko riječi o historiji, njezinoj zadaći i metodi. Ali dok je i prije Klaića hrvatska povijesna nauka vodila računa o općoj, nije uloga Hrvata u općoj povijesti uvijek točno poimana. Radi toga njemu, po njegovom vlastitom pripovijedanju, glavna briga bijaše u prvom redu da prati i procjenjuje one općenite povijesne momente, koji su od značenja za Slavene, a naročito za Hrvate, pa da na taj način ispravi kojekakva netočna poimanja, koja se susreću i u najodličnijim povijesnim djelima, kad je riječ o Hrvatima i o Slavenima. Na takva šta je rado upozoravao svoje slušače kao što ih po vlastitom iskustvu, upućivaše da ništa ne prihvaćaju kao potpunu istinu, došlo to sa bilo koje strane, dok mu se ne procijeni vrijednost. Jedan zaista vrlo zahvalan posao i za Klaića i za njegove nasljednike na području opće povijesti!

I tako u potpunoj harmoniji između opće i hrvatske povijesti kretao se blagoslovljeni Klaićev znanstveni rad. A veliki plodovi tog rada bijahu povodom, da ga je Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu izabrala 17. prosinca 1896. za svoga pravog člana, i da mu je Karlovo sveučilište u Prahu 23. veljače 1922. podijelilo počasni doktorat. Diploma mu je svečano predana u Zagrebu 10. lipnja 1922. Dva do sada jedina odlikovanja u Klaićevu životu, ali i odlikovanja, koja potpuno odgovarahu njegovom mjestu u hrvatskoj povijesnoj nauci.

U visokoj starosti od sedamdesetidevet godina, ali u potpunoj duševnoj svježini sklopio je Vjekoslav Klaić, skoro perom u ruci, svoje oči na vječan počinak 1. jula 1928.

II.

Znanstveni je rad Vjekoslava Klaića na području hrvatske povijesti ogroman, a njegovo značenje zasada

još neprocjenjivo. Oko njega se kreće jedna čitava epoha u hrvatskoj historiografiji; generacije su od njega mnogo naučile, kao što će generacije imati vrlo mnogo da rade, a da barem donekle privedu kraju ono, što je Klaić započeo. Da je poživio još godinu dana i da je doživio, da se proslavi njegova osamdesetgodisnjica, daci i štovatelji bili bi mu poklonili zbornik naučnih radova iz onih područja, na kojima je i sam radio. U takovu zborniku trebala bi svakako biti i Klaićeva bibliografija, koja bi nauči vrlo dobro došla. Takav posao traži sada njegova smrt. A da se letimično pregleda taj rad, i to opet samo u glavnim fazama, mogu se izabrati razne polazne točke. Uzmimo jednu od najobičnijih.

Na onim istim načelima, na kojima se osniva građansko društvo, osniva se i društvo znanosti. Načela su građanskog društva sloboda i poredak; ista su i načela znanosti, samo se točnije označuju kao slobodno ispitivanje i prikazivanje. Razlika između građanskog društva i društva znanosti sastoji se u tome, što u građanskom društvu sloboda i poredak idu redovito paralelno, što je u stvari jedno uvjet drugome. Bez slobode nema poretka, a bez poretka je i sloboda iluzorna. Na znanstvenom području, ako ostanemo kod naših dana, slobodno je ispitivanje kud i kamo jače od prikazivanja. Tek u nojnovije vrijeme dolazi i ovo do sve većeg značenja, a samo kod neobično nadarenih naučnih radnika dolaze ova dva smjera paralelno i harmonički do izražaja.

A oni dodoše do izražaja i kod našeg Klaića. Njegove studije i članci u *Vijencu*, u *Vjesniku hrvatskog arheološkog društva*, u *Radu Jugoslavenske Akademije* i u *Vjesniku zemaljskog, odnosno državnog Arhiva* napisani su u duhu potpune slobode ispitivanja. I ako u svima ovim studijama Klaić ima pred očima samo hrvatska pitanja, on ih, kako se razumije samo po sbi, prikazuje potpuno objektivno i stvarno. Pišući u Hrvatskoj o hrvat-

skim problemima pisao je potpuno objektivno i stvarno tražeći uvijek i svugdje istinu i ništa drugo nego istinu. A obrađujući u Hrvatskoj pitanja iz hrvatske povijesti, nije ih obrađivao drukčije nego što bi bio učinio, da je živio u tuđem svijetu i za nj radio. Svaki članak i svaka studija daje uvijek nešto novo; novo ne samo onda, kad se iznosi na javu kakav nov i nepoznat dokumenat, nego i kad se formuliraju novi pogledi i nazoni. Pero Vjekoslava Klaića obogaćuje hrvatsku povijesnu nauku od dana na dan. U svojim se studijama dotaknuo vrlo mnogih problema izričito povijesnih, državnopravnih, kulturno-historijskih, genealoških pa i literarnih.

U *Radu Jugoslavenske Akademije* izdao je temeljite rasprave: *Hrvatska plemena od XI. do XVI. stoljeća*, *Rodoslovje knezova Krbavskih od plemena Gusić*, *Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I.*, *Marturina*, *slavonska daća u srednjem vijeku*, *Plemići Svetački ili Nobiles de Zempche*, *Hrvatska pragmatička sankcija*, *Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga*. U studiji o hrvatskim plemenima obrađuje jedno znamenito pitanje, koje stoji u vezi s pitanjem o autentičnosti tako zvanog *Memoriala*, dokumenta, dodanog *Solinskoj Historiji* splitskog arcidakona Tome. U domukentu je riječ o poglavcima dvanaestorice hrvatskih plemena, koji su g. 1102. izabrali ugarskoga kralja Kolomana za kralja Hrvatske i Dalmacije. Povijest hrvatskih plemena ili hrvatskoga plemstva u srednjem vijeku na jednoj je strani utvrdila Klaiću autentičnost *Memoriala*, a na drugoj dala prilično jasnu sliku o uređenju, životu, javnom i privatnom pravu onoga hrvatskog plemstva, koje je proizašlo iz tih dvanaest plemena. U XV. stoljeću plemstvo hrvatskoga podrijetla spominjalo je tih dvanaest plemena i iz njih su izvodili svoju lozu svi oni, koji su se uračunavali u hrvatsko plemstvo. Pravim hrvatskim plemićem smatrao se zapravo samo onaj, koji je mogao dokazati, da potječe

od jednoga od tih plemena. Takovi su plennici uživali naročita prava i povlastice u hrvatskom kraljevstvu.

Ova znamenita rasprava služila je osnovom mnogima daljnim studijama o povijesti hrvatskoga plemstva, naročito raspravama ravnatelja zemaljskog, sadanjeg državnog, arhiva u Zagrebu dra Ivana Bojničića u Vjesniku zemaljskog arhiva.*) Bojničić je više puta ustvrdio, da su i sami ugarski kraljevi čak i u kasnije doba priznavali izričito hrvatsko plemstvo pa ga i sami podjeljivali.

U raspravi o hrvatskoj pragmatičkoj sankciji dokazao je Klaić, da je »hrvatska pragmatička sankcija stvorena poglavito trudom biskupa Emerika Esterhazyja i da je rezolucija hrvatskoga sabora g. 1712. uperena protiv Ugarske, da se njom istakne samosvojnost kraljevstva hrvatskoga«. U gradnji za povijest književnosti hrvatske izdao je Obranu Pavla Rittera Vitezovića, u seriji publikacija Monumentia spectantia historiam Slavorum Meridionalium Vramčevu kroniku s raspravom o životu i radu baruna Vramca i Acta Keglevichiana annorum 1322—1527. Crtajući u predgovoru povijest porodice Keglević, pokazao je, »kako su se Keglevići iz svojega prvotnog zavičaja k jugu od Velebita pod utjecajem jače sile polagano pomicali od juga k sjeveru, najprije u pounske i pokupske krajeve, onda u oblasti među Savom i Dravom, dok napokon jedna grana njihova ne dopre do sjevernih krajeva kraljevine Ugarske. Po tome je — završuje Klaić — povjesnica Keglevića kao neki prototip za sudbinu tolikih hrvatskih plemenitih rodova, koji su doživjeli jednaku ili sličnu odiseju«.

Nigdje nije Klaićev rad na znanstvenom polju istraživanja došao bolje do izražaja kao u Vjesniku zemaljskog odnosno državnog arhiva, koji je,

*) Usp. Prilog povijesti hrvatskog plemstva, god. I.; Izvorne plemićke diplome (litterae armales) u kr. zem. arhivu, god. III.

pod Bojničićevim uredništvom, počeo izlaziti g. 1899. U tom je časopisu Klaić zastupan skoro u svakom godištu od prvog do zadnjeg, i u njemu izdao dvadeset i osam originalnih studija i dvanaest priloga. U njima je raspravio mnoga, često i vrlo zamršena pitanja iz doba hrvatskih narodnih vladara, pa iz doba Arpadovića i tako redom dalje, dolazeći čak i do početka devetnaestog stoljeća. Jedno kapitalno pitanje postavljeno je i rasvijetljeno u raspravi Porijeklo banske časti u Hrvata, izdanoj već u prvom svesku prve knjige Vjesnika. U njoj je definitivno utvrđeno, da je samo kod Hrvata u najužem smislu riječi, kod Hrvata u primorskim dijelovima stare rimske Dalmacije od istarske granice do rijeke Cetine, ime i čast banska dokumentarno fiksirana, po piscima i ispravama, od polovice X. stoljeća do izumrća narodne dinastije i krunisanja ugarskoga kralja Kolomana g. 1102. I ako se u Bosni ban spominje već g. 1153.—1163., banska je čast faktično došla do značenja tek u doba Kulinovo g. 1189. Oko polovice XIII. stoljeća bijaše u Dubrovniku općinskih dostojanstvenika, koji se zvali bani. Ime i čast bana potječe dakle iz Hrvatske u najužem smislu riječi pa odatle prelazi u Bosnu i Dubrovnik. Bana u užoj Hrvatskoj spominje po prvi put bizantinski car Konstantin Porfirogenet u djelu De administrando imperio; zove ga banos i smatra vladarem kneževine, koja obuhvataše župe Kravaru, Liku i Gacku, dakle kasniju ličko-kravarsku županiju, a bijaše neodvisna od hrvatske kneževine. Prve vijesti o banu svjedoče i o tome, da je njegova vlast bila vrlo velika. Prije X. stoljeća polazili su iz njihove sredine čak i ustanci na hrvatske knezove, koji se svršavahu kadikad kneževim ubijstvom. Iz pričanja Einharda, životopisca Karla Velikoga, može se zaključiti, da je hrvatski knez u Dalmaciji Borna g. 818.—821. pridružio dosadanju samostalnu bansku oblast svojoj kneževini, i da se njegov namjesnik u toj pokorenoj oblasti nazvao banom. Kao takav nema nikakva udjela u poslovima uže Hrvatske IX. stoljeća. Naprotiv u X. sto-

ljeću, u doba, kad se hrvatska kneževina preobrazila u kraljevinu, ban je kraljev namjesnik i u užoj Hrvatskoj.

Klaić, uvažujući pripovijedanje Konstantina Porfirogeneta i činjenicu, da u Hrvatskoj X. vijeka ima ostataka Avara, priklanja se Šafarikovom, Daničićevom i Miklošićevom poimanju, da je naziv ban postao od avarsko-perzijskog *bajan*, ali dopušta i mogućnost germanskog podrijetla, kao kod knez od germ. *kuning* i kralj od Karl.)

S ovom se raspravom nije Klaić rastao sa pravno-političkim značenjem hrvatske banske institucije, nego joj je posvetio svoju pažnju još u dvjema raspravama. Dok je dosada radio s vijestima pisaca, prelazi u raspravi Hrvatski bani za narodne dinastije, izdanoj opet u prvom godištu Vjesnika Zemaljskog Arhiva, na isprave, da po njima odredi značenje ove institucije u doba hrvatskih narodnih vladara.

Prema ispravi kralja Petra Kresimira za samostan sv. Ivana u Biogradu Primorskom g. 1060. i prema njegovoj ispravi za samostan opatica sv. Tome u Biogradu g. 1069. bio je uz kralja ban Goyzo. Iz činjenice, da ovaj ban zauzimalje u ispravama posebno mjesto među svjedocima, zaključuje Klaić, da je banska čast u XI. stoljeću bila prva i najviša svjetovna čast. Bana Goyza zamijeni g. 1070. ban Zvonimir, koji se u ispravama privatnih lica i juridičkih osoba spomenje na početku iza bizantinskoga cara i hrvatskog kralja. G. 1070.-1073. smatran je ban Zvonimir u hrvatskoj državi prvim licem iza kralja. Dok za vladanja kralja Petra Kresimira (1059.-1073.) bijaše dva bana, a za vladanja kralja Slavića jedan po imenu Petar (g. 1074.), ne može se dokumentima utvrditi za vladanja bivšeg bana Dimitrija Zvonimira (1076.-1087.) nijedan ban. Klaić naslućuje, da možda Zvonimir nije htio popuniti čast, koju je sam obnosio prije stupanja na prijestolje, ili da se u njegovoj osobi sjediniše kralj

*) Usp. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Erster Band Heidelberg 1913. pod riječju ban.

i ban, ili napokon, da su tada zapadno-evropske državne uredbe, o kojima svjedoči *vicarius regis* g. 1086., stale potiskivati hrvatske i slavenske.

Jedna isprava kralja Petra Kresimira g. 1062., pruža Klaiću priliku, da spomene bane prije g. 1059. i nalazi ih pet na broju. A iz čitavoga svog razmatranja izvodi zaključak, da su u X. i XI. stoljeću bani bili prva lica do kralja, da su davali svoj pristanak na kraljeva rješenja i odluke i da su, u nekim slučajevima, imali u rukama upravu dalmatinskih gradova. Ban je mogao biti ne samo kraljev namjesnik u Hrvatskoj, nego i namjesnik bizantinskoga cara u Dalmaciji. Banska je moć postepeno rasla, a u XI. stoljeću doprla do tog stepena, da je ban, kao Dmitar Zvonimir, izborom mogao doći čak i na hrvatsko kraljevstvo prijestolje. U X. i XI. stoljeću bio je u hrvatskoj državi samo po jedan ban, kao što je bio i jedan kralj.

Povijest banske institucije prati Klaić dalje i poslije kritične g. 1102. U raspravi Hrvatski bana za Arpadovića, izdanoj u istom godištu Vjesnika, zadržava se ponajviše kod ličnosti bana Belusa (1144.-1158. i 1163.), prvog znamenitijeg bana za vladanja Arpadovića. To bijaše čovjek, koji je bansku čast podignuo do velikog značenja, tako da se o njoj vodilo računa u Carigradu, Kijevu i Rimu.

Od Belusa svraća Klaić pogled na bane prije i poslije njega, pa daje cjelokupnu sliku u banskoj časti u periodu od g. 1102.-1225. U ovo doba bilo je u Hrvatskoj i Dalmaciji preko trideset banova, ali, kao i u doba narodne dinastije, uvijek samo po jedan. Bani su svoju upravu vršili najviše tri do četiri godine. Samo je Belus banovao kakvih četrnaest godina. Neka lica obnašahu bansku čast po dva i tri puta, a neki su, u prekidu te vlasti, vršili državne i dvorske službe u Ugarskoj. Među banovima javljaju se i kraljevi rodaci pa i druga svojta. Ban je mogao biti u isto doba i palatin u Ugarskoj; mnogi su obnosili i čast župana na sjeveru Drave i donjega Dunava, naročito u saladskoj ili šimeškoj župa-

niji. Ban se redovito spominje bez oznake zemlje, kojom je upravljao. G. 1181. javlja se ban Dalmacije i Hrvatske, a g. 1215. banus Sclavoniae. G. 1225. spominje se prvi banus totius Sclavoniae. »Bana čitave Slavonije« nema dakle prije zlatne bule kralja Andrije II. g. 1222.

Iz ovih se razlaganja vidi, koliko je svijetla unio Klaić svojim studijama o nutarnjim prilikama i državnopravnim pitanjima u doba starije hrvatske povijesti i kako njegovi članci u mnogom pogledu upotpunjuju znamenitu raspravu Franje Račkoga Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka*) pa otvaraju put daljnim istraživanjima, koja imaju da rasvijetle eprilike, u kojima se razvijao hrvatski život sve do najnovijih vremena. Jedan se problem niže uz drugi, jedan upotpunjuje druge, svaki čas niču nova pitanja, koja, kad ih obrade onako spretne ruke, kakove bijahu Račkijeve i Klaićeve, dat će pravu sliku cjelokupnog, i političkog i kulturnog, hrvatskog života.

Kao što analiziramo ovo nekoliko rasprava, tako bi bilo vrijedno učiniti to isto i s drugima, a kad bi se to učinilo, učinilo bi se ono, što je i sam Klaić želio. On je, kako i sam rado isticao, išao za tim, da iznese i procijeni ono, na što bi se namjerio i što se njemu ukazalo važnim. Konačan sud prepustao čitaocima a naročito onima, koji bi imali da pođu dalje njegovim tragom. U Vjesniku Arhiva ima još vrlo mnogo dragocjenih rasprava, na koje je vrijedno svratiti pažnju, a da se istakne Klaićevo značenje za napredak hrvatske historiografije. Tu su n. pr. rasprave: Admirali ratne mornarice hrvatske g. 1358.-1413., Ein Brief des Königs Ladislaus von Ungarn an Oderisius, Abt von Monte Cassino, Dubrovačka vlastela Žunjevića u Senju i Vinodolu, Osnutak manastira Lepoglave

*) U Radu Jugoslavenske Akademije, knj. 70, 79, 91, 99, 105, 115 i 116, pa i posebice.

i povijest njegova u XV. stoljeću, Regnum Croatiae et Dalmatiae, Borba za hrvatske prekosavske krajeve i njihova reinkorporacija 1814.-1822.

U svojoj duhovitoj raspravi Regnum Croatiae et Dalmatiae, koja je izašla na njemačkom jeziku u Vjesniku Arhiva za g. 1911. i odatle kasnije preštampana u djelu Tomašić-Bojničić, Fundamente des Staatsrechts des Königreiches Kroatien (Zagreb 1918.), jer je lijepa dopuna poznatoj Tomašićevoj knjizi u hrvatsko-ugarskom ugovoru g. 1102., uzeo je Klaić kao polaznu točku svom razmatranju utemeljiteljnu ispravu za benediktinski samostan sv. Petra u Rabu g. 1059. U njoj se po prvi put spominje Croatiae Dalmatiaeque regnum. Prema tome su se područja Hrvatske i Dalmacije, koja u IX. i X. vijeku bijahu još odijeljena jedno od drugoga, poimala i označivala sada kao jedinstvena država. Takovo se poimanje javlja za vladanja kralja Petra Kresimira g. 1066. i 1069. Dakle g. 1059.-1069. Hrvatska i Dalmacija smatrane su jedinstvenom državom, a to su faktično i bile. U takovu stanju ostadoše i poslije smrti Petra Kresimira g. 1073. Dmitar Zvinimir izabran je g. 1076. kraljem Hrvata i Dalmatinaca, a kod njegovog izbora dolazi izraz regnum (u singularu) opet u upotrebu. Taj se pojam susreće kod Stjepana II. g. 1088.-89., kod Kolomana g. 1102., pa dalje g. 1171., 1178. i 1160. Jedinstvenom državom smatrane su Hrvatska i Dalmacija i za bizantinskog vladanja g. 1176.-1180. Kad se pak iza smrti bizantinskoga cara Emanuela g. 1180. hrvatsko-dalmatinska država vratila ugarskim kraljevima iz kuće Arpad, naziv se regnum za Hrvatsku i Dalmaciju rjeđe upotrebljava i češće zamjenjuje nazivima ducatus i hanatus. Ali i ti nazivi još uvijek obuhvataju Hrvatsku i Dalmaciju i smatraju ih jedinstvenom cjelinom; uprava je u rukama jednoga jedinog bana ili hercega. Tako g. 1183.-1269. U XII. stoljeću bijaše poimanje, da Hrvatska i Dalmacija tvore jedinstvenu državu, tako jako, da se

ova oba naziva uzimlju sinonimno; i ime Hrvatska i ime Dalmacija može samo sobom označivati čitavu državu. To se i događa u Dukljanskom ljetopisu, kod arapskog geografa Idrisi, kod splitskog arcidakona Tome (1200.-1268.), kod splitskog kroničara Mica Madii de Barbazanis u prvoj polovici XIV. stoljeća, pa i za prvih godina vladanja kralja Ljudevita Velikoga.

Tek s g. 1359. počimlje ugarska dvorska kancelarija označivati Dalmaciju i Hrvatsku kao regna Dalmatiae et Croatiae, ali kod kuće živi pojam o jedinstvenoj državi, ili barem jedinstvenom području, i dalje. To dolazi do izraza i u djelu osnivača hrvatske povijesti Ivana Luciusa: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex g. 1666.

Ova je Klaićeva studija izašla u Vjesniku g. 1911., godinu dana kasnije nego što se razmahala oštra mađarska kritika o Tomašićevu državnopravnom djelu, o kojoj je Vjesnik baš g. 1911. vodio računa.*)

Ovoliko o Klaićevim raspravama. A to, što je dosad rečeno, mislim, da je dovoljno svjedočanstvo o velikom značenju Klaićeva rada na ispitivanju znamenitijih problema iz starije hrvatske povijesti, naročito iz dobe hrvatske narodne dinastije. U svakoj svojoj raspravi Klaić je majstorskom vještinom svladao materijal, na kome je gradio svoje tvrdnje i kojim je fiksirao pojedine činjenice. Obradujući sredovječna hrvatska pitanja u prvom je redu imao prodrijeti u bit isprava, glavnog sredovječnog materijala. Isprave je obrađivao skoro samo u povijesne svrhe, da iz njih izvuče što više podataka. U samu strukturu isprava, u njihovu diplomatsku stranu, redovito nije ulazio. Ali stekavši već na sveučilištu, iz predavanja i vježba kod bečkog profesora Sickela, vještinu za prosuđivanje isprava, nije se nikada našao u neprilici, kad ih je imao upotrebljavati.

*) Prijevod kritike Ivana Karácsony i protukritika Dane Grubera u Vjesniku XIII. str. 65.—113.

U potpunom skladu sa svojim raspravama napisao je Klaić nekoliko djela, koja u hrvatskoj literaturi ispunjuju velike praznine; treba reći ispunjuju, a ne ispunjavahu jer još i danas, i ako je kod nekih prošlo mnogo godina, otkad su izdana, nijesu izgubila svoje značenje. I ovdje se Klaić našao ne samo pred poviješću nego i pred geografijom i kulturnom poviješću. G. 1878. izdala je Matica Hrvatska njegov Prirodni zemljopis Hrvatske, knjigu, koja po prvi put crta geografske i prirodne prilike Hrvatske; ona je upoznala široku javnost s pitanjima, koja do nje bijahu vrlo malo poznata. Njezin nastavak je Zemljopis Bosne, napisan povodom okupacije Bosne i Hercegovine po Austro-Ugarskoj, koji je opet izdala Matica Hrvatska. I kod jedne i kod druge knjige imao je Klaić vrlo malo prethodnih radova na raspolaganju, ali kod druge je bilo još više poteškoća nego kod prve. Zemljopis Bosne ne ograničuje se samo na geografsku stranu, nego zahvaća i u etnografiju i statistiku a ne prelazi ni preko znamenitijih povijesnih i kulturno-povijesnih momenata. Ali u prvom redu daje knjiga novi jači impuls hrvatstvu u Bosni i Hercegovini.

Treća Klaićeva knjiga Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, izdana u tri sveska od Društva sv. Jeronima g. 1880.-1883., proširuje pogled od Hrvatske i Bosne na sve zemlje, u kojima žive Hrvati. Tu je riječ o Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini, pa čak i o Austriji, Ugarskoj, Moravskoj i Italiji, gdje god su razasute hrvatske kolonije. Sve su te zemlje opisane sa raznih gledišta: geografskoga, etnografskog, povijesnog i kulturno-povijesnog. Nije pretjerano, kad se još i danas ističe, da je zapravo ova knjiga otkrila Hrvatima rođenu grud, kao što i njegov Atlas za hrvatsku povijestnicu, i ako štampan g. 1888., može još uvijek da vrlo dobro posluži naučnim i praktičnim potrebama.

Prikazivajući rad Vjekoslava Klaića na polju hrvatske povijesti još je znamenitiji od rada na geografskom polju. Dok je svojim raspravama mnogo doprinio napretku hrvatske povijesne nauke, sintetičnim je djelima pružio hrvatskoj javnosti novu orijentaciju u povijesti i upotpunio joj znanje, koje joj je pružila Smičiklasova Povijest Hrvatska. G. 1882. izdao je svoju Povijest Bosne do propasti kraljevstva, prvu kritičnu povijest Bosne, koja je zadržala svoje značenje sve do danas a time, što je, osim na hrvatskom jeziku, izašla i u njemačkom i mađarskom prijevodu, otvorila i stranom svijetu pogled u bosansku prošlost. Kod toga svog pothvata imao se Klaić kretati na skoro sasvim neobrađenom području. Podatke za najstariju prošlost Bosne sakupljao je iz Orbinijeva djela *Il regno degli Slavi*, iz Lucarijeva *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, iz Luciusova *De regno Dalmatiae et Croatiae*, iz solinske povijesti splitskog arcidukona Tome, Ritter-Vitezovićeve *Bosna Captiva*, Du-Cangeova *Illyricum vetus et novum*, Farlatijeva *Illyricum sacrum*, Lastićeve *Epitome vetustatum Bosniensis provinciae*. Nešto više pomoći pružila mu je knjiga Maksimilijana Schimeka *Politische Geschichte des Königreiches Bosnien und Rama*, Rajićeva *Istorija raznih slavenskih narodov*, Pejačevićeva *Historia Serviae*, i Johann Chirstian Engelova *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*. Prvi se Klaić našao pred zadatkom da obradi u povijesne svrhe diplomatički materijal, koji do tada bijaše pristupačan u Karano-Tvrtkovićevim Srpskim spomenicima, u Šafaříkovim *Pámatky dřevního písemnictví Jihoslovanův*, u Miklošićevim *Monumenta serbica* i u Pucićevim *Spomenicima srpskim*. To je bila prva prilika da povuče paralelu između isprava zapadnih i istočnih obilježja, posao, koji mu je vrlo dobro došao kasnije, kad se redovito zadržavao, kako je spomenuto, kod hrvatskih

isprava. Najbolju mu pomoć pružiše Račkijeve rasprave *Pokret na slovenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. vijeka*^{*)} i Bogumili i Patarenii,^{**)} onda knjiga Božidara Petranovića: *Bogumili, crkva bosanska i kršćani*, Ljubičeva *Povjesnička istraživanja o Hrvoji*^{***)} i napokon Ruvarčeva rasprava *Nešto o Bosni*.^{****)} Pripravan posao za pisanje bosanske povijesti bijaše svakako vrlo težak, ali nije mogao da ostane bez blagoslovljena ploda.

Rad na polju zemljopisa i povijesti Bosne u doba 1878. do 1882., kad je pronicavi Klaićev duh mogao da ispravno prosudi planove, što se kovahu o budućnosti Bosne i Hercegovine, otvorio mu je neke jasne poglede u budućnost, o čemu svjedoči njegov sud o kralju Stjepanu Tvrtku, izrečen na str. 190. *Povijesti Bosne*: »On bijaše sada u istinu vladar velikomu dielu zemalja kruna Zvonimirove i Dušanove; on bješe polučio, za čim su hrvatski i srbski vladari zalud težili; on bješe pod svojim žezlom ujedinio Hrvate i Srbe u jednu državu. Bosna, koja je nekoć bila prikovana sad uz Srbiju, sad uz Hrvatsku, pošla je sređištem, a oko nje se skupiše ostaci porušene države hrvatske i srbske«.

Osobito je na glasu Klaićeva *Povijest Hrvata* od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, od koje je dosad izašlo pet knjiga i u njima obrađeno doba od najstarijih vremena do g. 1608. Klaićeva namjera bijaše, da čitavu hrvatsku povijest obradi u četiri knjige. Prva je imala ići od najstarijih vremena do g. 1301., druga do g. 1526., do bitke na Mohačkom polju, treća do smrti Karla III. g. 1740., a četvrta je imala započeti s Marijom Terezijom i završiti s krajem XIX. stoljeća. Djelo je imalo biti realizacija Klaićevih sanja i želja

*) Rad Jugoslav. Akad II-IV.

**) Rad VII i VIII.

***) Rad XXVI.

****) Godišnjica Nikole Čupića II.

mladih i zrelih godina, pothvat, kome je mislio, da je vrijedno posvetiti čitavu intelektualnu snagu. Sintetička hrvatska povijest nije smjela dati prednost jednom razdoblju na štetu drugoga samo zato, što je jedan period literarno bolje obrađen od drugoga, što je za jednog objelodanjeno više izvora nego za drugog. A jedna zaokružena slika nije se nikako dala izvesti samo na osnovi njegovih i tuđih radova. Mnogo i mnogo partija trebalo je sasvim nanovo i samostalno obraditi ne izbjegavajući ni arhivski materijal. Klaić je tako i radio, a posljedica tog rada bijaše, da se prvi plan postepeno mijenjao i djelo postajalo kud i kamo opširnije, nego što bijaše u početku zamišljeno. Pišući drugu knjigu, njegovu je pažnju osobito zadržao XIV. vijek, pa je tek s krajem četvrte knjige došao do g. 1526., gdje je morala svršiti druga. Peta se knjiga zadržava naročito na kulturnoj povijesti do ove godine, pa onda zahvaća u doba do g. 1608. Prvi svezak šeste knjige, zadnji dio, koji je pokojni Klaić tako uzorno obradio, ne ide dalje od ove godine. Tu je zapravo samo kulturna povijest hrvatska od 1526. do 1608.

Nekako predviđajući veliko odgojno značenje svoga djela za hrvatski narod napisao je u predgovoru ove riječi:

»Odkad se je Hrvat pojavio na obalama sinjega mora, kroz dvanaest stoljeća i više prkosi on svemu, što ga hoće da zatre, te je neizcrpivom ustrajnošću obranio i održao svoje ime, svoju individualnost i svoj teritorij... Hrvatski je narod svojom otpornom snagom suzbio dosad svaku silu i tako se održao kroz tolika stoljeća«.

Povijest Bosne i Povijest Hrvata tvore s dragocijenim Klaićevim monografijama harmoničnu cjelinu. Autor je uvijek i svugdje na potpunoj naučnoj visini; nema nigdje ništa, što bi moglo narušiti harmoniju ispitivanja i prikazivanja. Harmonija postoji i na drugoj strani. Sintetična su djela namijenjena širokoj javnosti, ali tako, da i nauka ne ostaje kratkih rukava. Rasprave idu u prvom redu u korist nauke, koja opet sa svoje strane ne

smije da ostane po strani od široke javnosti. Uvijek jedan smjer upotpunjuje drugi.

Prikazivanja u cjelini daju i druga Klaićeva djela, naročito Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347. (Zagreb 1897.), Krčki knezovi Frankopani, knjiga I. (Zagreb 1901.) i Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (Zagreb 1914.). Ove su tri knjige izašle u izdanju Matice Hrvatske. Knjiga o Frankopanima je od osobite važnosti za povijest i kulturnu prošlost hrvatskoga primorja, a knjiga o Vitezoviću, mlađem savremeniku zagrebačkoga kanonika Jurja Ratkay, autora djela *Memoria regnum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, i historika Ivana Luciusa, vrijedi kao kulturnopovijesna monografija prvoga reda. U njoj se potpuno zaokružena slika Vitezovićeve života i djelovanja, njegova rada na pjesničkom, povijesnom i političkom polju. I sam autor bijaše potpuno zadovoljan tom svojom knjigom, što je kod Klaića bilo vrlo rijetko.

U skupinu Klaićevih zaokruženih prikaza ide i Knjižarstvo u Hrvata (Zagreb 1922.), gdje je riječ o izdavanju i širenju hrvatske knjige od 16. stoljeća do najnovijih vremena. Uz Vitezovića poklonio je svoju pažnju, u jednoj kraćoj brošuri, Vatroslavu Lisinskome. Knjižici je naslov: Vatroslav Lisinski i prve dvije hrvatske opere (Zagreb 1919.).

IV.

U Klaićevu naučnom radu nije nikako smio ostati po strani njegov bijeli Zagreb, koji je toplo i iskreno ljubio, kao da mu je rođeni sin, te se za njegov napredak i sam mnogo brinuo i radio. Kad je g. 1925. priređena Kulturno-historijska izložba grada Zagreba, bilo je sasvim prirodno, da njezinim predsjednikom nije mogao biti nitko drugi nego Klaić. Za njega bijaše to neobična počast, kao što mu je izbor za začasnoga građanina zagrebačkoga bio najmilije odlikovanje. Takovu počast

bio bi Klaić zaslužio kao hrvatski historik i da se nije pobliže bavio prošlošću grada Zagreba. Ali on je i ovdje dao mnogo toga, što ima trajnu vrijednost.

Na Zagreb se često navraća, kad treba da spomene zagrebački kaptol, zagrebačku biskupiju i nadbiskupiju pa naročito kad obrađuje u bilo koje svrhe materijal kaptolskog arhiva. Ali za zagrebačku povijest od osobite je važnosti izdanje Statuta grada Zagreba od g. 1609. i reforma njegova g. 1618. (Zagreb 1912.), gdje je i posebna studija o samom statutu. Dok u ovom djelu, koje ima strogo znanstven karakter i daje čitaocima u ruke jedan znamenit spomenik, koji lijepo pristaje Tkalčićevu izdanju zagrebačkih spomenika,^{*)} nije smjelo biti mjesta Klaićevim simpatijama prema Zagrebu, dođe ove do izražaja u malom dijelcu Zagreb 1019.—1913. Taj spis počinje autor riječima: »Kažu, da ruski narod zove Moskvu srcem ruske zemlje, a Petrograd okom njezinim. Hrvatima je Zagreb i oko i srce njihovo, ma da stoji na periferiji hrvatskih zemalja. I najtiši kucaj toga srca osjeća se i oziva po svoj Hrvatiji: i na Primorju u Spljetu i u Dubrovniku, i u Zagorju u Mostaru i Sarajevu, i u Podunavlju u Zemunu i Osijeku. Hrvatu je Zagreb još i više: on mu je sve i sva. Sravni Zagreb sa zemljom, pa je nestalo i Hrvatske za sve vijeke. Živjeli bi doduše Hrvati i dalje, razasuti i obnemogli; ali onoga Hrvatstva sa svima svojim vrlinama i porocima, kako se razvio kroz decenija i stoljeća nikad više. Njemu je tijelo i duša jedino Zagreb, gdje no su pohranjene sve predaje i isprave njegove«. Nije manje od početka spisa karakterističan njegov svršetak: »Pričaju, da je staro zagrebačko vrelo Manduševac imalo nekad toliko čarobnu silu, da se nitko, koji bi se napio njegove vode, nije mogao rastati sa Zagrebom. Dao Bog, da i duševno vrelo zagrebačkoga Hrvatstva bude čudotvorno, pa da se svi, koji mu se jednom priključe, pa bili i najljući dušmani naši, nikad više

^{*)} Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae. I.-XI. Zagreb 1889.-1905.

ne bi mogli otresti ni Zagreba, ni Hrvatstva, ni Slavenstva«. Malo je koji čovjek od znanosti dao ovoliko osjećaja prema gradu, gdje je živio i radio, kao što je dao Klaić prema Zagrebu. Ali njegove riječi jasno odavaju, da ovo svoje mezimče nije mogao zamisliti drukčije nego kao središte hrvatske nauke.

V.

Zadnje znanstvene radnje, koje su izašle iz Klaićeva pera jesu: Dva slovenska učenjaka o starijoj historiji Hrvata do 1102. godine u Zborniku kralja Tomislava, izdanom od Jugoslavenske Akademije g. 1925., Narodni sabor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju i Hrvatski sabori do g. 1790. u Zborniku Matice Hrvatske o tisućoj godišnjici Hrvatskoga Kraljevstva, izdanom 1925., Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara u Nastavnom Vjesniku, knjiga XXXIII. g. 1925. Preteče sveučilišta, Postanak i razvitak sveučilišta i Filozofski fakultet u Spomenici Akademikoga Senata izdanoj g. 1925. povodom pedesetgodišnjice zagrebačkoga Sveučilišta (1874.—1924.), i napokon Crvena Hrvatska i Crvena Rusija u osmoj knjigi Hrvatskog kola Matice Hrvatske g. 1927.

Već ovi sami naslovi pokazuju, koliko se zanimljivih pitanja otvorilo pred staračkim, ali i živim očima Vjekoslava Klaića, kako je bilo neophodno potrebno da ih postavi prije smrti i da im potraži rješenja, a da se na njih ne zaboravi. Evo ovdje nekoliko problema, i to vrlo zanimljivih i zapletenih, iz dobe hrvatske narodne dinastije, omiljelog područja i Klaića i Račkoga — ova se dva učenjaka uvijek lijepo i harmonički podudaraju. U Zborniku kralja Tomislava analizirao je i korigirao nekoliko zanimljivih tvrdnja, koje iznesoše sadanji biskup u Krku dr. Josip Srebrnić i sadanji profesor zagrebačkog sveučilišta dr. Ljudevit Hauptmann. Riječ je ovdje o odnosu

pape Ivana X. prema crkvenim prilikama u Hrvatskoj i Dalmaciji, o dokinuću hrvatske biskupije u Ninu, o splitskim crkvenim saborima g. 925. i 928. pa o autentičnosti njihovih spisa, o borbi između latinske i slavenske liturgije i o tumačenju mnogih fakata iz ove dobe ne samo pomoću povijesti nego i pomoću drugih nauka, koje, naročito kod zapletih pitanja, pomažu povijesti.

U članku Narodni sabor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju dolazi Klaić do zaključka, da je »Saborovanje i krunisanje na Duvanjskom polju ne samo vjerojatno nego i izvjesno«. Ovaj sabor ostao je narodu osobito u pameti, jer je tada knez hrvatski priznat za kralja i po papi i po caru u Bizantu. Od papinskog je legata primio pomazanje za kralja i insignija kraljevske časti i vlasti. To je bilo — završuje Klaić — prvo krunisanje na tlu stare Dalmacije a na zemljištu, na kojem se bijahu udomili Hrvati i Srbi, te stvorili više manjih i većih oblasti.

Prikaz o hrvatskim saborima podijeljen je u šest poglavlja. U prvome je riječ o hrvatskim saborima za vladara hrvatske krvi (679.—1102.), u drugom o saborima za vladara tude krvi do g. 1409., u trećem o hrvatskim i slavonskim saborima od g. 1409. do boja na Muhačkom polju g. 1526., u četvrtom o saborima kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od g. 1526. do 1608., u petom o odnošaju hrvatsko-slavonskih sabora prema ugarskim do g. 1608. i napokon u šestom o hrvatskim saborima XVII. i XVIII. stoljeća (1608.—1790.). Klaić obrađuje ovo pitanje sa izričito povijesnog stanovišta pa na taj način daje prvu podlogu za obrađivanje istog pitanja i sa pravno-političkog. A kako se strogo drži saborskih spisa pa neke od njih donosi u reprodukciji, pruža mogućnost i obradbi akata sa drugih gledišta. Obradivanje državnih a i drugih akata ulazi tek malo po malo u diplomatiku, nauku o ispravama, koja je vrlo malo pošla dalje od srednjega vijeka. Kod nas nijesu ni sredovječne isprave još dovoljno diplomatički obrađene pa pogotovo ne ostali pisani materijal. Vrijeme ima mnogo toga da nadoknadi.

Karakteristične su Klaićeve riječi na početku studije: »Ni u jednoj ustanovi javnoga života ne ogleda se tako živo i izrazito suverenost i samoodredjenje kojega naroda, kao u njegovim državnim skupštinama ili saborima. Jer tu narod ili sav na okupu ili po svojim zastupnicima po svojoj miloj volji odlučuje o svojoj sreći, o svojem blagostanju i budućnosti. Dakako da se u takvim skupštinama ili saborima mogu sastajati samo slobodni narodi; po odredbama tih sabora moguće je omjeriti i kulturno stanje pojedinih naroda u stanovito vrijeme«. Raspravljajući o hrvatskim saborima, postavlja Klaić na dnevni red pitanje o suverenosti i samoodređenju hrvatskoga naroda, o njegovoj odgovornosti za slobodan život i za čuvanje kulturnih tekovina. Pred tim se istim pitanjima nalazi u raspravi Prilozi za historiju državnoga prava hrvatskoga, izdanoj u Vjesniku kr. državnog arkiva u Zagrebu god. III., 1928. Tu je na početku istaknuo, da su Hrvati uvijek pazili, da u javnom životu održe ne samo stečena prava — *ius acquisitum*, pred kojim se klanja čitav kulturni svijet! — i da steknu nova. Radi toga su uvijek imali pred očima kraljevske rezolucije i reskriptive o raznim pravima i povlasticama pa neprestano nastojali, da saborima sačuvaju zakonsku vlast. Neprekidno se radilo na tome, da Hrvatskoj ostane ne samo ime nego i karakter kraljevine. Hrvatsku kao »politički narod« priznaje i hrvatsko-ugarska nagodba od g. 1868.; Klaić se sada pozivlje na Pliverićeve dokaze, da je Hrvatska po nagodbi ostala i država.

Klaićevi prilozi za spomenicu povodom pedesetgodišnjice sveučilišta davaju u neku ruku zanimive podatke o kulturnoj povijesti novijih vremena. Njegovo razlaganje zahvaća u XVI. stoljeće, kad ne bijaše tako povoljnih prilika, da bi se u Zagrebu i uopće u Hrvatskoj mogle razviti škole za više nauke. Pogled mu se svraća na sveučilišta u tudini, Italiji, Austriji, Češkoj, Poljskoj, Štajerskoj, Ugarskoj, Njemačkoj i Francuskoj, koja su pohađali mladi Hrvati. Riječ je dalje o kolegijima u Bologni, Beču, Rimu i Lorettu, o pavlinskoj filozofiji i teologiji u

Lepoglavi, o isusovačkoj akademiji u Zagrebu, o školi za političke i kameralne nauke u Varaždinu i Zagrebu, o akademiji znanosti u Zagrebu i napokon o pravoslavnoj akademiji u Zagrebu. To je neki opširan uvod u drugo poglavlje, koje je namijenjeno postanku i razvitku sveučilišta i u kome se potanko analizuje zakonski članak o utemeljenju sveučilišta u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu od 5. siječnja 1874. Opisuje se svečanost otvorenja sveučilišta 19. listopada iste godine, instalacije rektora, koje potrajaše do 19. listopada 1906. Tada bi, radi demonstracije jednog dijela sveučilišne mladeži protiv rektora, ukinuta, kako kaže Klaić, ta lijepa i srdačna svečanost, koja je podržavala intimnu vezu između profesora i njihovih slučasa u sveučilištu.

U članku Crvena Hrvatska i Crvena Rusija utvrđuje Klaić opstanak Crvene Hrvatske, koju spominje Dukljanska kronika. Za bolje razumijevanje postanja Crvene Hrvatske na slavenskom jugu osvrće se na Bijelu i Crvenu Rusiju među istočnim Slavenima. Namjeravajući se na slične nazive primjećuje Klaić: »Takovo opetovanje topografskih tema nije ništa slučajno ni samovoljno, nego se osniva na prastarom običaju, da iseljenici redovito nazivaju rijeke, gore i naselja u svojim novim obitavalištima imenima iz svoje stare domovine«.

VI.

Kao što se Klaiću u mladim godinama usadila u dušu ljubav za znanost, tako ga je doskora zanjela i umjetnost, u prvom redu glazba. I njoj se podao čitavom svojom poetičnom dušom. Već kao sjemeništarač aktivno je učestvovao u glazbenim priredbama društva Skladnoglasje. Kasnije se odvažio i na ravnanje orkestrom pa i komponiranje. Njegova se kompozicija iz mladih dana Svraćanje, po Preradovićевой pjesmi Misli moje, pjeva još i danas po Hrvatskoj, a i izvan njenih granica. Na gimnaziji je osnovao djački orkestar, a kasnije je ravnao okrestrom Hrvatskog Sokola. Skoro punih

četrdeset godina bijaše član ravnateljstva Hrvatskog Glazbenog Gavoda, za koji je izradio pravilnik i naučnu osnovu za djake. Uredjivao je i glazbeni časopis Gušle i u njemu izdao nekoliko lijepih glazbenih studija i kritičkih prikaza.

Za hrvatsku je lijepu književnost mnogo uradio kao urednik književnih listova Hrvatske Lipe (1785.) i Vijenca (1882.—1889.). Za jedan i drugi časopis napisao je mnogo članaka i prikaza kao Tomislav prvi kralj hrvatski, Nešto o tehnici Čengić-age, Grobničko polje, General Matija Rukavina u Trogiru pa životopise Franje Markovića, Ferde Becića, Josipa Eugena Tomića i drugih. Njegova saradnja u Vijencu nije ograničena na doba njegova uredjivanja. Mnogo je podupirao i rad Matice Hrvatske; neko je doba bio i članom njezina odbora.

Uz Sveučilište, Akademiju, Maticu Hrvatsku i Hrvatski Glazbeni Zavod mnogo je mario i za zagrebački Arhiv. Klaić, čovjek potpuno odan čistoj historijskoj nauci, bijaše oduševljeni pristaša rada u arhivima, sabiranja, obradivanja i izdavanja arhivskog materijala. Imao je neobično mnogo smisla za značenje administrativnog arhivskog zvanja i rada, pa ni on, kao ni mnogi drugi, nije mogao a da ne osudi nemar, kojim se dan danas gleda na kulturne i znanstvene institucije.

Onom istom znanstvenom ozbiljnošću, kojom se odlikuju Klaićeva znanstvena djela i rasprave, odlikuju se i njegovi udžbenici za srednje škole pa i historijski članci, izdani u raznim zgodama u revijama i novinama. Radi toga i članci, koji se nalaze u ovoj knjizi, imaju više nego samo momentano značenje.

Kad u prvom članku Vjerodajnica dra Ljudevita Gaja za sabor g. 1848. Klaić spominje, da se »ni u čem drugom ne ogleda tako jasno i određeno samosvojni državni život Hrvatske, kao u hrvatskim saborima«, onda su te riječi kratak refleks njegovog nastojanja, da se znanstvenom obradbom fiksira značenje

sabora u hrvatskom javnom životu. Članak *Regnum regno non praescribit leges* određuje pravo mjesto jednoj činjenici, koja je bila polaznom tačkom borba Hrvata protiv Ugarske. U članku polemičkog karaktera *Bosanska crkva i Patareni* revoltira se Klaićev naučni temperamenat, kad se jasne stranice bosanske prošlosti namjerno preradjuju, a da se udovolji kojekakvim sadanjim političkim programima.

S Klaićevim prvim istupom na znanstvenom polju hrvatske povijesti, moglo bi se reći s njegovim malim djelcem *Hrvati i Hrvatska*, počinje njegovo kritično zahvaćanje u velik broj pitanja prvoга reda. U harmoničkom se redu nižu pitanja o banskoj časti, o plemenima, hrvatskom kraljevstvu i njegovom državnom pravnom i političkom značenju, o kontinuitetu kraljevstva i poslije sklopljene veze sa Ugarskom, o saborima, kao izrazom državnog života i uvijek budne ideje samostalnosti. Sve su to neobično važni momenti političkog života, koji poprimaju još jače konture kad im se razmotri kulturna pozadina i okvir. I s tim računa Klaić; ne ostaje samo kod kulture starih vremena nego ide dalje sve do naših dana, kad hrvatska kultura daje velike činjenice kao što su zavodi za višu naobrazbu i moderno sveučilište. U vezi s kulturom počinju Hrvati svoj život, u kulturi ga nastavljaju i dovode do naših dana. Visoka kultura javnog života treba da se odrazuje i u znanstvenom radu visokog stepena. A u takovom radu ima Vjekoslav Klaić jedno od ljepših mjesta.

VJERODAJNICA DRA LJUDEVITA GAJA za sabor god. 1848.

Ni u čemu drugom ne ogleda se tako jasno i određeno samosvojni državni život Hrvatske, kao u hrvatskim saborima. A ti su sabori još zamašniji za javni život Hrvatske, kad uvažimo, da su se sabori sastajali ne samo za narodne dinastije, nego da su i svi ostali vladari tuđe krvi bez iznimke sve do god. 1918. poštivali nikad po-gaženo pravo Hrvata, da u svom saboru odlučuju o svojoj sudbini i svojim poslovima. Ni najlući centralista i germa-nizator Josip II. Habsburgovac, koji je u čitavom vladanju svojem obustavio ustav, nije dirao u hrvatski sabor. Za njegova kraljevanja sastao se hrvatski sabor pet puta (god. 1781., 1783., 1784. i 1785.), pače na potonjem saboru od 31. kolovoza g. 1785. instaliran bi žalosne uspomene grof Franjo Balaša (Balassa) za hrvatskoga bana.

U neprekinutom nizu hrvatskih sabora kroz više od tisuću godina smatrati nam je sabor od godine 1848. najznamenitijim. Između stotine i stotine sabora naših bilo je doduše nada sve znamenitih sabora, kao onaj na Duvanjskom polju (god. 925.), zatim sabor na obalama Drave (1102.), sabor čitave Slavonije god. 1273. u Zagrebu, veliki sabor Hrvatske i Dalmacije god. 1396. u Ninu, slavonski sabor god. 1477. u Zdencima, hrvatski sabor g. 1494. u Bihaću, izborni sabori god. 1527. na Ce-tinu i Dubravi, sabor trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvat-ske i Slavonije god. 1712. u Zagrebu, te napokon sabor u Zagrebu godine 1847., na kojem bi za sve vijeke potisnut latinski jezik iz javnoga života, i na njegovo mjesto po-

dignut na diplomatski jezik narodni jezik hrvatski. Ali sve te sabore daleko natkriljuje sabor hrvatski, obdržavan u Zagrebu 5. lipnja i slijedećih dana god. 1848.

Mnogo ima razloga, zašto nam je smatrati sabor od god. 1848. najznamenitijim u tisućgodišnjoj historiji parlamentarnoga života u Hrvatskoj. Otkad je u Hrvatskoj prevladao bio feudalizam, kroz stoljeća je hrvatski sabor bio staleško zastupstvo, u kojem su samo privilegovani staleži (svećenstvo, plemstvo veliko i malo, i donekle građanstvo) odlučivali, dok je ogromna gomila puka bila iz njega posve isključena. I tako ni najumnijiji muževi narodnoga pokreta hrvatskoga, kao Gaj, oba Mažuranića, Vraz i drugi nijesu mogli u sabore dolaziti, naprosto zato, jer nijesu bili plemići. Tek izbornim redom, stvorenim za sabor god. 1848. biše otvorena saborska vrata i pučanima, te je tako hrvatski sabor tek sada postao predstavnikom čitavoga naroda. Dakako da je taj izborni red za sabor god. 1848. nastao pod dojmom triju francuskih revolucija, koje su do kraja oborile ustanove sredovječnoga feudalizma. No pored svoga sastava kao zaista narodno predstavništvo hrvatski je sabor od god. 1848. i svojim radom natkrilio sve ostale svoje predšasnike. Kroz kratko vrijeme od jednoga mjeseca i nekoliko dana (lipnja i srpnja) on je s temelja preobrazio hrvatsko kraljevstvo, učinivši ga od sredovječne feudalne zemlje modernom državom. Baš taj kratki odsjek vremena pokazuje, da u hrvatskom narodu imade za svaku dobru stvar izvrsnih radnika, koji će i najveća čudesa počinuti, samo ako im priuštiš toliko slobode, da po volji rade i stvaraju.

Ban Josip Jelačić izdade 18. svibnja 1848. naredbu, kojom je po ustanovama netom sastavljenoga izbornog reda raspisao izbore u Hrvatskoj, Slavoniji i tadanjoj vojnoj Krajini. Narod bi pozvan, da bira 191 zastupnika. Među korporacijama imala je jednog zastupnika birati također kr. akademija znanosti u Zagrebu. I pravo je bilo, da je po novom izbornom redu najvišem učešnomu zavodu naše domovine, koji je bio preteča današnjega sveučilišta, podijeljeno pravo, da bira jed-

noga zastupnika u hrvatski sabor. Samo nije bilo točno određeno, tko da bira, da li samo profesorski zbor, ili također i đaci kao akademički građani? — Nakon dopisivanja između profesorskoga zbora i bana Jelačića udešeno bi tako, da profesori i đaci biraju zajedno; svaki profesor je sam po sebi izbornik, dok će đaci (oko 200) birati između sebe 8 drugova (valjda svaki fakultet po 4), koji će kao izabrani izbornici zajedno sa profesorima glasovati. Budući da je bilo neko osam profesora, bilo je u svemu 16 izbornika.

1848. svibnja 22. ban Jelačić piše učiteljima akademije zagrebačke:

»Gospodo! U smislu provizorne po banskom vijeću izradjene naredbe o izabiranju poklisarah ima i akademija zagrebačka zastupnika svoga na sabor trojedne kraljevine poslati. Budući pako se je pod imenom »akademije« onda uzelo i razumijevalo starešinstvo zajedno sa učešom se mladeži akademičkom, zato mladež ima uticaj u izabiranje poklisara akademičkog; no tako, da pod nadziranjem svoga starešinstva po načinu po starešinstvu odredjenom s istim starešinstvom izabira.

Ovo na Vaše pismo od 21. t. m. Primite iskreni pozdrav moj. U Zagrebu 22. svibnja 1848.

Jelačić mp. Ban.

Izbor obavljao se je 2. lipnja, te bi izabran dr. Ljudevit Gaj. Služi na čast najvišem učešnomu zavodu u Hrvatskoj, da je za svoga zastupnika izabrao preporoditelja hrvatskoga naroda. Još istoga dana izdano bi dru. Gaju ovo

VJERODAJNO PISMO,

Kojim Mi Kraljevska Znanosti Akademija, to jest Doktor i Professori, kao takodjer svi Gradjani Akademički (ovi polag visoke Banske naredbe kroz osam pravah i mudroljublj sluhatelje zastupljeni) znano i vjerovano činimo, da smo pod predsjedničtvom verhovnog Naukah i Školah

Ravnitelja dana 2. Lipnja t. g. za raspisani trojedne Kraljevine Dalmacije, Horvatske i Slavonie na 5-a Lipnja i sljedeće dane g. 1848. Sabor, za poklisara akademičkog, neograničenom vlastju i bez svake instrukcie gospodina Dra. Ljudevita Gaja izabrali. Dajemo indi istomu Gospodinu Poklisaru našem vlast, sva ona govoriti, raditi i glasovati, koja On promičenju svetih načelah: Jednakosti, Slobode i Bratinstva po svojoj savjesti za najshodnia daržao bude. Varhu česa — istomu Gospodinu Dru. Ljudevitu Gaju ovo vjerodajno pismo s pečatju akademičkom providjeno izdaje se.

Dato u Zagrebu, dne 2-a Lipnja g. 1848.

Biskup Josip Schrott s. r.

Kr. Verhovni Naukah i Školah Ravnitelj

L. S.

TRI SELJAČKE BUNE U ZAGREBAČKOJ OKOLICI.

1608.—1610. Prva buna štibrenaca protiv zagrebačkoga kaptola.

Štibrenci (Stibrenses) bili su kmetovi zagrebačkoga kaptola, kojima je zapovijedao kaptolski dekan ili stibrarius (Stibrensis it ab officiali, qui olim stibrarius, modo decanus nuncupatus, dicti). Tu je službu vršio jedan od mladih kanonika (antiquitus canonicus ille, qui communibus capituli colonis administrandis praeficiebatur, non decanus, sed stibrarius vulgari vocabulo compellatus fuit, unde et subditi ipsi Stibrenses dicti, etiamnum huiusmodi denominationem retinent).

Između kaptolskih štibrenaca odlikovali su se svojom vjernošću osobito podanici kaštela Kraljevca i okolišnih sela (Cerje, Dumovec i Kobiljak) istočno od Sesveta. Ti Kraljevčani, koji su svoju naseobinu ispod kaštela zvali »purgom«, a sebe »purgarima«, nijesu se ni makli, kad je planula velika hrvatsko-slovenska seljačka buna pod Matijom Gubcem; jednako su se junački ponijeli za navela turskih pod Hasan-pašom Predojevićem, koji bijaše provalio sve do kaštela Božjakovine, te ga spalio. Zato je zagrebački kaptol Kraljevčanima podijelio privilegij, kojim je znatno olakšao kmetske dužnosti njihove. No uza sve to rado su se odazivali ponudama kneza Zrinskoga, koji ih je mamio, da ostave kaptolske posjede, pa da se nasele na njegovom posjedu u susjednoj Božjakovini, gdje bijahu kneževi kmetovi za posljednjih provala turskih ili izginuli ili u sužanjstvo odvedeni.

Buna štibrenaca u Kraljevcu započela je tim, da su »purgari« u svibnju 1608. kaptolu posluš i službu uskratili. Podjedno se je izjavilo 70 podanika, da će se prema artikulu 28. ugarskoga sabora od god. 1556. odseliti na imanja kneza Zrinskoga. Kaptol je isprva nastojao, da pokret umiri i štibrence od odlaska odvрати; no kad to nije koristilo, pristade na to, da odu, ali da prije svoje obveze ispune i zaostale dugove namire. Taj je dug prema procjeni kaptolskoga dekana Gregorija Nenadića za vrijeme od 3. lipnja 1608. do 12. listopada 1609. iznosio 232.935 ugarskih forinti, te bi pojedinci imali platiti po 1560 do 3976 forinti. Međutim buntovnici nijesu htjeli ni toga duga platiti niti se kaptolu pokoriti. Napokon je kralj Matija II. 12. ožujka 1610. banu Tomi Erdedu i hrvatskomu saboru zapovjedio, da stanu na obranu kaptola protiv nasilja pobunjenih kmetova. Hrvatski je sabor na to 20. travnja 1610. ovlastio kaptol, da pobunjene Kraljevcane i Dumovčane silom pokori i hvata po čitavom kraljevstvu; onima pak, koji bi buntovnike pomagali i zaštićivali, zaprijetio je sabor gubitkom glave, jer »da se je ovakim podstrekanjem i bunjenjem kmetova mir vazda narušavao«.

Još prije toga bijaše kaptol 2. travnja 1610. pet glavnih kolovođa uhvatio. Bili su to Petar Pašović, Juraj Merdetić, Mirko Pauletić, Luka Stublić i Matija Fuger. Bijahu ih zatvorili u biskupski dvor, gdje ih je podžupan Luka Chernkoczy osudio na smrt. Osuda bi izvršena 27. travnja na Kaptolskom trgu, pošto su prije sva varoška vrata zatvorena. Glave je odrubio neki zarobljeni Turčin. Ostali začetnici bune, koji se bijegom spasiše kao Juraj Presnec, izgubiše svoje imanje, a kuće biše im razvaljene.

Nakon smrti glavnih kolovođa, pokoriše se ostali buntovnici. Kaptol izdade 28. travnja dekret od 14 točaka, potpisan od lektora Baltazara Dvorničića Napulyja, u kojem su zapisane sve dužnosti i daće štibrenaca.

1633.—1636. Druga buna štibrenaca protiv zagrebačkoga kaptola.

Dvadeset i tri godine mirovali su kaptolski štibrenci, kadno oko Jurjeva god. 1633. planu nova buna. Ovaj put podigoše se neka sela na jugu Kraljevca, kao Novaki, Otok, Sop i Nart, koja su bila bliže Savi, te su bila mnogo izložena poplavama te rijeke. Poslije raširi se pokret po svima ostalim selima s obje strane Save, u koliko su bila podložna zagrebačkom kaptolu. Za razlog iznižeše buntovnici, da je kaptol pogazio svoj vlastiti privilegij od god. 1571., kojim bijaše štibrencima zamčio, da ih ne će goniti na službu na pojedina predija, nego samo na ona, koja su zajednička čitavomu kaptolu. Kaptol bio je gotov, da se drži zadanog privilegija, ali na to buntovnici staviše nove zahtjeve, kojih kaptol nije ispuniti mogao ni htio. Tako potraja buna preko tri godine, te se je tadani ban Sigismund Erdedi mnogo trudio, da ju smiri. Buntovnici poslali su kralju Ferdinandu II. svoje poslanike u Beč, po imeđu Ivana Jagušića, Jurja Jantolića, Martina Grošića, Stjepana Zdorca, Stjepana Stublića, Andriju Merdetića i još neke druge. Poslije su tražili pomoći i zaštite od ostrogonskoga nadbiskupa Petra Pazmana, pače i od ugarskoga palatina. God. 1634. bilo je u kolovozu i žestokih okršaja oko kaštela Kraljevca i Sesveta. Nasuprot je kaptol pokušao da glavne kolovođe ukloni sa svojih posjeda.

Napokon je ban Sigismund Erdedi po kraljevu nalogu odredio, da se 15. siječnja 1636. na banskom sudu u varoši na brdu Gracu konačna osuda izreče. Na tom je sudu ban zajedno s prisjednicima 6. veljače 1636. točno ustanovio dužnosti i službe štibrenaca, ali ih je podjedno nastojao zaštititi od samovolje kaptolskih službenika. Banova odredba, koja ima 7 točaka, nije zadovoljila ni jednu stranku, već se obje ponovo obratiše na kralja. Kralj je međutim pismom od 14. svibnja 1636. banove odredbe donekle prihvatilo, a donekle preinačio, te izdao neke vrsti urbar od 9 točaka, u kojima je točno ustanovio

dužnosti i daće štibrenaca. Devetom točkom proglasio je kralj Ferdinand II. opću amnestiju za sve buntovnike, ako se opet pokore svojoj zemaljskoj gospodi. Podjedno je imenovao zagrebačkoga biskupa Franju Ergeljskoga zasebnim komesarom, da izradi i u kaptolu i kod štibrenaca obdržavanje rečenih po banu i kralju određenih ustanova. No budući da je biskup Ergeljski malo iza toga umro, preuzeo je i proveo je izmirenje štibrenaca s kaptolom njegov nasljednik Benedikt Vinković.

Nuzgredice budi spomenuto, da su tako ban kao i kralj odredili, da štibrenci kao i dosad plaćaju kaptolu od svojih oranica i livada stanovite daće, zvane »Wueth et Koscheno« (ut obventionem vulgo Wueth et Koscheno dictam iidem Stibrenses a certis ipsorum arabilibus et foenilibus, sicuti hactenus, ita etiam imposterum solvant).

1654. Treća buna štibrenaca protiv zagrebačkoga kaptola.

Kad je u Posavini oko Novigrada i Siska planula buna kmetova grofova Erdeda i zagrebačkoga kaptola, ustali su štibrenci po treći put protiv zemaljske gospode svoje.

Pobunila su se gotovo sva sela štibrenaca od Kraljevca i Sesveta pa do Rušćice (Hrušćice) i Narta na Savi. Kolovođe bili su: Toma Kuzmić, Andrija Sandalić, Antun Jagatić, Matija Dolenjak, Toma Zatović, Marko Zvenić, Jakov Kušić, Juraj Pavleković, Martin Vušić i još neki, a pisar njihov bio je Pavao Masnec. Buntovnici predali su svoju peticiju kaptolu 21. veljače 1654., iznesavši u njoj deset svojih tegoba i zahtjeva.

Budući da je ovim pokretom štibrenaca još veća opasnost zaprijetila da se buna novigradskih i sisačkih kmetova prometne u sveopći pokret seljački, požurio se ban Nikola Zrinski, da ga u zametku uguši. Na saboru u Varaždinu, koji se je prvih dana ožujka sastao, odlučeno bi, da se podigne banska četa pod vodstvom vicebana Gašpara Orehovačkoga, a njemu da se pridruže i krajiške čete krajine varaždinske i karlovačke. Podjedno je kaptol izabrao četiri kanonika (Ivana Filipašića, Ivana

Škrlca, Martina Korena i Ivana Jantolkovića), koji će vojsku pratiti i savjetom joj svojim pomagati.

Eksekucija protiv pobunjenih štibrenaca provodila se je već 11. i 12. ožujka, te su nemilo stradali tako Kraljevčani kao i žitelji susjednih sela, koja su spaljena i opustošena, a pokretno imanje žitelja od vojske razgrabljeno.

Od uhvaćenih kolovođa biše Toma Kuzmić iz Rušćice i Mate Dolenjak također iz Rušćice osuđeni, te 15. svibnja na Kaptolskom trgu nakon torture pogubljeni. Krvnik bijaše već pograbio trećega, po imenu Marka Zvenića, da i njega pogubi; ali taj bi u zadnji čas pomilovan i oslobođen.

BAN NIKOLA KNEZ ZRINSKI I SELJACI (1653.—1659.)

Poznato je, da je knez Nikola Zrinski, stariji brat nesrećnoga Petra, bio mađarski spisatelj, i da je u mađarskoj epskoj pjesmi proslavio svoga pradjeda Nikolu Sigetskoga. Mnogi bi po tome sudili, da se je pomadžario i hrvatskom se narodu otudio. Ali sam knez Nikola ogradio se je protiv toga. U jednome pismu, što ga je god. 1659. pisao zagrebačkom podžupanu Ivanu Ručiću, izjavio je on izriječno: »Ja sam inače sebi svjestan, jer znam, da nisam odrođeni Hrvat, i to Zrinski« (ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me Croatam et quidem Zrinium esse scio).

Nikola Zrinski uza sve to, što je bio mađarski pisatelj, nije dakle nimalo tajio, da je Hrvat. Ta što bi Zrinski mogao drugo i biti? No što je još više, on je i ljubio svoj hrvatski narod, pa je to i pokazao za svoga banovanja u kraljevstvu hrvatskom (1647.—1664.). Već prigodom svoje instalacije god. 1649. izrekao je zanosni govor u kojem je kazao i ove riječi: »Rado dakle svoje službe, svoje imanje i svoj život žrtvujem i posvećujem ovoj preljubljenoj domovini (amantissimae patriae), zaklinjući jedino sve vas neumrlim Bogom, da i vi budete jednodušni (unanimus), radeći za dobro njezino«.

Osobitu je obzirnost prema prostome puku, poglavito prema seljacima i kmetovima, pokazao Nikola Zrinski prigodom seljačke bune god. 1653.—1659., kad su se kmetovi grofa Emerika Erdeda oko Novigrada na Savi dizali protiv svoga zemaljskoga gospodina, a njima su se poslije

pridružili i kmetovi zagrebačkoga kaptola u sisačkoj pokrajini. Gordi grof Emerik Erdedi zahtijevao je naprosto od hrvatskog sabora, da se njemu kao zemaljskomu gospodinu prepusti da obračuna sa svojim odmetnim podanicima; ali ban Nikola Zrinski umio je staleže 5. kolovoza 1653. na saboru u Zagrebu skloniti, te nijesu pristali na to, da Erdedi po svojoj volji hara i ruši među svojim kmetovima, već su izabrali posebno povjerenstvo, koje će pokušati nagodu između njega i njegovih podanika, pa da se s dobra njemu pokore i svoje dužnosti prema njemu opet ipunjavaju. Jednako je ban nastojao, da i kmetove zagrebačkoga kaptola lijepim načinom primiri. Grof Erdedi i prijatelji njegovi rogozorili su stoga protiv bana, da pomaže kmetove protiv njihove zemaljske gospode iz puke mržnje, a povrhu toga da zagrebački kaptol nagoni, da svoju gospoštiju u Sisku zamijeni s njegovom gospoštijom u Vrbovcu.

Ali Nikola Zrinski nije tako radio ni iz kakve osvete protiv Erdeda ni iz pohlepe za Siskom, već zato, što su i Novigrad i Sisak bili tada tik na granici turskoj, pa se je bilo bojati, da bi se pobunjeni kmetovi mogli odmetnuti u Turke. Ta mnogi su od tih kmetova nosili već i perćine poput Turaka, pa su se i prijetili, da vole postati Turci, nego dulje podnositi zulum svoga zemaljskoga gospodina grofa Emerika Erdeda.

Da ban Zrinski nije ni pomišljao podupirati otporne kmetove protiv njihove zemaljske gospode, najbolje dokazuje njegovo hrvatsko pismo, što ga je iz svoga grada Čakovca 21. rujna 1654. upravio na pobunjene Sišćane:

»Mi se čudujemo nad vami Sišćani, kakve pameti ste ljudi, jeli od Boga kaštiga, ali prekorupce po okornosti zle pameti nemarnost, da za tulika opominjanja, za vaš napredak i dobro nemarite, i za ništar deržite. Štimateli da ste vsem kaštigam, koje ste zaslužili, i vredni, vušli? Stanovito neste. Zakaj to morebiti, da ste vi suprot Praviteljske i Božje, svoje gospode tako nepokorni: Niti im služite kako je vredno, i kak ste dužni: niti im dohodke dajete, nego zevsema skoro slobodni hoćete biti. A što

je vekše i gorše, zmed vaše gospode nekojem na smert se grozite. Verujte, da još onoga smert, koga ste vubili*), ne vam odušćena, i blizu je zlo, ko se suprot vam zderšava, a po imene, ako se jako v pamet nevezmete. Zato ovo vas kakoti na pokonec konca opominjamo i zapovedamo, ostavete tu okornost, i nepokoru, krivice, grožnje, nemarljivosti, i vaše gospode verno služete, dohodke davajte. Ar ako toga obderšavali nebudete, kaj je do seh dob kaštige odlučeno, hoće nad vas dojtí, i hoće vas zpokoriti, strašnem zakonom. Drugač nevčinite. Dan ov list v gradu našem Čakovcu 21. septembra meseca 1654.«

Buna Erdedijanskih kmetova u Novigradu i kaptolskih podanika u Sisku trajala je međutim i dalje kroz više godina. Tekar 20. travnja 1659., pošto je napokon ban Zrinski podigao vojsku i utaborio se s njom u Dolnjoj Lomnici u Turopolju, prinudio je on kaptolske kmetove sisačke pokrajine, te je njih 180 duša u ime svih ostalih podanika utanačilo nagodu sa zastupnicima zagrebačkoga kaptola, među kojima je bio i tadanji lektor i povjesničar barun Juraj Ratkaj od Velikoga Tabora. Podanici kaptolski prihvatili su tom prigodom gotovo sve dužnosti, na koje su prije bune bili obvezani.

Jedino grof Emerik Erdedi nije htio, da ban bude posrednikom između njega i njegovih kmetova. On je tužio bana pred županijskom skupštinom u Varaždinu, pače preko nje i pred samim kraljem. Ali Nikola Zrinski nije za to mario. U jednom pismu na zagrebačkoga biskupa Petretića od god. 1659. izjavio se je ban o tužakanju grofa Erdeda ovako: »Zaista velik udarac, gdje se tolike rane zadavaju, ali ja sam oboružan najboljim oružjem, — dobrom saviješću (magnus ictus profecto, ubi tot vulnera inferuntur, sed armatus optima armatura sum, bona conscientia)... A što, ako i ja njegovu veličanstvu pišem, kako ću za stalno učiniti i pisati istinski: »Da ti seljaci nijesu buntovnici, jer se nijesu po-

* Sisački buntovnici bijahu 4. kolovoza 1654. ulovili kaptolskoga kastelana Mihajla Jantolića, te ga ubili i bacili u rijeku Odru.

bunili niti protiv Boga, niti protiv kralja, niti protiv domovine, to jest kraljevstva, niti protiv svoga vlastitoga gospodina, dok ih je grof držao u onoj pravdi, koju treba da svaki kršćanin vrši prema svojim podanicima, da ne bude tiranin prema njima, da im ne guli kožu... Govore naime ti veliki nevoljnici, da je jaram Jevreja u Egiptu bio sladak (prema njihovoj bijedi). Grožnje Jeroboamove Izraelcima bile su ništa s obzirom na ono, što se od njih iznudaže. Dokazuje to ona ogromna knjižica ili bolje knjiga molba (tužba), koje su oni (kmetovi) kraljevstvu (saboru) podastrli...« (quid si ego suae maiestati scripsero, sicut certe faciam et scribo veraciter: quod Rustici isti non sunt Rebelles, nec enim rebellarunt contra Deum, nec Regem, nec Patriam, id est Regnum, nec contra proprium Dominum, dummodo illos teneat comes in illa iustitia, quam unus quisque Christianus tenetur suis subditis administrare, ne sit Tyrannus in illos, ne excoriet ne deglubat, sed tondeat. Dicunt enim miserrimi illi, quod iugum Judaeorum in Aegypto dulce erat. Minae Jeroboami contra Israellem nullae erant, respectu illorum, quolibet ipsi cogebantur; comprobabit hoc ille ingens supplex libellus vel potius liber, qui in Regno est praesentatus«).

Stara je metoda svih tirana, da svoja nedjela i gaženje čovječjih prava i dostojanstva opravdavaju tobože nastojanjem oko općega boljitka. Grof Emerik Erdedi nije osamljen u historiji čovječanstva. Ali ima i rušilaca tiranije, kao što je bio ban i knez Nikola Zrinski.

NEPOZNATA DOSAD BUNA KRAJIŠKIH I KMETSKIH SELJAKA U BANOVINI (1730.—1731.)

Dosad su potanko istražene i prikazane samo dvije seljačke bune u Hrvatskoj i susjednim krajevima. Veliku bunu seljačku od god. 1573., kojoj je bio glavni vođa Matija Gubec, i u kojoj su uz hrvatske kmetove sudjelovali Slovenci u susjednoj Štajerskoj i Kranjskoj, obradio je posljednji u opsežnoj monografiji dr. Josip Hartinger s napisom »Hrvatsko-slovenska buna godine 1573.« (Zagreb 1911.). Jednako znamenitu i opasnu bunu, koja je zahvatila čitavu današnju bjelovarsko-križevačku županiju i neke predjele zagrebačke i varaždinske županije, i u kojoj su se istakli tako krajišnici kao i kmetovi, Hrvati i Srbi, prikazao je po najboljim izvorima sadanji kanonik zagrebački Ljudevit Ivančan također u opsežnoj monografiji s napisom »Buna varaždinskoga generalata i pograničnih kmetova godine 1755.« (Zagreb 1903.). Značajno je, da su u potonjoj buni sudjelovali ne samo obični krajišnici i kmetovi, nego također krajiški časnici (katolici i pravoslavni) i neki plemići, kao vlastelin u Preseki Stjepan Domjanić. Kad je buna bila ugušena, osuđen bi u varaždinskom generalatu 101 krajišnik (61 katolik, 37 pravoslavnih, a 3 nepoznate vjeroispovijesti), a među njima dva kapetana, dva natporučnika i dva poručnika. Od časnika bili su Petar Ljubojević, Vuk Suković i Dane Bolčeta pravoslavni, a Juraj Martijanović i Tomo Tortić rimokatolici. Svi biše osuđeni na dosmrtnu tamnicu i gubitak svega imanja.

Između Gupčeve bune god. 1573. i bune varaždinskoga generalata god. 1755. bilo je kroz 182 godine najmanje dvadeset većih i manjih seljačkih pokreta tako u građanskoj kao i u krajiškoj Hrvatskoj i Slavoniji. Sudjelovali su u njima sad rimokatolički Hrvati, sad opet pravoslavni Srbi, a koji put jedni i drugi zajedno, jer među njima nije bilo nikad tolikih opreka, kao među gospodom. Neke od tih buna u 17. stoljeću opisao je još zagrebački kanonik Tomo Kovačević († 1724.) u zasebnom djelu, kojega je rukopis sačuvan; neke bune 18. stoljeća prikazao je Ivan Kuljević u svojoj radnji »Hrvati za nasljednoga rata« (Rad jugoslavenske akademije, knjiga XXXVIII. str. 105.—107. i 155.—158.), dok su pokreti krajišnika u opće opisani od Fr. Vaničeka u njegovom djelu »Specialgeschichte der Militärgrenze, I. Band, Wien 1875.« Pokreti puka u Srijemu i Bačkoj izneseni su u radnji Radoslava M. Grujića s napisom »Nevolje srpskih seljaka pre dvesta godina u Sremu i Bačkoj« (Zemun 1908.). Pored svih ovih budi opsežnijih budi kraćih radnja imade ipak još seljačkih buna, o kojima znademo tek ponešto ili gotovo ništa. Tako je primjerice pavlinski historičar Nikola Benger u svojoj rukopisnoj kronici samostana Lepoglave naprosto zapisao za god. 1726. ovo: »Iste godine mjeseca svibnja porodila se je buna Vlaha u generalatu Varaždinskom radi njihovih privilegija i t. d. Oni su provalili u vanjsku tvrđu sv. Đurđa (Đurdevca), te su nekoliko kuća časnika razvalili i oborili. I drugdje više«.

Vrlo podesno tlo za bune bila je Banovina, naime zemlja između Kupe i Une. Istočni i južni dio toga kraja bio je tada naseljen nedavno pridošlim Vlasima (Srbima), a uređen na vojničku (banska krajina) i razdijeljen na više kapitanija (kostajničku, zrinjsku i t. d.), dok je sjeverni i zapadni dio pripadao građanskoj Hrvatskoj, a bio je naseljen katoličkim Hrvatima, plemićima, slobodnjacima i kmetovima, koji su potonji bili

podanici poglavito duhovne gospode, kao zagrebačkoga biskupa (Topusko, Pokupsko i Hrastovica), zagrebačkoga kaptola i njegova prepošta (Gore, Gradac i krajevi na jugu Siska).

U toj dakle Banovini planula je god. 1730. velika buna, i to najprije među krajišnicima. Povod buni dade regulamenat od 15. travnja 1728., koji su časnici drukčije tumačili nego prosti vojnici, koji su držali, da su njim zajamčene njihove pravice i slobodine. Krajišnici stali su buniti i podanike građanske Hrvatske, naročito kmetove zagrebačkoga biskupa Đure Branjuga i kaptolskoga prepošta Sigismunda baruna Sinerspergha, obećavajući im potpunu slobodu i oslobođenje od svih tereta i dužnosti prema zemaljskoj gospodi. Tako je planula čitava Banovina: pravoslavni i rimokatolici, Srbi (Vlasi) i Hrvati, krajišnici i kmetovi.

Ovu veliku bunu opisao je prilično opsežno rečeni prepošt crkve zagrebačke Sinerspergh u zborniku kanoničkih vizita arcidakonata Gorskoga, koji se čuva u dijecezanskom arhivu zagrebačke nadbiskupije. Sinerspergh, nastojeći se opravdati, zašto nije god. 1730. obašao i pregledao povjereni mu arcidakonat, veli, da mu je to posve nemoguće bilo poradi velike bune, koja je tada ondje bjesnila. Buna je planula na dan sv. Ivana Krstitelja (24. lipnja) god. 1730. ne samo među raškim krajišnicima (*Rasciani confinarii*), nego i među njegovim i biskupovim podanicima, koje su rečeni Rašani podigli na noge za volju neke umišljene slobode (*imaginariae cuiuslibet libertatis acquirendae causa*). Na posjedima prepošta Sinerspergha raširila se je buna tako, da je samo četiri do pet kuća ostalo vjerno i pokorno svome zemaljskomu gospodinu, poimence kuća slobodnjaka i maloga suca Mihajla Lončarevića, zatim slobodnjaka i suca Jurja Novosela, onda slobodnjaka i lugara Matije Lončarevića, a donekle i lugara Brodarića i lugara Mikca Hozića, premda su neki članovi i njihovih zadruga pristali uz buntovnike. Tako je sta-

jala u plamenu čitava Banovina od Kupe do Petrove gore; svagdje su proglašivali regulamenat od god. 1728., kojim su tobože podijeljene stanovite slobodine narodu na Krajini.

Začetnici i kolovođe pokreta bili su neki vlaški pop (Papa Vallacus), onda Šimun Grubešić, Cvijo Srblijanin (Czuio serblianin), i neki Rodić, sve krajišnici iz okoliša Kostajnice. Oni su pače udarili namet na pobunjeni narod, pa su sabranim novcem pošli na put u Beč, da traže pravdu na carskom dvoru i izrade slobodu za svoje drugove. Srpskim kolovodama pridružili su se i neki podanici zagrebačkoga prepošta, na čelu svima neki Matija Milaković, inače pismen čovjek (*alioquin litteratus*), koji je služio kao haramija u Kostajnici, i kojega su radi njegove pismenosti ustaše izabrali svojim sekretarom ili tajnikom. Od ostalih podanika prepoštovih istakli su se lugar Đuro Dijanešević inače Grbešić, onda Toma Zajec, koji se bijaše još za predašnje bune (*in priori rebellione*) pridružio nezadovoljnicima, nadalje Martin Galian, Marko Marković, Šešerin i mnogi drugi zajedno sa nekih 20 vlaških kuća iz Mošćenice i Budrovca.

Buna je potrajala više mjeseci te su veoma stradali posjedi zagrebačkog biskupa i kaptola. Biskup Branjug i veliki prepošt Sinerspergh više su puta izravno i neizravno nastojali, da svoje podanike primire. Kad to nije nikako polazilo za rukom, stadoše tražiti pomoći, da buntovnike silom pokore. Napokon se je biskup u ime svoje i u ime kaptola obratio na sve strane za pomoć. Sačuvano je pismo biskupovo, kojim je zamolio ratno vijeće u štajerskom Gracu, neka odredi, da general hrvatske krajine pošalje 2000—3000 krajiških vojnika, da svladaju ustanak. Jamačno obratio se je i na generala varaždinske krajine, kao i na grofa Ivana Draškovića, tada banskoga namjesnika u građanskoj Hrvatskoj.

Čini se, da su i banski namjesnik i generali uvidjeli, da treba odlučno i brzo ustanak svladati. Podigle se tri vojske; jedna u karlovačkoj krajini, druga u varaždinskoj, dok je grof Drašković skupio zemaljske haramije i ban-

derijalne čete. Svega se podiglo deset tisuća momaka. Vojske su 5. lipnja 1731. udarile na Banovinu. Karlovčani utaborili su se u Sračici, Varaždinci u okolišu Zrinja kod sela Lužec, dok je banski namjesnik stao kod Berkiševine. Buntovnici prepali su se tolike sile, te su pohitali da mole milost; ona sela, koja se nijesu pokorila, biše nemilo poharana i spaljena, a imanje kmetova i krajišnika ostavljeno vojnicima, da ga razgrabe. Tako je do kraja uništeno šest sela, po imenu Mošćenica i Budrovec, u kojima su stanovali Vlasi, nadalje Pavlovec, Žuti potok, Glina i katolički Budrovec, u kojima su stanovali Hrvati.

Nakon svladane bune dođe 22. lipnja u biskupski grad Pokupsko zasebna sudbena komisija, da sudi podanicima biskupovim i prepoštovim. U toj komisiji bio je podžupan Sigismund Škrlec, predsjednik sudbenoga stola, onda Josip Magdić, jurat banskoga stola i bilježnik kaptolske kancelarije, i Andrija Grlečić, prefekt biskupovih imanja. Oni osudiše od biskupovih podanika petoricu na smrt, a četvoricu na trogodišnju robiju na galijama. Od prepoštovih podanika stiže jednaka kazna Matiju Milakovića, sekretara buntovnika, dok bi Toma Zajec na stratištu ožigosan i sa čitavom svojom porodicom za sve vijeke prognan s imanja svoga zemaljskoga gospodina.

Ne zna se, šta se dogodilo s pravim začetnicima i kolovodama te bune. Jamačno su ih kaznile vojničke vlasti. Ali to je slabo koristilo, jer se već nakon dvadeset godina javlja o novoj buni krajišnika u Banovini. Tu je bunu god. 1751. pokrenuo svrgnuti seoski knez Teodor King.

BAN BALAŠA I BISKUP VRHOVAC.

(4. kolovoza 1788.)

Sve bez ikakvog obzira na želju hrvatskoga naroda imenovao je kralj Josip II. dne 6. svibnja 1785. srijemskoga velikoga župana, grofa Franju Balašu od Gjarmata, za hrvatskog bana. Novi ban bio je skroz dvorski čovjek, spreman, da po zapovijedi kraljevoj počini i najveća bezakonja, pače i najljuća nasilja, samo da ugodí svome gospodaru. Dvije godine zatim, 21. kolovoza 1787. podijelio je isti kralj Josip čast zagrebačkoga biskupa mladomu tek trideset i pet godišnjemu svećeniku i kanoniku Maksimilijanu Vrhovcu, tada predstojniku centralnoga seminara u Pešti. I Vrhovac bio je do nedavna privrženik slobodoumnih reforama Josipovih, ali je sada postao rimokatolički biskup; dok je Balaša bio po vjeri protestant, pa već tim zazoran svim pravovjernim Hrvatima. Suviše je mladi biskup bio odan staromu ustavu hrvatskomu i ugarskomu, dok je grof Balaša sve kao čuvar krune sv. Stjepana tu istu krunu zajedno s ostalim krunskim insignijama iz grada Požuna, odakle se nije smjela micati, dao prenijeti u carsku riznicu u Beč. Moguće da ga je kralj Josip baš za nagradu slijedeće godine imenovao hrvatskim banom, a onda i komesarom u jednom od onih deset okruga, na koje bijaše kralj posve samovoljno raspomadao Ugarsku i Hrvatsku.

Stara je predaja, utvrđena činjenicama i pismenim svjedočanstvima, da se ban i biskup nijesu voljeli, pače da je došlo i do žestokih sukoba među njima. To se je najbolje pokazalo tada, kad je biskup nakon smrti cara

i kralja Josipa II. stao na čelo svima protivnicima banovima, te najodlučnije poradio, da je Balaša morao ostaviti Hrvatsku, pa da ga je zamijenio na banskoj stolici grof Ivan Erdedi.

O jednom sukobu između bana Balaše i biskupa Vrhovca pripovijeda po tradiciji Tadija Smičiklas u svojoj »Povijesti hrvatskoj« (dio drugi, strana 368.), prikazujući ratovanje cara i kralja Josipa II. s Turcima 1787.—1790. godine. Smičiklas piše ovako:

»Čim je opet rat dulje trajao, tim je veća nevolja rasla između Josipa II. (s jedne strane, a) Ugarske i Hrvatske (s druge strane). Kad je vojske puno propalo, zaista (kralj) za svaku regimentu četiri stotine novaka, a od svakoga stanovnika zemlje bez obzira na to, da li je plemić ili svećenik, da dade žitka za vojsku, i to po razmjeru svoga posjeda. Žito je imao dovesti sam gospodar za pol cijene, kako je onda bila na tržištu, pak mu se nije platilo već samo polovica, drugu polu da će dobiti poslije rata... Činilo se vladi Josipovoj, da bi dobro bilo sada županije sazvati u skupštine, da pristanu na žitak i novake. Povjerenici (komesari) ih poslije dvije godine opet sazovu. Buna nad banom Balašom dizala se u skupština, a vlada nije opravila ništa. U zagrebačkoj županiji usta glava crkve hrvatske biskup Vrhovac — kako pripovijeda mnogostrana tradicija — proti banu Balaši i kraljevoj zapovijedi. Kada je biskup zaviknuo: Ne će tako biti, bane, jer toga zakon ne poznaje, a kralj ni ti ne smijete kršiti zakona, — vele, da je tresnuo šakom po stolu tako silno, da mu je dragocjeni kamen iz prstena iskočio«.

Iz urudžbenoga zapisnika zagrebačke županije za godinu 1788. doznajemo, da je zaista ban i komesar grof Franjo Balaša dopisom iz Križevaca od 10. srpnja god. 1788. broj 2366—2830 zagrebačkoj županiji zapovjedio, da po »višoj zapovijedi« (altiori iussu) mora sazvati skupštinu samo zato, da u njoj dozvoli zatraženih od nje 308 regruta i 15 goniča za volove, pa onda i naturalija za c. kr. »Corps d'Armée«. Međutim ni veliki župan ni pod-

župan nijesu potpisali spis o sazivu skupštine, nego je to mjesto »bolesnoga« podžupana učinio županijski notar, određivši u pozivnici od 14. srpnja dan 4. kolovoza za održavanje skupštine. Skupština se je na određeni dan sastala i dozvolila kralju, što je tražio. U isto vrijeme nekako okupile su se također županije varaždinska i križevačka, tako da su sve tri hrvatske županije dozvolile svega 562 novaka, 26 goniča volova i stanovitu količinu prirodnina. Vlada je tražila, da pri novačenju i sabiranju žitka bude kao civilni komesar nazočan zagrebački podžupan u sve tri županije; ali budući da je on bio »bolestan«, predložen bi za civilnoga komesara sudac grada Zagreba, koji je tu zadaću već jednom vršio.

Ne zna se, kako je skupština zagrebačke županije od 4. kolovoza tekla, jer zapisnika o njoj nema. Ne znamo ni to, tko je sve na nju došao; ali je izvjesno, da je biskup Vrhovac u njoj sudjelovao, te da je tom prigodom i govorio. Jamačno da se je tada porječkao i s banom komesarom Balašom i da se dogodio onaj prizor, koji je usmena tradicija kroz decenije sačuvala, te tako mladoga i temperamentnoga biskupa karakterizirala.

Baš radi svoje živahne odlučnosti imao je biskup mnogo protivnika i neprijatelja. Bilo je među njima i takovih, koji su ga na samom carskom i kraljevskom dvoru tužakali i opadali. Takov se delija našao i godine 1800., koji je na biskupovu glavu sasuo punu pregršt podvala i zlobnih denuncijacija. Ali biskup imao je na dvoru i dobrih prijatelja, pa su ga izvješćivali o svima denuncijacijama. Jedan takov prijatelj njegov piše mu anonimno 15. ožujka iste godine iz Beča njemačkim jezikom sastavljeno pismo, u kojem mu potanko javlja o potvorama i tužbama denuncijanata iz Zagreba (Epitola ad episcopos Zagrabienenses, tomus 105., br. 165). U tom pismu čita se i ovo značajno mjesto: ... »Među inim prilogima priposlanim za potkrepu prijave njegove nalazi se nekoliko tabaka nekoga latinskoga govora, koji ste vi godine 1788. imali održati u Zagrebu na županijskoj skupštini, kad se je započelo vojničkom konskripcijom. Ti su tabaci pisani

koje vašom vlastitom rukom, koje opet rukom stanovitoga kanonika Wohlgemutha (privrženika i prijatelja biskupova). Neka mjesta u tom govoru, koja bi mogla biti zazorna dvoru (die dem Hofe anstößig sein könnten), podcrtana su crvenom olovkom. Prijavljeni su također neki kanonici kao privrženici vašega sistema...»

Zanimljivo je, da se je još nakon dvanaest godina spominjalo, kako je biskup god. 1788. držao u skupštini zagrebačke županije govor, koji bi mogao biti zazoran na kraljevskom dvoru. No još je zanimljivije, da je koncept toga govora jamačno nepravim putem došao u nepozvane ruke, koje nijesu imale prečega posla, nego da ga pošalju u Beč za potvrdu svoje podle denuncijacije.

Međutim ni ta prijava nije biskupu naudila, dok će se odlučni njegov istup protiv Balaše vazda spominjati, dok bude i jednog čestitog Hrvata.

»REGNUM REGNO NON PRAESCRIBIT LEGES«

(4. rujna 1790.)

Otkad je na koncu XVIII. stoljeća došlo do većih nesuglasica između kraljevine Hrvatske i kraljevine Ugarske radi uvadjanja mađarskoga jezika mjesto posvećenoga latinskoga u sve poslove javnoga života, rodila se je predaja, da je jednom u sjednici ugarskoga sabora jedan ban iz porodice Bakač-Erdeda doviknuo Mađžarima znamenite riječi »Regnum regno non praescribit leges« t. j. »Kraljevstvo (jedno) ne propisuje zakona drugomu (kraljevstvu)« ili posve jasno: »Kraljevstvo Ugarska ne nameće kraljevstvu Hrvatskoj zakona«. Ta je rečenica preko jednog stoljeća kolala od usta do usta u hrvatskom narodu, pa se je svaki put ponavljala, kad je došlo do sukoba između Ugarske i Hrvatske. Ali se ipak nije točno znalo, koji je baš ban od porodice Bakač-Erdedi izrekao te muževne riječi, a još manje, kada, gdje i kojom prigodom?

Obično se spominjalo i spominje, da ta znamenita rečenica potječe od grofa Tome Erdeda (Bakača), koji je u dva navrata bio hrvatskim banom (1584.—1595. i 1608.—1614.), te je nakon smrti god. 1624. sahranjen u stolnoj crkvi u Zagrebu, gdje mu je i danas još spomenik. On da je to spotaknuo Mađžarima god. 1608. na saboru u Požunu, kad su ugarski staleži htjeli prokrčiti put evanđeljcima (lutoranima i kalvinima) u Hrvatsku. Znade se, da se je ban Tomo Bakač-Erdedi opro nastojanju ugarskih staleža svom snagom; pače se javlja, da je potegao mač svoj iz korica, te podigavši ga u vis uskliknuo: »Ako se

drukčije ne bi moglo učiniti, ovim ćemo mačem tu kugu (naime lutorane i kalvine) kod nas istrijebiti. U nas su tri rijeke: Drava, Sava i Kupa; pa ćemo jednu dati novim gostima, da je se napiju (hoc ferro, si aliter fieri non poterit, pestem istam a nobis eliminabimus; tresque nobis adsunt fluvii, Dravus, Savus et Colapis, e quibus unum novis hospitibus sorbendum dabimus)». O tom potanko pripovijeda hrvatski povjesničar barun Juraj Ratkaj, koji je 1652. izdao svoju historiju hrvatskih kraljeva i banova, te osobito simpatično prikazuje bana Tomu Erdeda, pa i detaljno opisuje njegov pogreb u Zagrebu god. 1624. Da je Tomo Erdedi ma kojom prigodom izrekao znamenite riječi, kako nijedno kraljevstvo ne propisuje zakone drugome, Ratkaj bi ih jamačno bio spomenuo. No tako njegova šutnja dokazuje, da ih Tomo Erdedi izustio nije. Uza sve to ipak dr. Bogoslav Šulek u svom lijepom i vrlo poučnom djelu »Naše pravice« (Zagreb 1868.) piše: »Poznata je svakome našincu klasička izreka Tome Bakača: »kraljevina ne propisuje zakonah kraljevini« (regnum regno non praescribit leges). (Uvoda strana L = 50).

Godine 1870. izdao je Ivan Kukuljević, tada Nestor hrvatskih povjesničara, malen spis s naslovom: »29. srpnja 1845.«, u kojem je prikazano krvoproliće na Markovom trgu onoga dana i uzroci njegovi. U toj brošurici čita se uz ino na 4. strani: »Dapače sve do vremena Marije Terezije umio je narod hrvatski, kao na primjer g. 1712. i 1715. tvrdu svoga državnoga prava opasati čvrstom ogradom zakonskih zaključaka proti ugarskoj centralizaciji, braneci postojano federativno načelo...; te je stoga hrvatski ban Ivan Erdedi još koncem 18. vijeka na saboru ugarskom čistom savješću poviknuti mogao: »Regnum regno non praescribit leges«.

Po Kukuljeviću dakle izrekao je te znamenite riječi grof Ivan Erdedi, koji je bio banom hrvatskim god. 1790.—1806. i koji se također ubraja među najpopularnije bane hrvatske. Kad je Ivan Erdedi (* 14. svibnja 1733.) u svojoj 73. godini umro (23. ožujka 1806.), pa

se onda 26. travnja iste godine u prvostolnoj crkvi u Zagrebu služile zadušnice za ispokoj duše njegove, govorio je dr. Konstantin Stanić, svećenik i stolni arcidakon biskupije križevačke, posmrtno slovo u počast njegovu, a posvećeno sinovima banovima: Aleksandru, Petru i Sigismundu. Na koncu govora karakterisao je Stanić pokojnika i njegovo banovanje ovim riječima: »držao je deset sabora kraljevine, te se je vrlo mnogo trudio za očuvanje pradjedovske vjere i održanje latinskoga jezika u javnim poslovima« (decem regni congregationes celebravit plurimumque ad conservandam avitam religionem atque ad linguam Latinam in negotiis publicis retinendam adlaboravit).

Stanić dakle smatra za poglavite zasluge bana Ivana Erdeda, da je nastojao očuvati Hrvatskoj pradjedovsku vjeru rimokatoličku protiv novovjeraca (lutorana i kalvina), zatim da se je trsio održati latinski jezik kao diplomatski u svim javnim poslovima protiv Mađara, koji su svom snagom poradili, da protisnu svoj jezik ne samo u Ugarskoj, nego i u Hrvatskoj.

Jedno i drugo pokušali su ugarski staleži prvi put provesti na saboru u Budimu, koji bijaše nakon smrti kralja Josipa II. sazvaio brat njegov i nasljednik Leopold II. za 6. lipnja 1790. Uz izabrane poklisare zastupali su Hrvatsku na tom saboru brojni velikaši i dostojanstvenici, a na čelu svima ban Ivan Erdedi i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Na saboru je uz ine zamašne stvari raspravljano vjersko i jezično pitanje. Glede vjerskoga pitanja bilo je još lako, jer je Hrvatska već od god. 1608. imala svoj zasebni zakon, skroz različit od ugarskoga; kud i kamo teže bilo je jezično pitanje, jer u tom pogledu nije bilo još nikakva zakona, te se je latinski jezik jedino posvećenim običajem smatrao diplomatskim jezikom tako u Ugarskoj kao i u Hrvatskoj.

O vjerskom pitanju raspravljalo se je u 21. javnoj sjednici ugarskoga sabora dne 2. rujna, nakon što su ugarski staleži prije toga o tom vijećali u privatnim cirkularnim

sastancima, a Hrvati u svojim konferencijama. Još 29. kolovoza 1790. javljao je ban Ivan Erdedi ugarskomu sucu kraljevskoga dvora, da će u javnoj sjednici u ime Hrvata uložiti opsežan prosvjed (*uberiorem protestationem*) protiv prijedloga ugarskih staleža, da se sloboda vjeroispovijedanja dopusti evangelicima (*lutoranima i kalvinima*) ne samo u Ugarskoj, kako je dosad bilo, nego i u Hrvatskoj. Kad je nato 2. rujna zaista došao na dnevni red rečeni prijedlog, Hrvati se listom digoše protiv njega (*Diarium comitiorum regni Hungariae anni 1790.-1., str. 121—125.*) Tom je prigodom i ban Ivan Erdedi iznio svoj prosvjed, koji u hrvatskom prijevodu glasi ovako:

»Slavni staleži i redovi kraljevine Ugarske ustanoviše u sadašnjem svom saboru u diplomatskom članku, koji se tiče sljedbenika augsburškoga i helvetskoga ispovijedanja, neka se pomenute vjere uspostave u stanje, koje bijahu postigle mirom Bečkim i Linačkim, dapače neka se izjavi, da su u istinu već uspostavljene, a kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija nijesu izuzete (*quin ulla regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae facta fuerit exceptio*). Da iz rečene odluke slavnih staleža i redova kraljevine Ugarske ne nastane kakva šteta (*praeiudicium*) za pomenute kraljevine, u kojima sljedbenici augsburškoga i helvetskoga vjeroispovijedanja niti su ikada mogli vjeru svoju vršiti (*exercitium*) niti zemlju posjedovati; zato ja, kao ban rečenih kraljevina, ovim očitujem, da se čvrsto držim odredbe, baš i diplomatski potvrđene, članaka (*articulorum*) naime 46. od god. 1741., 23. od god. 1687., 125. od god. 1715. i 86. od god. 1723., kao *reversâ* (*reversalibus*), koje su gospoda sljedbenici augsburškoga i helvetskoga ispovijedanja na saboru u Šoprunu godine 1681. (sami) izdali. Prema navedenim člancima i *reversima* ne ću pak i ne mogu nipošto na to pristati, da se povlastice (*favores*) gore navedenim člankom sadašnjega sabora spomenutoj gospodi (evangelicima) podijeljene protegnu dalje nego do međa kraljevine Ugarske (*infra ambitum regni Hungariae*), dakle ne razumijevajući ovdje (*hoc non intellectis*) kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavo-

niju. Budući pak da usprkos opetovanim prigovorima i mojim i poklisara od strane rečenih kraljevina na ovaj sabor (*diaetam*) poslanih, nijesu uvaženi (*salvati*) članci gore navedeni, a za ove kraljevine glaseći: zato ja, da uklonim od kraljevina mojoj upravi povjerenih svaku štetu (a za njihova prava pobrinuti ću se i onako svojim načinom), svečano ovim prosvjeđujem i protuslovim, te molim, da mi se o ovom prosvjedu i protuslovljenju izdade autentična svjedodžba. Dano u Budimu 2. rujna godine Gospodnje 1790. Grof Ivan Erdödy, v. r., ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. (*Šulek B., Naše pravice, str. 226—229.*)

Dva dana poslije toga, naime 4. rujna, raspravljalo se je u 23. javnoj sjednici o drugom još važnijem predmetu, o uvođenju mađarskoga jezika u sve javne poslove. Kako je to pitanje u velike uzrujavalo duhove još od otvaranja sabora, naravno je da su i Hrvati više puta u svojim konferencijama o njem govorili te smišljali način, kako da se mađarskomu jeziku odupru. A bodrile su ih na to i hrvatske županije, naročito križevačka i zagrebačka, koje su hrvatsku delegaciju u Budimu salijetale, da ustraje u borbi s ugarskim staležima. Takva je konferencija bila i 12. kolovoza 1790., u kojoj se čitala predstavka zagrebačke županije na bana i delegate hrvatske, da se odupru svom snagom projektu o proglašenju mađarskoga jezika za diplomatski ili službeni. Ban je tom prigodom govorio u konferenciji, da su ugarski staleži u svojim privatnim cirkularnim sastancima dotični projekt već prihvatili, ali da će se u javnoj punoj sjednici poraditi, da se od njega odustane (*agetur tamen in pleno consessu, ut ab eodem recedatur*). Suviše je ban izjavio, da je pripravan u s m e n o i p i s m e n o u ime kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije uložiti prosvjed (*imo comes banus protestationem tam v e r b o, quam et s c r i p t o ex parte regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae interponere paratus est*). Prosvjed bi sastavljen u obliku deklaracije, koju je ban 26. kolovoza poslao zagrebačkoj županiji, da vidi, kako delegacija radi. Ta se je deklaracija čitala u maloj

skupštini županije, pa se je tako svidjela, da se je županija 10. rujna banu posebice zahvalila za priposlanu deklaraciju izjavivši podjedno, da su skupštinari bili s njom tako zadovoljni, da zadovoljniji biti ne mogu (ita contenti, ut magis contenti esse nequeamus)*.

Međutim bijaše ban Ivan Erdedi 4. rujna svoje obećanje već ispunio. Kad se je toga dana u javnoj sjednici pročitao 8. članak, kojim se prihvaća mađarski jezik, članovi hrvatskoga kraljevstva smjesta se podigoše i opriješe. Naročito je ban Ivan Erdedi izjavio, da se tim člankom jedno kraljevstvo dovodi u sukob s drugim, budući da jedno (kraljevstvo) drugomu nastoji nametnuti zakon. Dnevnik ugarskoga sabora od god. 1790.-1., na strani 139, opisuje taj znameniti događaj ovim latinskim riječima: »Articulo octavo, qui linguae Hungaricae ad omnia regni negotia cooptationem continebat, Regnum Croatiae illico adversari coepit; nominatimque dominus comes Joannes Erdödi, Banus Croatiae, hac questione regnum unum cum altero in contentione adduci dixerat, utpote, cum alterum alteri legem ponere conaretur...« Premda saborski dnevnik ne navodi čitavog govora, nego tek kratki sadržaj njegov, ipak se iz ovo par riječi vidi, da je ban govorio o nastojanju jednoga (ugarskoga) kraljevstva, da nametne svoj zakon o jeziku drugomu kraljevstvu (hrvatskomu), pa je posve logično morao dodati rečenicu, da kraljevstvo kraljevstvu zakone nametati (legem ponere = leges praescribere) ne može.

Da je Erdedi zaista to i tako govorio, svjedoči dalji prikaz saborskog dnevnika, da su nakon izrečenoga govora banova vrlo mnogi (od ugarskih staleža) stali odgo-

* Izvornik deklaracije ili se je zametnuo ili je propao. Sačuvali su se samo štampani primjerci s napisom: »Declaratis ex parte nunciorum Croatiae, quoad introducendam hungaricam linguam (7 stranica ni folio).

varati, da Ugarska nipošto ne namjerava Hrvatskoj propisivati zakona (sed continuo repositum est a pluribus: legem circumscribere Croatiae Hungariam plane non intendere), ali da nije pravedan ni zahtjev Hrvatske, da se Mađari za volju i lagodnost Hrvata odreknu nastojanja oko svoje slave i koristi (at ne Croatiae quidem iustum fore desiderium, si pro libitu, commoditateque Croatarum, Hungaros gloriae suae utilitatisque studio renuntiare postulare). Napokon ustao je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, koji je o tome obilatije razlagao (Uberius de hoc ratiocinatus est Episcopus Zagrabiensis Maximilianus Verhovacz). Zašto bi se toliki Mađari stali izvinjavati, da ne snuju Hrvatskoj narinuti svoj jezični zakon, da ih nijesu u živac dirnule muževne riječi bana Ivana Erdeda?

Rečenicom bana Ivana Erdeda na ugarskom saboru započela je teška borba Hrvatske protiv Ugarske za obranu od mađarskoga jezika. Borba je trajala pedeset i sedam godina, dok nije Hrvatska na svom saboru u Zagrebu 23. listopada 1847. proglasila hrvatski jezik službenim za čitavu Hrvatsku. Možda bi se i to oteglo još koju godinu, da nije 29. srpnja 1845. došlo do krvoprolića na Markovom trgu. Jer jedna kap krvi prolivena za domovinu vrijedi više nego čitavo more ili najgušća kiša rodoljubnih govora, od kojih još nikada nikoga glava zaboljela nije.

PETAR TOMIĆ,

poslanik grada Zagreba na ugarskom saboru u Budimu
god. 1807.

Dne 27. lipnja 1789., u predvečerje velike francuske revolucije, izdao je prodirektor akademije nauka u Zagrebu Franjo Lehnau slušaocu pravnoga fakulteta Petru Tomiću svjedodžbu, da je netom svršio svoje studije u toj akademiji. Bio je dobar đak, tek u općoj povjesnici prošao je slabo, pa tako nije mogao dobiti potpunu svjedodžbu.

Taj Petar Tomić bio je plemićki sin iz pokupskih krajeva. Još 21. travnja 1655. bijaše kralj Ferdinand III. u Požunu podijelio plemstvo i grb njegovu pretku Jurju Tomiću, kao i Jurjevoj braći Martinu, Nikoli, Mihajlu i Petru. Kako se u grbu prikazuje vitez, koji u desnici drži mač, a u ljevici krvavu tursku glavu, može se nagađati, da su Tomići dobili plemstvo za svoje junaštvo u borbi s Turcima. Mladi Petar Tomić po tadanjem je običaju za svoga đakovanja na juridičkom fakultetu radio u kancelariji advokata Franje Šandora Gjalskoga, što mu je ovaj 1. srpnja 1789. i posvjedočio, pohvalivši njegovu marljivost i vještinu kroz one dvije godine.

Na temelju ovih isprava postao je Tomić najprije askulantom kod distriktualnoga suda, a 21. svibnja 1790. juratom (iuratus notarius) banskoga stola u Zagrebu. Kao takav služio je dalje dvije godine, na što mu ban Ignjat Đulaj i banski stol 25. veljače 1792. izdadoše potvrdu, da već dvije godine pohvalno služi kao iuratus notarius. Malo zatim postao je i samostalnim odvjetnikom u Zagrebu. U

isto vrijeme nekako oženio se s Katarinom Petrović, koja mu je rodila kćer Amaliju i sina Donata, ali je malo godina iza toga umrla, jer se Tomić god. 1799. ženi već po drugi put.

Živuci kao odvjetnik stalno u Zagrebu Petar Tomić počeo je utjecati i u poslove glavnoga grada. U skupštini gradskoga vijeća od 4. travnja 1799. izabran bi sa 11 od 18 glasova za gradskoga prisjednika ili assessora, pa je tu čast obnosio preko dvanaest godina. Zanimljivo je, da nije mogao propisanu prisegu namah položiti, jer je tada boravio u Beču u svojim privatnim poslovima. Malo zatim postao je i varoškim računovođom (rationum exactor gremialis) i tako na neki način upravnikom općinskih financija. On se odsad piše »causarum advocatus, civitatis huius assessor, ac rationum exactor gremialis«.

O praktičnom radu odvjetnika Petra Tomića imade dosta podataka u sačuvanim spisima. Ali to nas dalje ne zanima, već samo spominjemo, da je taj rad morao biti i unosan, tako da je stao misliti, da svoj imetak osigura kupovanjem zemljišta. God. 1804. nastoji on zajedno sa svojim stričevicom Antunom Tomićem, da u pokupskim krajevima zadobije neke plemićke dvore (kurije) i imanja, koja su nekad pripadala knezovima Peranskim i poslije barunima Vojnovićima, a nekad su bili dijelovi velike gospositijske grada Ozlja. Dne 27. studenoga rečene godine prave on i njegov stričević Antun njemački ugovor s baštinicima Regine Pasztory rođene Jelačić, kojim oni od tih baštinka preuzimaju imanja V i v o d i n u, G r d u n, T r e š č e n o i T r e š č e r o v a c, kao i kuću u gradu Karlovcu, a sve za svotu od 18.000 forinti. Ali ta su imanja zadužena, k tomu se vode za njih parnice, pa zato prepuštaju imanja kupcima sa svima teretima i parnicama. Međutim Petar Tomić nije tako lako došao do imanja. Tek nakon različitih neprilika utanačio je god. 1808. novi ugovor u hrvatskom jeziku pred protonotarom Josipom Kuševićem, po kojem je zaista postao gospodarom rečenih posjedovanja. Od toga časa primio je i predikat »de Trescheno«, naime »gospodar Treščena«.

Proširenjem posjeda podigao se je Petru Tomiću ugled i u samom Zagrebu. Kad je god. 1807. općina kraljevskoga slobodnoga grada od kralja bila pozvana, da bira i pošalje svoga poslanika (nuncija) na zakazani ugarski sabor u Budim, sastala se je varoška skupština (magistrat i prisjednici) 6. ožujka rečene godine na zborovanje. Predsjedao je tadani sudac ili načelnik Nikola Babočaj (aliter Ceh), a prisustvovali su senatori i assessori. Tom se je prigodom čitala najprije kraljevska poruka, a onda bi većinom glasova izabran za nuncija assessor i eksaktor Petar Tomić. Podjedno bi zaključeno, da mu se izdade vjerodajnica i naputak (instrukcija), koju će potonju pod predsjedništvom varoškoga konsula Pavla Gorupa izraditi poseban odbor ili deputacija, u kojoj će sudjelovati još Josip Spišić, Josip Štajdacher, Stjepan Briglević, Julije Diković, Josip Komarony, Matija Mihanović, Juraj Kralj i sam izabrani poklisar Petar Tomić. Nuncij dobivat će u ime dnevnice 4 forinta za sebe, 1 forint 30 krajcara za pisara i 30 krajcara za slugu, dakle svaki dan 6 forinti; za putovanje u Budim i natrag primit će 200 forinti, a u ime predujma za sve 500 forinti. (Tada se forint dijelio na 60, a ne na 100 krajcara).

Petar Tomić pripravljaio se je sada za put i boravak u tuđini za devet mjeseci. Napisao je čak i svoju oporuku, koju je oko 20. ožujka predao varoškoj općini na pohranu. Onda se je spremao na put u Budim, jer je sabor imao započeti 5. travnja 1807.

Hrvatski su kraljevski slobodni gradovi (kao i ugarski) već od 16. stoljeća šiljali redovno svoje poklisare tako na hrvatske kao i na ugarske sabore, pa su tako ovi postali zastupnicima građanskoga ili četvrtoga staleža. Po jednom popisu od god 1583. bili su tada na ugarskom saboru poslanici četiriju slavonskih kraljevskih slobodnih gradova, i to Zagreba, Varaždina, Koprivnice i Križevaca. Poslije se je broj tih gradova sveder množio, tako da se je u 19. stoljeću podvostručio. Grad Zagreb zastupao je god. 1807. spomenuti već Petar Tomić, grad Varaždin Andrija Andrašević, grad Koprivnicu Juraj Kiralić, grad

Križevce Josip Krizmanić, grad Požegu Mirko Nagy, grad Karlovac Josip Štefanac i Mirko Lopašić, a grad Senj Antun Ručić i Ivan Dragančić. Ti su poslanici zajedno s poklisarima ugarskih gradova bili dosta jaki, da zastupaju prava i interese građanskoga staleža, pa tako su i ovaj put svi gradski nunciji imali braniti posebna privilegija hrvatskoga grada Senja kao i ugarskih gradova Pečuja i Šoprona. Stoga se je lako moglo dogoditi, da su poklisari gradova dolazili u sukob s ostalim privilegovanim staležima, naročito u pitanjima, gdje su se kosili interesi jednih i drugih.

Nije sačuvana instrukcija za nuncija Petra Tomića, da bi mogli doznati, što je sve imao da izvrši. No po drugim podacima znade se, da mu je bilo gotovo svaki tjedan jedamput ili dvaput šiljati izvještaje ili relacije o svima stvarima, koje su se raspravljale, a u zamašnim pitanjima tražiti zasebne naputke. Tako je tijekom devet mjeseci podastro varoškoj općini nekih šezdeset relacija, koje su međutim sve izgubljene, tek se je sačuvala spomen na njih u zapisnicima varoškoga magistrata i po koja bilješka o odgovorima gradske općine. Da su te relacije ostale, dala bi se po njima sastaviti potpuna slika o radu varoških nuncija u opće, a napose Petra Tomića. Uza svoju relaciju priklopio bi redovito i koji arak štampanoga dnevnika (diarija) ugarskoga sabora, koji je svaki poklisar primao i svojim jurisdikcijama pošiljao.

Prikaz Tomićeva rada na saboru može se radi gubitka relacija tek približno prikazati. Dne 14. travnja šalje mu se molba magistratskih činovnika za povišenje plaća, 18. travnja šalje mu se naputak, kako da se vlada, kad se pred staleže iznesu kraljevski prijedlozi ili propozicije. Znamenita je bila relacija nuncijeva od 14. svibnja o raspravama u saboru, po kojoj doznajemo, da se je radiło o nekom prijedlogu, kako bi se kaptolska i biskupska općina (ili jurisdikcija) sjedinile u jednoj općini slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba, što je tek za apsolutizma god. 1850. provedeno. Magistrat je na to svoga nuncija putio, da se okani pri-

ziva ili rekursa protiv toga prijedloga, jer je vlada valjda sama taj prijedlog povukla. Oko 18. kolovoza bio je Tomić zapriječen (bolešću ili odsutnošću) da šalje redoviti izvještaj u Zagreb; zato ga je zamijenio varaždinski ablegat Andrašević. Dne 17. rujna moli Tomić, da mu se pošalju dnevnicke ili diurne, što je 22. rujna izvršeno. Kako su se rasprave ugarskoga sabora otegle, te se je mislilo, da bi se saborovanje moglo produžiti i u slijedeću godinu, moli Tomić 31. listopada za substituta ili nasljednika; tu svoju molbu obnavlja i 3. prosinca, premda se je već javljalo, da će se sabor završiti u polovici toga mjeseca.

U dva maha istaknuo se je Petar Tomić na osobiti način. U 73. sjednici sabora 7. studenoga raspravljalo se o zahtjevu plemstva, da se od plemića, koji su nastanjeni u kraljevskim gradovima, ne smiju protiv zakona kraljevstva tražiti nikakvi neobični i nezakoniti tereti, niti javne radnje, niti osobne daće, a poglavito da se ne opterećuju ukonačivanjem vojnika u njihovim kućama (ne in liberis regiis civitatibus degentes nobiles contra leges regni insolitis et illegalibus oneribus, publicis laboribus, contributione a persona dependenda, et imprimis illocatione militum in eorundem domos seu quarteriis militaribus graventur). Protiv ovakvih zahtjeva plemićkih podigli su se poklisari gradova, koji nijesu bili plemići, a na čelu njima stao je Petar Tomić, premda je sam bio plemić od starine. Uz njega stao je i varaždinski nuncij Andrija Andrašević. Tako je Tomić zatajio svoje plemićke osjećaje, kad mu je bilo braniti kao poklisaru grada Zagreba interese građanstva i jednakost sviju građana. Njemu je jamačno kao gojencu francuske revolucije vrijedio više građanin nego plemić. U diariju ugarskoga sabora od god. 1807. (na strani 596.) piše se izrijeckom, da su protiv iznesenog prijedloga posebice ustali nunciji zagrebačke i varaždinske varoši tvrdeći, da ne bi nipošto mogli doznačivati vojnicima stanove u svojoj općini, ako bi se kuće, koje pripadaju plemićima, proglasile slobodnima. Pa inače budući da su kuće plemića pro-

stranije, pa bi se one izuzele, morali bi se vojnici stisnuti u same neznatne kućice i zemunice (peculialiter Zagrabiensis et Varasdiensis civitatum nuncii asserebant, militibus in gremio suo quarteria assignari haud posse, si domus, quae ad nobiles spectant, immunes declaratae fuerint. Sed ceteroquin etiam, quum nobilium domus sint commodiores, his exemptis tandem in solas viles casas et tuguria milites coarctari debent).

Drugi put istaknuo se je Petar Tomić u 86. sjednici 5. prosinca 1807., kad se je radilo o jednom privilegiju slobodnoga kraljevskoga grada Soprona u zapadnoj Ugarskoj. Taj grad, u vrlo vinorodnom kraju, brojio je tada neko 10.000 stanovnika, od kojih se oko 7.000 bavilo vinogradarstvom. Još od kralja Sigismunda imao je Šopron privilegij, da se u nj smije uvoziti samo ono vino, koje je rodilo u njegovu kotaru. Tim bi zabranjeno uvažanje vina iz ostalih vinorodnih krajeva. Stoga su sada plemići šipuške županije zahtijevali, da se taj privilegij ukine, jer se kosi s privilegijama plemstva. Prigodom rasprave o tom zahtjevu ustao je opet zagrebački nuncij Petar Tomić da govori u prilog gradu Šopronu, a protiv privilegija plemstva. U svom zanosu ustvrdio je, da su privilegija plemstva bič puka i da je skrajnje vrijeme, da se već jednom dokinu. Ove njegove riječi uzvrtlaše silnu buru u saboru, pače i sam predsjednik sjednice, kr. personal, ukorio je poradi njih smionoga govornika. Ni u saborski zapisnik ne biše uvrštene negove riječi kao nedostojne, kojima je teško uvrijedio čitavo plemstvo i sabor. Ne bi stoga za taj prizor ni znali, da ga nije zapisao neki član sabora iz Hrvatske, pa je taj njegov izvještaj priklopio biskup Maksimilijan Vrhovac svome dnevniku ili diariju, gdje opisuje zgode one godine. Tu se čita doslovce: »Qua in questione ablegatus civitatis Zagrabiae Thomich excessit in eo, quod nobilitaria privilegia flagellum esse plebis adeoque magis cessanda imprudenter dixerit, correptus

non modo a statibus, sed etiam ab ipso personali». I hrvatski izjavitelj zove Tomićev istup iz gredom, a njegov govor nerazboritim. Samo da ga ne vrsta među govornike francuskoga konventa! Nekoliko dana iza toga događaja, zaključen bi ugarski sabor, te je kralj 17. prosinca potvrdio njegove članke. Već 4. siječnja 1808. pribiva Petar Tomić sjednici zagrebačkoga magistrata i zastupstva, te se u njoj čita finalna relacija njegova (konačni izvještaj) o prošlom saboru u Budimu. Tom prigodom zaključeno bi, jamačno na njegov prijedlog, da se spremi pismena zahvalnica upravitelju zagrebačke županije, grofu Antoniju Amadé, koji je na minulom saboru mnogo djelovao na čast Hrvatske, a po tom i slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba (ob... insignem item zelum, quem in sustinenda regni huius dignitate provehendisque croaticis negotiis gratiose remonstrare sub hac diaeta dignabatur). Napokon bi povjereno varoškom blagajniku, da obračuna s Tomićem glede dnevnica kroz 270 dana, što ih je potonji proboravio u Budimu.

Petar Tomić živio je poslije toga još preko 40 godina. Dne 2. veljače 1809. moli »Petrus Thomich de Trescheno, advocatus et plurium comitatum tabulae iudicariae assessor« bana Ignjata Đulaja i banski stol, neka mu izdadu svjedodžbu o njegovu djelovanju i životu kroz sedamnaest godina, što odvjetniku je, jer mu to treba za buduće njegovo namještenje« (pro futura mei applicatione deservituras). Kad je iste godine mirom u Beču čitava Hrvatska na jugu Save došla pod Francusku i Napoleona, Tomić snuje, da ostavi Zagreb i Hrvatsku na sjeveru Save, pa da se preseli u francusku Iliriju. Dne 31. listopada 1810. moli »Petrus Thomich de Trescheno« zagrebački magistrat, da ga riješi službe varoškoga eksaktora (officio exactoratus rationum), pa da mu izdade potvrdu, da je tu službu vršio kroz 10 godina i 8 mjeseci počev od 5. svibnja 1799. pa do ovoga dana. Kao razlog te ostavke navodi on »desolatno stanje svoje vanjske ekonomije« i potrebu obnove gospodarskih zgrada na imanjima, za što je potre-

bito često boravljenje na njegovim posjedima. Magistrat mu je izdao traženu potvrdu 8. siječnja 1811., na što je on prešao u francusku Iliriju, pa ondje položio i zakletvu vjernosti Napoleonu i francuskomu carstvu. Tako je postao podanikom francuskim. To mu se upisalo u grijeh, tako da je na temelju kraljevske rezolucije ugarsko namjesničko vijeće 28. veljače 1811. br. 5064. pozvalo zagrebački magistrat, da Petra Tomića radi te zakletve (ob praestitum gubernio gallico-illyrico fidelitatis iuramentum) liši njegovih časti i službe (ab officio amotionem), što je magistrat i učinio, te je 18. studenoga 1812. njegovo mjesto varoškoga prisjednika drugom silom popunio.

Tomić je ovako ugarskoga Verbecija zamijenio francuskim zakonima (Code Napoleon). Ali tek što se je pomalo u nove prilike uputio, propade francusko vladanje, a prekosavska Hrvatska postade god. 1813. opet dijelom habsburške monarhije. Sad je Tomiću bilo proučavati najprije uredbe i zakone zapadne Galicije (Westgalizisch), za koje bi određeno, da vrijede i u bivšoj francuskoj Hrvatskoj, no i to bilo je samo provizorno, jer je kralj Franjo I. 10. rujna 1818. odredio, da od 1. siječnja 1820. ima u bivšoj francuskoj Hrvatskoj vrijediti austrijski opći građanski zakonik. Tako je Tomiću, koji se godine 1819. nazivao u prekosavskoj Hrvatskoj pri varoškom i pokrajinskom sudu u Karlovcu »starješinom advokata« (senior advocatorum), kroz nekoliko godina bilo neprestano mijenjati gospodare i pravne sisteme kao odijela. Od te bruke i pokore oslobodio se je on kao i njegovi drugovi tek 1. studenoga 1822., kad su prekosavski krajevi opet vraćeni ostaloj Hrvatskoj i ugarskomu Verbeciju.

Posljednje dane života svoga sprovodio je Petar Tomić većinom na svojim pokupskim posjedima, a napose u svojem dvorcu (kuriji) Grdunu nedaleko od Ozlja. U listovima, što ih je od god. 1836. pisao svome prijatelju i susjedu Filipu Šufaju (Shufly), vlastelinu u Brlogu, redovno se sam zove starcem (senex). U posljednjem

pismu na Šuflaja od 3. siječnja 1848. boji se, da li će se još sa svojim prijateljem sastati, te veli: »moji dani vrlo će brzo minuti, jer eto tužan već osamdeset i prvu godinu provodim jedino ležeći ili sjedeći (meae dies proxime cessabunt, cum 81m iam tristis saltem iacendo aut sedendo vitae annum traducerem). Čitavo je pismo napisano mladom rukom, tek potpis »Petrus decrepitus Thomich« potječe od njegove nesigurne i drhćuće ruke. Malo dana iza toga pisma umro je 18. siječnja od staračke iznemoglosti, te bi sahranjen u župnoj crkvi sv. Križa u Završju. Njegova druga žena Antonija rođena pl. Born iz Beča bijaše umrla još 2. svibnja 1837. u 61. godini života svoga i 39. godini sretnoga braka, i ostavila je za sobom kćer Antoniju, udatu za Ivana Nepomuka Raiznera.

Još god. 1847. došao je u zemaljski arhiv zagrebački tadanjemu arhivaru Aureliju Kuševiću advokat Raizner, zet staroga Tomića, pa je predao kodiciel njegovoj oporuci, da se pohrani među protonotarske spise. Žena Raiznerova Antonija, kći starca Tomića, bila je na glasu kao dobrotvorka seljačkoga svijeta u Grdunu i okolici. Naročito bila je često kuma seljačkoj djeci, pa se o njoj kao općoj kumi mnogo priča u onim krajevima.

PROSLAVA GRAĐANSKE SLOGE U ZAGREBU

(4. ožujka 1848.)

Na tlu današnjega grada Zagreba postojale su kroz stoljeća dvije (zapravo tri) varoške općine: jedna je zapremala današnji Gornji grad s Dućom ulicom, Jelačićevim trgom i Ilicom; a druga Kaptol s Opatovinom, Novom Vesi i Vlaškom ulicom. Gornji grad bio je od kralja Bele IV. (od god. 1242.) kraljevska slobodna varoš s vlastitim poglavarima (sucem i drugima), koje je sama birala, a nije se pokoravala ni zagrebačkomu županu ni hrvatskomu banu, nego izravno kralju, tako da je ban, kad je boravio u varoši, bio zapravo njezin gost. Varoš na Kaptolu bila je pod vlašću zagrebačkih kanonika i njihova zbora, a Vlaška ulica pokoravala se je biskupu i njegovu dvorskomu županu. Gornju ili slobodnu kraljevsku varoš (Gradec, Grič) rastavljao je od kaptolske potok Medvednica ili Medveščak, koji je do nedavno još tekao današnjom Tkalčićevom ulicom, pa iza Bakačeve ulice obilazio Vlašku ulicu, te između Petrinjske i Palmotićeve ulice prelazio na polja zagrebačkih građana. Na potoku Medveščaku bilo je više mlinova, a i prijelaza, kojima se je iz kaptolske varoši išlo u Gornji grad i obratno. Najznatniji prijelaz bio je nekadanji Pisani most, poslije Krvavi most, kojega je također već nestalo, ali mu se ime sve do danas sačuvalo.

Obje varoške općine, gornjogradska (gradačka) i kaptolska, nijesu mirovale, već su se kroz stoljeća međusobno gložile i borile. Historičari Toma Kovačević i Ivan Tkalčić napisali su opsežne studije o tim gotovo neprekidnim bor-

bama između obiju općina. Mnogo je puta i krv tekla, pa nije nevjerojatno, da je »Krvavi most« dobio svoje ime povodom tih krvavih događaja. A i kad su borbe mirovale, bilo je vazda takmenja i zavisti među njima. Kaptolska varoš nije ni u čemu htjela zaostati za kraljevskom. Ona je imala svoje cehove kao i ova; ona je poput gornjogradske zasnovala svoju građansku četu ili gardu, koja je bila posve na vojničku uređena, te je imala i svoju zasebnu glazbu. Dok je gornjogradska garda imala svoju zastavu s likom sv. Marka, kaptolska je zastava imala sliku sv. Stjepana. Tako su obje garde stajale malo ne kao dvije vojske, opremljene i gotove, da se svaki čas u koštac uhvate.

Tek u XIX. stoljeću, kad se je pojavila ideja narodnosti, te je stala mah preotimati na sve strane, počele su se pomalo ublaživati i opreke između dviju dosad većinom zavađenih varoških općina zagrebačkih. Gradani i ostali žitelji tako Kaptola kao i Graca (Griča) počeli su osjećati, da su sinovi jednoga te istoga naroda, pa da imaju i viših ciljeva, nego se boriti za lokalne interese. Naročito ilirski pokret stao je blagotvorno djelovati, da su se stale rušiti ograde, koje su dosad rastavljale obje općine i njihove stanovnike.

Bilo je to god. 1848., nekoliko dana prije treće (februarske) revolucije u Francuskoj. Gradani obiju općina zagrebačkih bijahu se prošlih decenija već tako primirili i međusobno zavoljeli, da su sada odlučili svoje bratimstvo osobitim načinom očitovati. Kako su u ono vrijeme upotrebljavali bankete i balove za javne manifestacije, spremili su i oni zajednički prirediti veliki svečani ples, kojim bi se manifestirala sloga duševno ujedinjenoga građanstva zagrebačkoga. Ples će prirediti obje građanske garde (kaptolska i gornjogradska) zajedno, a pozvat će na nj sve ostalo građanstvo u domovini, a naročito građanske uniformirane garde iz Križevaca. Varaždina, Koprivnice, Jastrebarskoga, Petrinje i drugih mjesta. Suviše bit će pozvani duhovni, svjetovni i vojnički dostojanstvenici, visoko i malo plemstvo, tako da bi na plesu

bili zastupani svi staleži, koji su se tada u javnom životu isticali. Ples će biti u subotu pred pokladnom nedjeljom 4. ožujka, a obdržavat će se u gornjem gradu u »Narodnom domu« (danas kr. stol sedmorice), koji bijaše baš za takve svečane prigode god. 1844. grof Dragutin Drašković sagradio, i u kojem je uz veliku glavnu dvoranu bilo još prostora nuzgrednih prostorija za čitaonicu i druga narodna društva. Protektoricom plesa izabrana bi ugladna gospođa Anka Hatz, udova trgovca željezom i mati jednako odličnog i patriotičnog trgovca Pavla Hatz.

Savremeni časopisi (Danica i Luna) pišu više no obično o tom znamenitom plesu složenoga građanstva zagrebačkoga. Sabralo se je na njem oko 1200 osoba sviju staleža ne samo iz Zagreba i okolice, nego također iz susjednih gradova hrvatskih, a među njim i mnogo uniformiranih gardista, koje je odbor osobito odlikovao. Izvjestitelj »Danice« piše o balu ovako: »U gospojinskom salonu bio je načinjen umjetni vodoskok, koji najljepšim cvijećem okružen ugodan bijaše svjedok dobrog ukusa gospode ureditelja ovog bala. Kod ulaza dobio je svaki posjetnik lijepu knjižicu s redom igranja (plesnim redom) i dvije pjesme »Slozi građana zagrebačkih s kaptolske i varoške strane«, a drugu s naslovom »Poklon kćerim zagrebačkim«. Gradani obiju oblasti bijahu u svečanom vojničkom odijelu, kao i oni gosti, koji su iz Varaždina, Križevaca, Koprivnice, Petrinje i Jastrebarskoga od strane tamošnjih građanskih četa na ovaj bal došli. Ova posjeta građana iz obližnjih gradova kao što je naše rodoljubno zagrebačko građanstvo obradovala, isto tako svakoga pravoga rodoljuba iskreno zadovoljavati mora, jer je jasnim dokazom, da se sinovi naše domovine u duhu narodnosti i bratske sloge sve bolje uzajamno približuju. Domaćicu bala predstavljala je gospoja udova Ana Hac. Zabava bijaše vrlo vesela i trajala do jutra. S radošću smo opazili, kako se bez ikakve razlike svećenstvo, plemstvo i vojništvo u krugu naših vrijednih građana složno i veselo bavljalo. Ples se je započeo kao obično s kolom hrvatskim, koje je više puta izmjenice s kolom slavonskim igrano«.

Jednako oduševljeno opisuje bal i njemački časopis »Luna«. On pače doslovce prešampava obje pjesmice, koje su bile uz plesni red. Budući da je časopis »Luna« vrlo rijedak, a pjesma »Slozi građana zagrebačkih s kaptolske i varoške strane« karakteristična i vrijedna da se znade, priopćujemo ju i mi od riječi do riječi. Ona glasi ovako:

U građanskom bratskom kolu
Valja da se veselimo;

Al je dobro, u veselju
Da i prošlost promotrimo:

Dal' je prije tako bilo?
Dal' građani zagrebgradski
Viek živješe tako složno,
Tako liepo uprav bratski? —

Crne magle pune jada
Nad Zagrebom visijahu
I sve zrake liepom suncu,
Bratskoj slozi, zaslanjahu.

Kada jednom kroz te magle
Bljestnu zvijezda u istoči,
Pokazav nam strašne jaze
Otvoriv nam sliepe oči. —

Crne magle pune jada,
Što su sunce zaklanjale:
To su razne sitnjarije,
Što su braću rastavljale;

Liepa zvijezda u istoku
Što nam sjevnu u toj tmini,
Ljubav jeste k narodnosti,
Ljubav k miloj otačbini.

Ove zvijezde svjetlost jasna
Nas je svijuh rasvjetlila,
Da vidimo, da smo svi skup
Jedne majke djeca mila.

A kada smo prava braća,
Zašto da se ne poznamo?
Zašto da si već jedared
Bratske ruke ne pružamo?

S bratskom slogom napredujuć
Krvav most će cviećem cvasti,
I nama će, složnoj braći,
Vazda slava i sreća rasti.

Proslava građanske sloge u Zagrebu nije bila pusta slava, već je imala i svojih korisnih posljedica. Prošlo je samo nekoliko tjedana iza te slave, pa je obiju građanskih garda nestalo, a umjesto njih pojavila se je »Narodna straža građanska« sa 1313 momaka u devet satnija. Toj je narodnoj straži bio na čelu pukovnik grof Sigismund Vojkffy, a četnikom mladi Pavao Hatz, sin domaćice na nedavnom građanskom plesu. Ta je narodna straža dobila i novu zastavu, koju su joj izvezle i darovale zagrebačke domorotke.

Tako su duševno ujedinjeni i složni građani zagrebački dočekali carski patent od 7. rujna 1850., kojim biše dvije (dotično tri) dotadanje varoške općine (zajedno s pripadajućim selima) združene u jedan kr. slobodni grad Zagreb. Napokon bi zasut i potok Medveščak (ili Medvednica), u koliko je kroz grad protjecao, pa tako nestade i »Krvavog mosta« na njemu.

**MADŽARSKO MINISTARSTVO I ZAGREBAČKI
SUDAC (NAČELNIK) JANKO KAMAUF.
(1848.).**

Dr. Bogoslav Šulek u svojoj poznatoj knjizi »Hrvatski ustav ili konstitucija god. 1882.« pripovijeda na strani 63. u jednoj bilješci ovu zanimljivu zgodu iz godine 1848.:

»Kad je godine 1848. (u ožujku) imenovano ugarsko ministarstvo, jedna od prvih odredaba njegovih bio je nalog zagrebačkomu sucu Ivanu Kamaufu, neka pohvata sve odlične hrvatske rodoljube (njih 20) i neka ih otpremi u Peštu, a zapovijedajući general (grof Auersperg) u Zagrebu da je već dobio naputak, da mu ide s vojskom na ruku. Kamauf, poznati inače prijatelj Madžara, ali pošten i ustavan čovjek, zapitan od generala, zašto ne vrši ministarske zapovijedi, odgovori, da ne može te ljude hvatati, kad nijesu ništa skrivili, »a mi živimo u zemlji ustavnoj.« Može biti da bi nam odzvonilo, kad bi Kamauf izvršio tu naredbu.«

Ova kratka bilješka Šulekova bit će jamačno istinita, jer je on sam bio među onima, koji su po odredbi ministarstva imali biti zaslužnjeni i poslani u Peštu, otkuda se zaista ne bi nikad povratili. Prema tomu jedino je zasluga odlučnoga načelnika Kamaufa, da nijesu najodličniji muževi ilirskoga i hrvatskoga pokreta nemilo postradali. Ta znade se, da je Ambroz Vranicanji bio kasnije od madžarskoga ministarstva osuđen na smrt, samo se nije nitko našao, koji bi tu osudu mogao i htio izvršiti.

Već dulje vremena trsio sam se, da što поближе doznam o toj sudbonosnoj zgodu iz god. 1848. Naročito me je zani-

malo, da saznam imena proskribovanih rodoljuba hrvatskih i motivaciju ugarskoga ministarstva. Prevrnuo sam stoga spise zagrebačke varoške općine i tadanje general-komande, ali nijesam dosad ništa našao. No mjesto toga dopanuo mi je ruku zapisnik o sjednici zagrebačke općine od 15. svibnja 1848., koji govori o sličnoj stvari. Stoga i priopćujem taj zapisnik od riječi do riječi, jer se njim utvrđuje Šulekovo kazivanje o hvatanju hrvatskih kolovođa.

Ljeta 1848. dana 15-a svibnja u Zagrebu u vječn(ičk)oj kući držana jest pod predsjedništvom g. Janka Kamaufa, namjestnoga suca, obćinska sjednica gradjanstva i puka ove sl. i kr. varoši, te u njoj preduzet i pretresivan predmet slijedeći:

Br. 1600. Slijedeći dopisi naslovom kancelarije palatinske providjeni zabačeni su.

Predložio je g. sudac ovoj skupštini dvostručne dopise iz kancelarije palatinske pod 10-im i 11-tim t. m. na cijelo obćestvo ove varoši upravljene, koji čim bi bili otvoreni i pročitani, uvidelo se je, da su to naredbe ministerijske po palatinu podpisane, a po ministru unutrašnjih poslova protupodpisane ili kontrasignirane. Budući pako da ova varoš, kao i sve druge vlasti sdruženih kraljevina ministerium mađarski i njegove naredbe ne pripoznaje, s druge pako strane isti dopisi, odredjujući nekog ministerijskog komisara (general Hrabovskoga) za ove kraljevine u mir i red postavili vidiju se smijerati na uništenje naredba i zapovijedi uzvišenog bana, — toga angjela čuvara domovine i naroda našeg, — kojeg naredbe do sada učinjene samo i jedino mir, red i sjegurnost u ovoj varoši i u cijeloj domovini uzdržati i učvrstiti kadre su: zato isti dopisi zabačeni i ništetnim očitovani su; za buduće pako g. sudac nalog dobi, da niti od palatina, pod čijom samo firmom mađarski ministerium svoja potajna i zlobna kovarstva proti našem narodu i uzvišenomu banu, i kroz to proti prestolju njegovog veličanstva izvesti namjerava, ikakove dopise ne prima, već natrag neotvorene pošalje, da

se tako prekine povod občinskog razjarenja, koje takova poğrdna pisma poroditi moraju. Zajedno dokončano je, da se ima njegovomu veličanstvu milostivomu kralju, — za kojeg i njegovog prestolja spasenje i cijelosti monarkije uzdržanje se hrvatska i slavonska krv u Italiji proлива, dočim Magjari ne samo svoju pomoć u tom uskraćuju, već i buntovne pozive tamo pošiljaju, podnijeti representacija, u kojoj će njegovo veličanstvo izviješteno biti, da kao cijel ovaj narod, tako i puk ovoga grada zadovoljan je sa postupanjem dosadanjim bana, i odobrava i svojim imenuje sve naredbe njegove, koje jedino kadre su sreću i blagostanje ove domovine utemeljiti, te da ovo poglavarstvo i puk samo u uzvišenim banu vidi onoga, koji će mir, red i spasenje domovini doprinijeti; zato niti kakove komisare ministarijalske ali palatinske, koji samo nemir, nereda, smutnju, razjarenje i bunu ovdje proizročiti bi mogli, primat će; i stoga se nada, da njegovo veličanstvo uvažavajući zasluge hrvatsko-slavonskog naroda, u kojim u ovih kritičnih vremenih toliku zaštitu imade, ne će Magjarom za volju, Magjarom, koji sjeğurno vrlo neplemenito! smutnje vremena za svoju korist i nečiste svoje svrhe upotrebljavajući od njegovog veličanstva svakdan nove i nove koncesije izklještiju, dopuštati, da ili palatin ili kakovi ministri magjarski svoju vlast u ove kraljevine pretegnu; odašta će se i sve županije, varoši, trgovišta u Hrvatskoj i Slavoniji, kao i provincijalne i krajišničke občine ubavijestiti, te njima ista reprezentacija saobćiti.

Proglasio Henrik Ostoić, s. r. podbilježnik.

Na hrptu izvana; Zapisnik sjednice puka sl. i kr. grada Zagreba 15. svibnja 1848. držane. 1600/1848.

GROF ĐURO JELAČIĆ,
posljednji potkapetan Hrvatske (1861.).

Premda je hrvatski ban od starine bio vrhovni kapetan ili vojvoda hrvatske vojske, ipak se već u XV. stoljeću oko god. 1434. spominju zasebni kapetani kraljevstva. Kad su po padu Bosne učestale borbe s Osmanlijama, dozvolio je kralj Matijaš Korvin god. 1477. slavonskim staležima, da si sami na saboru biraju kapetana, koji će stajati banu uz bok, te s njim zajedno braniti zemlju. Kapetan kraljevstva bio je prvotno vojvoda plaćeničkih četa, a poslije je u osudnim časovima, kad je velika pogibao zaprijetila, dizao sav narod na oružje, te bio vođa sveopćega pučkoga ustanka ili opće insurekcije. Na hrvatskim saborima god. 1748. u Zdenicama, god. 1528. u Križevcima i god. 1592. u Zagrebu stvoreni su zasebni zakoni, kako da se provede sveopći ustanak u hrvatskom kraljevstvu.

Budući da odnosi između bana i kapetana nijesu bili točno određeni, dolazilo je među njima i do sukoba. Stoga su staleži u XVI. stoljeću stali povjeravati čast kapetana pojedinim banima. Tako je kraljevstvo kroz neko vrijeme imalo sad bane, koji su podjedno bili kapetani, sad opet bane uz posebne kapetane. Napokon negdje od početka XVIII. stoljeća staleži su svakoga bana namah prigodom instalacije izabrali za zemaljskoga vrhovnoga kapetana, koji je onda imenovao sebi zamjenika ili potkapetana (podvojvoda, vicecapitaneus), a taj je bio posve zavisan od njega. To je potvrdila i kraljica Marija Terezija dekretom od 16. siječnja 1750., odredivši,

da bana za vrhovnoga kapetana (*supremus capitaneus*) pounske i pokupske krajine smije izabrati sabor i predložiti ga kralju na potvrdu; ban pak kao izabrani i potvrđeni vrhovni kapetan da može za potkapetana (*vicecapitaneus*) imenovati kojega između domaćih sinova.

Osobito se ističu potkapetani hrvatski za dugotrajnih ratova s Francuzima godina 1792.—1814. Još za bana Ivana Erdeda pomaže od god. 1797. mnogo ostarjelomu banu potkapetan Ivan Jelačić Bužinski, koji je bio podjedno podmaršal u carskoj vojsci. Kad se je on zahvalio na časti, imenovao je ban Đulaj u saborskoj sjednici od 18. siječnja 1809. potkapetanom baruna Vinka Kneževića, također podmaršala u carskoj vojsci. Napokon je ban Franjo Vlašić 11. studenoga 1832. u saboru imenovao carskoga generala Jurja Rukavinu od Vidovgrada potkapetanom hrvatskoga kraljevstva. Kako su staleži bili u ono doba razdražani brošurama grofa Janka Draškovića, pozdravili su junaka Rukavinu s velikim oduševljenjem, na što se je on zahvalio u hrvatskom jeziku. To je bilo prvi put, da je nakon više stoljeća u hrvatskom saboru ozvanjala riječ hrvatska.

Kad je nakon pada apsolutizma kralj Franjo Josip I. god. 1860. morao u čitavom vladanju svojem obnoviti ustavni život, imenovao je hrvatskim banom generala baruna Josipa Šokčevića, a 15. travnja 1861. sastao se je nakon dvanaest godina i hrvatski sabor u Zagrebu. Već u prvoj sjednici istoga dana bude ban Šokčević po starom običaju svečano instaliran, a u dvadesetoj sjednici 15. lipnja per acclamationem od zastupnika proglašen vrhovnim kapetanom hrvatskoga kraljevstva, pošto je to sam kralj zasebnim otpisom od 26. veljače izrijekom predložio. Po nekadanjem običaju imao je ban tom prigodom imenovati potkapetana ili vicekapetana, zatim podbana (*vicebana*); ali on je iz stanovitih razloga oba imenovanja odložio na koju od slijedećih sjednica. Međutim je ban Šokčević svoje obećanje ispunio tek u 46. sjednici sabora 22. srpnja 1861., imenovavši podbanom Ivana Zidarića, a potkapetanom grofa Đuru Jelačića Bužin-

skog a, carskoga podmaršala, koji je tada služio u Italiji u gradu Veneciji.

Imenovanje grofa Đure Jelačića, mlađega brata slavnoga bana Josipa Jelačića, obradovalo je ne samo hrvatski sabor, nego i sav narod. No najviše je razveselilo samoga potkapetana, koji je povodeći se u svemu za svojim starijim bratom držao to odlikovanje nekom nagradom za sve nedaće i poniženja, koja su pokojnoga mu brata prije reda sastrla i u grob strovalila. Mora da ga je silno dirnula vesela vijest, jer je pohitao iz Venecije u Zagreb, da pozdravi sabor i položi određenu prisegu za potkapetana.

Dne 10. kolovoza — bila je 58. sjednica sabora — ušao je grof Đuro Jelačić u generalskoj husarskoj odori oko 11 sati u sabornicu, gdje su ga zastupnici oduševljeno dočekali. Razdražan sjajnim dočekom progovorio je doslovce ovako:

»Hvala, gospodo! na toli srdačnom pozdravu. Znam ja, da tu čast, tu ljubav ne imam pripisivati zaslugam svojim, nego vjernoj uspomeni, koju hranite u srcih svojih za slavnoga brata moga, koji je osvijetlao ime Jelačića. Kako rekoh, zasluge ne imam, ali imadem srce puno ljubavi prema domovini, puno želja za sreću njezinu, puno dobre volje za nju po mogućnosti raditi. Zato zahvalan sam preuzvišenom gospodinu banu našem, da me je odabrao za potkapetana trojedne kraljevine, a time pružio priliku, koju toju doprinijeti općem dobru naše mile domovine. Hvala njemu, da me je time pozvao u sredinu ove visoke kuće, gdje se zastupnici naroda tako muževno, tako svojski i tako savjesno bore za najsvetija prava našeg državnog, a što više narodnog našeg života. S ponosom i ushićenim srcem čitao sam u udaljenoj Veneciji mnoge i mnoge govore, držane u ovoj sabornici, a divio sam se videći, kolikim oduševljenjem pretežna množina skupila se je pod zastavom narodnosti, pod kojom samom možemo osvojiti si sjajnu budućnost. Ova ideja obuzela me je tako, da sam već više puta pred pojedinim očitovao,

a usudujem se i danas očitovati u ovoj visokoj kući, da bi ja volio vidjeti narod naš pod turskim jarmom skučen, nego pod isključivim uplivom drugih naših izobraženih susjeda, i to samo zato uvjeren budući, da našoj narodnosti sa (od) Turaka pogibelj ne prijeti; Turci bo jesu zadovoljni s imutkom i katkad tijekom ugnjetenih naroda, međutim izobraženi narodi od onih, kojima vladaju, osim imutka i tijela ištu još i dušu, to je narodnost. Primjera ima dosta na slovinskom jugu, kako mi svi žalihože znamo. Ali čuvstvo narodnosti od Boga je usađeno u srcih naroda, a što od Boga dođe, sveto je, a sveto ne može radati nego sveto i spasonosno. Osvjedočen sam zato, da će ovo čuvstvo spasiti naš narod; mnijem, da je ovo čuvstvo našem narodu bitno pomoglo spasiti veliku Austriju godine 1848.; a napokon mislim, da je samo Njegovo c. kr. apostolsko Veličanstvo, kad je izvoljelo izreći sretno i jedino spasonosno načelo, da vlada i uprava svake zemlje i kraljevine u prostranoj Austriji imade počivati na temeljih posvećenih vlastitom historijom svake, pripoznalo važnost narodnosti. Dakle i u to ime neka Bog poživi premilostivoga kralja našega na mnoga ljeta». Iza toga govora položio je Jelačić u ruke biskupa Ivana Kralja običajnu zakletvu.

Vatreni govor Jelačićev vanredno se je dojmio članova sabora i galerije, jer ne bijahu navikli slušati ovake riječi osim iz usta Eugena Kvaternika i dra. Antuna Starčevića. Naklapalo se pače poslije, da mu je govor sastavio sam Starčević, premda se to potvrditi ne može. Naročito je govor djelovao na pristaše unije s Ugarskom, pa tako je jedan od unionista, po imenu zagrebački zastupnik Robert Zlatarović ustao i predložio: »U obziru, što je govor presvijetlosti (grofa Jelačića) pun narodnog duha, i što nas je toliko ushitio, ja bi predložio, da se za vječnu uspomenu per extensum uvrsti u zapisnik«. Prijedlog bi jednodušno prihvaćen, i tako bi čitav govor od riječi do riječi uvršten u zapisnik one glasovite saborske sjednice.

Ali dok su Hrvati od radosti klicali, neprijatelji hrvatskoga naroda i porodice Jelačića u Zagrebu i Beču snebivali su se od čuda, što se jedan carski general usuduje kazati, da bi volio gledati svoju domovinu pod turskim jarmom, nego pod Austrijom! Već sutradan nestalo je grofa Jelačića iz Zagreba, a 16. kolovoza donio je vojnički naredbeni list carsko ručno pismo, izdano u Laxenburgu, kojim se podmaršal grof Đuro Jelačić s 1. rujnom stavlja u trajno stanje mira. Podjedno se je pročulo, da je grof Đuro Jelačić po odredbi cara i kralja Franje Josipa I. smjesta morao ostaviti Zagreb i Hrvatsku, te otići u zatočje u Celovac u Koruškoj, gdje je još od god. 1849. bio interniran mađarski general Görgey, vođa mađarske vojske za velike bune, ali pomilovan na molbu ruskoga cara Nikole I.

Kako se u Zagrebu u prvi kraj nije pravo znalo, što se s Jelačićem dogodilo i što će se još dogoditi, nagovijestale se i najgroznije stvari. Osobito pak zabrinuli su se narodni zastupnici u saboru, smatrajući da je tim postupkom pogažena nepovredivost saborskih članova, koja se od starine vazda poštivala, ali nije bilo za nju pozitivnih zakonskih ustanova iz novijega vremena. Stoga nije čudo, da je hrvatski sabor smatrao za svoju svetu dužnost, da ustane na obranu svoga odličnoga člana, kojega progone vlasti, a jedva da je prešao preko prağa saborske dvorane. Među članovima hrvatskoga sabora isticao se je tada osobito svojim demokratizmom i liberalizmom barun Dragojlo Kušlan, po zanimanju odvjetnik, a još od god. 1848. odličan političar, kojega bijaše one godine hrvatski sabor poslao na slavenski kongres u Prag.

U 67. saborskoj sjednici od 24. kolovoza 1861. iznio je Dragojlo Kušlan ovaj prijedlog:

»Uzimam si slobodu, pozornost visoke kuće obratiti na jedan žalosni slučaj, koji će srce svakoga Hrvata i Slavonca duboko ganuti i uvrijediti; a taj je slučaj, da je naš potkapetan, kojega je svijetli ban imenovao i koji je pred nekim vremenom ovdje nazočno zapriješten, radi svoga domorodnoga govora penzioniran i u Celovcu inter-

niran. Dakle naš potkapetan, koji bi morao u sredini našoj biti, i koji je brat slavnoga Jelačića bana, koji je toliko učinio i također spasio carstvo i dom austrijski, tim je nagrađen, što je nekoliko slobodnih riječi ovdje izustio, da je penzioniran i interniran».

»Meni je to iz stalnog izvora poznato, da je tako; i također da je on kvitirao i sve svoje časti položio (gromoviti: »Živio!). Nu uspjeh njegova kvitiranja nije poznat, jerbo se ne zna, hoće li Nj. Veličanstvo primiti to kvitiranje, i ako primi, ne zna se, da li će interniranje njegovo u Celovcu, koje tamo s Görgeyom dijeliti imade (sveopće nezadovoljstvo), prestati. Zato predlažem, da se visoka kuća za svoga potkapetana svojski zauzme (Živio!), i da se na Nj. Veličanstvo energička predstavka uz odbor odličnih lica pošalje i zamoli, da se naš potkapetan pusti na slobodu neomeđasenu, i da isti odbor izjavi, da ako se njegovo kvitiranje primi, da ga mi kao civilnoga potkapetana smatramo i smatrati hoćemo. Naknadno predlažem i to, da se njegova dotacija, koja je od starine sa 1000 forinti opredijeljena, u tečaj stavi«. (Živio!)

Odlučna interpelacija i predlog baruna Kušlana biše od sabora prihvaćeni jednodušno i s najvećim ushitom, a jednako je sabor u jedan glas proglasio dr. Franju Račkoga, da sastavi energičnu adresu na kralja, koju će odnijeti u Beč neki najodličniji članovi sabora. Akciju sabora podupiralo je i nezavisno novinstvo. Tako je tadanji »Pozor«, što ga je izdavao Slavoljub Vrbanić, a uređivao Ivan Perkovac uz suradnju Franje Račkoga, donio u 198. broju od 30. kolovoza zasebni uvodni članak, u kojem se je vrlo oštro udaralo na loše savjetnike kraljeve, koji su vladara naputili na takav postupak. U tom se članku među inim opisuje i raspoloženje u saboru prigodom dolaska Jelačićeva u sabornicu ovim riječima: »Kad smo tada (10. kolovoza) iznenada zagledali generala u uniformi i čuli šapat: Jelačić, Jelačić, zabunismo se u mislih, kao da dolazi pred nas pokojni naš Jelačić ban, a kad od njegova brata u istoj sabornici, gdje su stvoreni do vijeka znameniti zaključci g. 1848., saslušasmo govor

govoren istim duhom, kojim bi govorio i pokojnik, o b o r e s e n i z m n o g o l i c e s u z e r a d o s t i i u s h i ć e n j a«.

Rački je povjerenu mu zadaću izvršio već za dva tri dana, te je saborski potpredsjednik Josip Briglević već u 71. saborskoj sjednici 29. kolovoza 1861. predložio, da se adresa pročita, ali je rođak potkapetana unionista Dragutin Jelačić zamolio, da se čitanje na neko vrijeme odgodi, jer »na višem mjestu konačna odluka još izrečena nije«. No već u 77. saborskoj sjednici 6. rujna tražio je isti Dragutin Jelačić, da se adresa pročita, budući da su se u to prilike promijenile; pa tako je Rački nakon par riječi, kojima je protumačio, zašto on potkapetana zove podvojvodom, nacrt adrese pročitao, koji bi od zastupnika opet jednodušno prihvaćen. Ta znamenita adresa glasi od riječi do riječi ovako:

»Vaše car. kr. apoštolsko Veličanstvo!

Ban barun Josip Šokčević po starodavnom pravu, koje ga ide, imenova dne 22. srpnja t. g. u četrdeset i šestoj saborskoj sjednici za podvojvodu trojedne kraljevine c. i kr. podmaršala grofa Gjuru Jelačića Bužinskoga«.

Ovo imenovanje primio je sabor s najradostnijim usklikom; jer kao što s jedne strane ime Jelačića priraslo je srcu čitavoga naroda trojedne kraljevine, tako s druge strane ovo isto ime učiniše mu poštovanijim i milijim građanske krijeposti i neporočno rodoljublje novoimenovanoga podvojvode«.

»Jur oci naši uvažiše zasluge za sjajno prijestolje Vašega Veličanstva i za svoju domovinu skupčane s ovim imenom, dočim u saboru trojedne kraljevine god. 1809. čl. XVII. podijelivši pravo domaćinstva c. kr. podmaršalu Franji Jelačiću i njegovim sinovom Josipu, Gjuri i Antunu, uvrstiše ih među velikaše trojedne kraljevine«.

»Vaše Veličanstvo! Tečajem ovoga stoljeća ne ima skoro lista u vojenoj povijesti carevine austrijske, u kom ne bi bilo časnim pismeni zabilježeno koje od pomenutih lica, vojevavših mačem u ruci proti neprijateljem prejasnoga doma Vašega Veličanstva. A da ostalo mukom mimoidemo, dovoljno budi spomenuti slavne uspomene

pokojnoga bana Josipa Jelačića, koji kobne godine 1848. svojom čarobnom silom sav narod naš listom digav spasi uzdrmani prijestol Vašega Veličanstva od razora, a carevinu austrijsku od grozne raspasti».

»Nije dakle čudo, što sav narod trojedne kraljevine radošću usplamti čuvši, da podvojvodom postade njegova ljubimca brat, naslijedivši sve krijeposti svoje plemenite porodice».

»Radost ova podvostruči se u pedeset i osmoj sjednici saborskoj dne 10. tekućeg mjeseca, kada obljubljeni novomenovani podvojvoda ushićen srdačnim dočekom narodnih zastupnika, stupiv pred lice sabora, pozdravi ga prekrasnim govorom, vadenim od riječi do riječi iz grudi našega naroda, te svečano priseže vjernost Vašemu Veličanstvu i narodnoj zastavi trojedne kraljevine».

»Ali baš ovaj govor dao je povoda zlobnu tumačenju i odavle proistekavšim nenadanim posljedicam, koje rascviliše, pače ogorčaše srca sabora i naroda trojedne kraljevine, kada naime doču, da ljubljani mu podvojvoda radi svojih rodoljubivih, a zlo tumačenih riječi po višoj naredbi ne samo na naglo je stavljen u stališ mira, nego i poslat u zatočište izvan svoje domovine, s kojom ga sada krom nerazrješivih veza krvi spaja sveti vez pri-sege».

»Vaše Veličanstvo! Nečuveno je u ljetopisih prosvćenih država, da se kano zločin kazni čisto, te niti izdajom, niti sebičnosti okaljano rodoljublje, a to u mužu, posvetivšem sav život vjernoj službi svoga vladara i gospodara, koj mu ocijenjene zasluge nagradi visokim odlikovanjem vojničkim».

»Nečuveno je, da se pojedinim izrazom ovoga govornika, bez obzira na njegovu cijelim životom zasvjedočenu podaničku vjernost, takav smisao podmeće, kakav bi se mogao poroditi samo u crnoj duši, a da se preslušaju (prečuju) istom prigodom izuštenu izjavi, puni odanosti prama svomu gospodaru, kojimi on zaključi svoj govor besjedeći: »mislim, da je samo Nj. c. kr. apoštolsko Veličanstvo, kad je izvoljelo izreći sveto ono i jedino spaso-

nosno načelo, da vlast i uprava svake zemlje i kraljevine u prostranoj Austriji imade počivat na temeljih, posvćenih vlastitom historijom svake, pripoznalo važnost narodnosti. Dakle i u to ime neka Bog poživi premilostivoga kralja našega na mnogo ljeta!»

»Vaše Veličanstvo! Rečena kazna ne vrijeđa samo pravdu u opće; ne čini samo goleme krivde proslavljenomu imenu Jelačićevomu; ne obeščasćuje samo čist i neporočan značaj visoko cijenjenoga podvojvode našega — ono vrijeđa također prava sabora trojedne kraljevine i njegovih članova».

»Grof Gjuro Jelačić Bužinski ima kao podvojvoda trojedne kraljevine u smislu čl. XV. sabora od god. 1805. i čl. XXIII. sabora od god. 1808., te izbornika, po kom je i ovaj sabor sazvan, u saboru trojedne kraljevine pravo sjeda (sjedjenja) i odvjeta, pa kao pravoğa i zakonitoga člana saborskoga ide ga neodgovornost i nepovrijedivost».

»Zato, jer grof Gjuro Jelačić Bužinski nije slovio u LVIII. saborskoj sjednici kano c. kr. podmaršal, već kano naimenovani podvojvoda, dakle kao redoviti član sabora trojedne kraljevine, njegov govor, da bi i bio gdje povrijedio podaničku vjernost, što ipak krepko odbijamo toli od njega koli od ovoga sved vjernoga zakonarskoga tijela, ne bi padao pod nikakovo ino nadzorništvo, već jedino pod ustavne zakone trojedne kraljevine».

»Vaše Veličanstvo! Ako je tomu tako — ako u govoru i ponašanju našega podvojvode ne ima ničega, što bi bacilo i najmanju sjenu na podaničku vjernost njegovu — ako po javnom pravu ovih kraljevina isti podvojvoda kano član sabora je neodgovoran i nepovredljiv, te jedino ustavnim zakonom podčinjen, — to se ovaj sabor čvrsto nada, da će Vaše Veličanstvo pomenutu nepravednu kaznu, kojom se na podvojvodu grofa Gjuro Jelačića Bužinskoga ljaga baca, bezodvlačno ukinuti, i neporočna značenja pustiti ga kano podvojvodu u krugu trojedne kraljevine pod njezinom slavodobitnom i vazda vjernom zastavom narodnom».

»Vašega c. kr. apoštolskoga Veličanstva vazda vjerni podanici. U Zagrebu 31. kolovoza 1861. Sabor trojedne kraljevine dalm.-hrvat.-slavonske«.

Saborska adresa, koju su potpisali potpredsjednik sabora Josip Briglević i saborski bilježnik Robert Zlatarović, ne bi odnesena kralju po zasebnom odaslanstvu, kako se isprva mislilo, nego bi poslana poštom k. r. hrvatsko-slavonskoj dvorskoj kancelariji u Beč, koja ju je primila već 8. rujna. Ali tadanji kancelar Ivan Mažuranić nije ju iznesao pred kralja, već je lično sklonuo kralja, da je grofu Jelačiću dozvolio povratak u domovinu. O samoj predstavi raspravljalo se je tek 19. travnja 1862. u sjednici dvorske kancelarije (Mažuranić, Žigrović-Pretočki, Daubachy-Doljski, Utješenović, dr. Radivojević), pa je tom prigodom ovako riješeno: »Buduć se će grof Gjuro Jelačić uslijed dobivene previšnje dozvole, na isposlovanje koje osobno i neposredno sudjelovao je u svoje vrijeme također g. dvorski kancelar, već povratio u domovinu, zato nema povoda i razloga predmet ovaj na dalje potaknuti. Odnosna predstavka ima se dakle uvrstiti među ina pisma«. Riješenje potpisali su Ivan Mažuranić i Žigrović.

Grof Đuro Jelačić vratio se iza nekoga vremena u domovinu, te je s porodicom svojom živio ili na imanju u Novim Dvorima kod Zaprešića ili u Zagrebu. Bavio se je poglavito gospodarstvom, te su ga 21. listopada 1873. izabrali predsjednikom hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u Zagrebu. Tu je čast obnašao sve do smrti svoje 20. srpnja 1901. Politika zanimala ga je u velike, ali nije ulazio u stranačke borbe. U hrvatski sabor došao je samo još jednom god. 1889., da glasuje za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom po prijedlogu zastupnika Barčića.

Doživio je starost od 97 godina, te je preživio dva svoja sina: Juricu i Marka. Tako je s njim izumrla muška loza grofova Jelačića. Časti pak vrhovnoga kapetana i potkapetana hrvatskoga kraljevstva prestale su već hrvatsko-ugarskom nagodom od godine 1868.

SAJMOVI U STAROM ZAGREBU

Riječju »sajam« (u kajkavskom narječju »sejem« ili »senjem«) označivao se je prvotno kod svih Slavena svaki sastanak ili zbor ljudi, da se budi o čemu dogovore ili slože; ali kod Hrvata pretežno je znamenovanje riječi »sajam« za sastanke u trgovačkim poslovima. Ima u Hrvata i drugih riječi za sajmove, ali su te uzajmljene ili iz turskoga jezika (pazar), ili iz mađarskoga (vašar), ili čak iz grčkoga (panagjur).

Sajmovi smatrali su se vazda i svagdje važnim promicalima prometa i trgovine, a po tom i narodnoga blagostanja. Stoga su od vjekada ljudi nastojali, da u njihovim naseobinama bude što više i što duljih sajmove. Stalo se držanje ovakovih zborova smatrati nekim pravom, pa su se pojedine općine (naročito gradske općine) otimala za takovo pravo (ius nundinarum). Sajamska privilegija podjeljivali su naročito vladari, kao kraljevi, knezovi i t. d.

U gradu Zagrebu jamačno je najstariji sajam, koji se sastaje mjeseca kolovoza svake godine na dan sv. Stjepana Kralja (20. kolovoza). Prvi tragovi toga sajma dopiru gotovo do osnutka biskupije u Zagrebu (1904.). Kraljevski sajam, kako su ga zvali i još zovu, počeo se je održavati tim povodom, što se je prigodom proslave patrona ili zaštitnika stolne crkve sv. Stjepana okupljalo sila svijeta iz svih krajeva prostrane biskupije u Zagrebu, pa se je uz crkvenu slavu trgovalo svakojakom robom. Kad je to baš počelo, ne može se ustanoviti, ali bit će, da se je već u XII. stoljeću redovito sajam sastajao. Biskup zagrebački i njegov kaptol, koji su bili gospodari varoši

NOVA RADNJA O LJETOPISU POPA DUKLJANINA.

Ljetopis popa Dukljanina, koji je živio i pisao u okolišu grada Bara u drugoj polovici XII. stoljeća, najstariji je domaći izvor za historiju Hrvata i Srba. Taj je ljetopis prvi izdao Trogiraniin Ivan Lucius god. 1666. u svom znamenitom djelu »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex«, a prešampao ga je odanle dr. Ivan Črnčić s napisom »Popa Dukljanina lētopis po latinsku, toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, po prepisu popa Jerolima Kaletića. U Kraljevici 1874.« Najopsežniju i najstvarniju ocjenu letopisa popa Dukljanina i njemu vrlo blize Hrvatske kronike kao povjesnih izvora napisao je dr. Franjo Rački g. 1864. u časopisu »Književniku« I. str. 199. i dalje, a kao književne tvorevine prikazao ih dr. Vatroslav Jagić u svojem djelu »Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga«. U Zagrebu 1867., str. 113.—117.

Oko izdavanja i proučavanja ljetopisa popa Dukljanina imadu poglavite zasluge hrvatski naučenjaci: Trogiraniin Ivan Lucius u XVII. stoljeću, a Kukuljević, Rački, Jagić i Črnčić u XIX. stoljeću. Značajno je, da poslije 1874. kroz pedeset godina nije u nas izašla nijedna studija o tom ljetopisu, premda su se za nj mnogo zanimali gotovo svi hrvatski povjesničari. Jedino srpski jezikoslovac i historičar Stojan Novaković izdao je god. 1893. u Beogradu radnju »Prvi osnovi slovenske književnosti među Balkanskim Slovenima (Legenda o Vladimiru i Kosari)«, koja se bavi i ljetopisom popa Dukljanina (vidi str. 183.—185.). Pokojni dr. Luka Jelić spre-

mao je doduše novo izdanje ljetopisa s opsežnim komentarom, ali je umro prije, nego što je djelo opremio u svijet. I dr. Konstantin Jireček oglosio je u svojem djelu »Geschichte der Serben« (Gotha 1911.) na str. 226. u jednoj bilješci: »Eine Studie über den Diocleas von mir erscheint demnächst im Archiv für slavische Philologie«; ali ni ta studija nije nikad svijetlo ugledala, pa se stoga moramo zadovoljiti s onim (46 redaka), što je Jireček u istom djelu na strani 226. i 227. o tom ljetopisu napisao. Vrijedno je još istaknuti, da je madžarski povjesničar dr. Ljudevit Thalloczy u časopisu »Archiv für slavische Philologie« (svez. XX. p. 201—224) priopćio raspravu: »Die ungarischen Beziehungen der Chronik des Presbyter Diocleas«.

Rezultati dojakošnjih istraživanja o ljetopisu popa Dukljanina posve su negativni, to jest da on za kritičnu historiju tako Hrvata kao i Srba ne može mnogo da vrijedi. Naročito se to tiče fakata i njihova poređaja u vremenu, a onda i genealoških veza vladarskih. Ali uza sve to ljetopis zanima čitatelja, te ga pobuđuje na razmišljanje, pa se napokon pita: neima li ipak u tom pričanju ikakva jezgra istine? Zar se ne ogleda u njem, kako je bivalo, ako i ne stoji sve ono, što se pripovijeda? Pa ako i jesu u njem nespretnom rukom popa Dukljanina okupljene pučke predaje i narodne pjesme, zar u njima nema baš nikakve historijske jezgre? Sva ta pitanja, koja se pri čitanju ljetopisa popa Dukljanina sve nehotice nameću, jasno pokazuju, kako bi bila potrebna potanka analiza svega, što se u tom ljetopisu nalazi.

Te zadaće kao da se je pothvatio ruski spisatelj, kojega je radnja godine 1926. do nas došla. Studija ima napis: »Rovinskiij P. A., Serbskaja kronika v latinskome perevodě vtoroj polovini XII. stolētiija«, a štampana je u zborniku: »Izvēstija ot dēlenija ruskago jezika i slovesnosti imperatorskoj akademiji nauk 1915. g. Toma XX-go knižka 4-ja. Petrograd

1916., na strani 187—254. Radnja je, kako se na kraju piše, dogotovljena još god. 1914., štampana je god. 1916., a do nas je doprla tek dugo iza rata, naime nakon deset godina!

Ruski pisac P. Rovinskij nije međutim za nas novajlija. On je kroz lijep niz godina živio u Crnoj Gori, gdje je kao zastupnik ruske vlade bio na Cetinju uz kralja Nikolu. Po običaju ruskih rezidenata i konzula bavio se je mnogo izučavanjem zemlje i naroda, u kojem je živio, te je rezultate svojih studija štampao u spisima carske akademije u Petrogradu. Kao konačni rezultat svih njegovih studija oko geografije, etnografije, arheologije i t. d. Crne Gore može se smatrati njegovo oveće djelo »Černogorija« u dva dijela (Sanktpeterburg 1888.—1897.). Daljnja radnja u izdavanju historije crnogorske jest gore spomenuta njegova studija o ljetopisu popa Dukljanina, koji on zove »Serbskaja kronika«, jer da radi poglavito o Srbima i jer je sastavljena od »Srbina pravoslavne vjere, a tek prevedena na latinski od nekoga popa rimske vjere, koji je znao i slavenski, ali je bio gorljiv privrženik rimskoga pape, te je prevodeći mnogo toga interpolirao i tako prvotnu slavensku (srpsku) kroniku znatno izopačio. Da je ljetopis u onom obliku, kako nam je u latinskom prijevodu sačuvan, tako nagrđen i pun besmislica, nije dakle krivnja pravoslavnoga Srbina i njegovog originala, nego latinskoga prevodioca rimokatoličke vjere i njegovih silnih interpelacija, koje Rovinskij, ne znajući zašto, zove posve krivim terminom plagijacija (str. 196, 207). Ili g. Rovinskij smatra, da je interpolacija i plagijat isto.

Baš ta okolnost, što Rovinskij ne zna razlikovati plagijat od interpolacije, nuka nas, da ogleđamo, ima li u njega u opće potrebite spremne za historijska istraživanja? Da vidimo iznesavši nekoliko primjera.

Govoreći u uvodu na strani 189. o izdanjima ljetopisa i raspravama o njemu kaže:

»Nakonec, pečataetsja čelikom latinskij tekst našej hroniki s slavjanskim perevodom i priměčanijami v priloženii k izdaniju dubrovčanina Ivana Lučića »Scriptores rerum Dalmaticarum«, pod zaglavijem »Presbyteri Docleatis Regnum Slavorum (Amstelodami 1668). Mi ne iměli vozmožnosti pozna komitsja s etim izdanijem i znaem ego po sočinenijam, kasajuščimsja ego...«

Svaki, koji se je samo jedan dan znánstveno bavio našom historijom, znađe:

1. Da Lucius (Lučić) nije bio Dubrovčanin nego Trogiranin;

2. Da njegovo djelo imade napis: »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex«, a nipošto »Scriptores rerum Dalmaticarum«.

3. Ovaj napis »Scriptores rerum Dalmaticarum« tek je podnaslov za onaj dio Luciusova djela, u kojem je on štampao kao prilog poglavite izvore za sredovječnu povijest Dalmacije i Hrvatske. Kad je dakle Rovinskij tražio Luciusovo djelo s ovim podnaslovom sasvim je jasno i razumljivo, da nije imao »vozmožnosti pozna komitsja s etim izdanjem«, jer djela s tim napisom u opće nema. Da je nasuprot tražio Luciusovu knjigu s pravim napisom, lako bi je i našao, jer nije rijetka, već je između Cetinja i Petrograda imade bar desetak primjeraka.

4. Premda Rovinskij nije ni vidio Luciusova djela, ipak on znađe, da je u njem štampan ne samo latinski tekst ljetopisa popa Dukljanina, nego i »slavjanski perevod« te kronike. Mi imademo Luciusa gotovo svaki dan u rukama, pa ne možemo toga »slavjanskoga perevoda« naći. Nasuprot nalazimo latinski prijevod hrvatske kronike, što ga je načinio hrvatski pjesnik Marko Marulić iz Splita. Taj je prijevod štampan s naslovom »Regum Dalmatiae et Croatiae

gesta, a Marco Marulo Spalatensi patricio latinitate donata». To treba dobro upamtiti, da se vidi, što Rovinskij o radu Marka Marulića oko ljetopisa kaže.

Govoreći naime na str. 188. o radovima i spisateljima, koji su se bavili proučavanjem ljetopisa popa Dukljanina, piše i ovo:

»Pervij obratila na nego vñimanie, kažetsja, Marko Marulić, izvěstnij dalmatinski istorik v Spletě. Govorja ob etom pamjatniku v svojih istoričeskij izslědovanijah (Rerum Dalmatiae et Croatiae gesta), on zaměčaet v nēkotorija ošibki i dēlaet ispravlenija. Okolo togo-že vremeni nēmeckij učeniij Ludovicus Tubero citirujet ego v svojih »Kommentarijah« (Izd. Švjukednera č. III.) v razkazě ob osnovanii Dubrovnika...«

Mi poznajemo Marulića kao hrvatskoga pjesnika i latinskoga pisca, mi znademo, da je on na latinski jezik preveo Hrvatsku kroniku, a taj je prijevod štampao Lucius pod naslovom, koji smo malo prije spomenuli (Regum Dalmatiae et Croatiae gesta); — ali ne znamo nimalo, da je Marulić bio poznati historik i da je napisao »historičeska izslědovanja« o kronici popa Dukljanina s besmislenim napisom »Rerum Dalmatiae et Croatiae gesta«. To je otkrio tek Rovinskij! No još je znamenitije njegovo otkriće, da je znameniti dubrovački historičar Ludovik Tubero († 1527), suvremenik Marulićev, naprosto neki inače nepoznati »nēmeckij učeniij«. Mi se čudimo, da je pop Dukljanin, pisac XII. stoljeća pobrkao ljude i vremena, a šta da tek kažemo o Rovinskomu, koji u XX. stoljeću kud i kamo natkriljuje dukljanskoga »Fabelhansa«.

A kakim duhom prema Hrvatima odiše naš Rovinskij? Premda redom navodi i nabraja radnje hrvatskih ljudi oko izdavanja i proučavanja ljetopisa popa Dukljanina, ipak on na sve to zaboravlja, kad piše na str. 193. ovako:

»Vpročem horvatskie istoriki malo interesujutsja hronikoj Dioklejca ešče i potomu, što v nej sliškom malo govoritsja o horvatah i ne tolko po soderžaniju, no i po duhu ona vsecělo serbskaja kronika«. Dakle hrvatski historičari slabo se zanimaju za taj ljetopis, jer je ne samo po sadržaju nego i po duhu skroz srpska kronika!

Ovo bi dostajalo, da se vidi u fabriku Rovinskoga i njegovog historijskog rada. Ali da se još bolje uvjerimo o njegovoj kukavnoj spremi za historijsko istraživanje, navest ćemo još jedan klasičan primjer.

Kad je Rovinskij sve kazao, što je mislio o ljetopisu popa Dukljanina, završuje na strani 245. ovako:

»No čtobi vospoljzovatsja vsěmi etimi svědenijami, kak istoričeskij materijalom, trebuetsja, kak mi zamětali više, predvariteljnaja očistka teksta od vsega, što moglo bit privneseno v nego perevodnikom, a zatěm prověrka samih svědenij na osnovanii drugih istočnikov, kak s očinenija vizantincev Kedrina, Skilizija, Teofana, Anni Komnen i drugih, i zapadnih pisatelej, kak Fredegarij, u kotorago očen interesni svědēnija o korolē Bodinē, i dr., što uže ne vhodit v našu zadaču«.

Da se vijesti svakoga izvor-pisca moraju kontrolirati ostalim izvorima, osobito suvremenima, znade svatko, koji je zagledao u koju knjigu o historijskoj metodi. Svim je stoga samo po sebi razumljivo, da se i historijski podaci ljetopisa Dukljaninova moraju »provjeriti« bizantskim i zapadnjačkim (latinskim) piscima; ali da bi za to mogao poslužiti i franački (burgundski) ljetopisac Fredegar, i da u njemu imade vrlo interesantnih svjedočanstva o dukljanskom kralju Bodinu, to je tek otkriće Rovinskoga.

Mi ostali smrtnici historičari znademo, da je Fredegar živio oko god. 660. po Is., te da je pisao o slavenskom kralju Samu, koji je oslobodio Slavene od Avara i osnovao prvu slavensku državu; mi nadalje

znademo, da je dukljanski kralj Bodin živio oko god. 1096. i da o njemu govore pisci prve križarske vojne, a engleski povjesničar Ordericus Vitalis da ga i po imenu spominje. Ali da već Fredegar god. 660. znade za kralja Bodina, koji se javlja tek 400 godina iza njega, to je tek otkriće g. Rovinskoga! Pa da se onda čudimo, što je pop Dukljanin Svetopeleka (Svatopluka) zamijenio s hrvatskim kraljem Tomislavom! Ta on nije pisao za akademiju u Petrogradu, već za starce i mladiće u Barskoj nadbiskupiji.

»BOSANSKA CRKVA« I PATARENI

U četvrtoj knjizi (g. 1924.) zbornika: »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, što ga u Beogradu izdaje sveučilišni profesor Pavle Popović, štampana je na prvom mjestu oveća radnja (55 strana), koju je napisao dr. V a s o G l u š a c, ravnatelj gimnazije u Tuzli, i kojoj je napis: »Srednjevekovna »bosanska crkva«. U toj raspravi nastoji pisac dokazati, da »bosanska crkva« u srednjem vijeku nije bila patarenska ili bogomilska, dakle krivovjerna ili heretička, nego pravoslavna, pa da stoga današnji Muslimani u Bosni nijesu bili prvobitno (naime prije pada bosanskoga kraljevstva pod Osmanlije) nikakvi patareni, nego sljedbenici grčko-istočne ili pravoslavne vjere, kao što su bili i pristaše »srpske crkve« u Srbiji. Glušac završuje svoju raspravu riječima: »Stoga se nadam, da će se ovom raspravom za v a z d a uklo-niti ona bajka o nekakvim bosanskim bogomilima, koja se još uvijek prepričava po našim srednjim školama i unosi u školske knjige, pa se na taj način o d r ž a v a j u u bludnji čitavi naraštaji, a bez sumnje je došlo već i vrijeme, da i ovu bajku izbrišemo iz naše narodne istorije«. Pisac se pričinja tako uvjeren, da je bjelodano dokazao nepobitnu istinu svoje teze, te traži da se smjesta »rezultati« njegovi uvrste u školske knjige, da bude jednom kraj bajkama i bludnjama. Gotovo je čudo, što ne traži, da se Muslimani smjesta pokrste i povrate u krilo pravoslavne crkve, kojoj su nekad pripadali, kad su i po vjeri bili isto s pravoslavnim Srbima. Čini se, da je čitava rasprava s tom tendencijom i napisana. Zato Glušcu ne vrijedi ništa, što je prije njega o »bosan-

skoj crkvi« i Patarenima napisano, a naročito se obara na iscrpivu studiju rimokatoličkoga popa dra. Franje Račkoga. Ali on se ne slaže ni sa srpskim historičarima, kao što su Ilarion Ruvarac, Stanoje Stanojević i Vladimir Ćorović, pače spotiče i dru. Konstantinu Jirečku, što se je u svojoj historiji Srba pridružio rezultatima dra. Račkoga. Na strani 12. piše Glušac o Račkomu: »Na temelju tih latinskih spisa on (Rački) je i napisao cijelu svoju raspravu Bogomili i Patareni, i na taj način stvorio je jednu fantastičnu priču o staroj srednjovjekovnoj »bosanskoj crkvi«. Tu njegovu priču naročito je popularisao Vjekoslav Klaić u svojoj Povijesti Bosne, a primili su ju za голу istinu i ostali naši historičari, te sve do danas vlada u našoj istorijskoj nauci«. Međutim u istoj knjizi Popovičeva zbornika »Prilozi« imade na strani 66.—74. članak dra. Vladimira Ćorovića s napisom: »Jedan novi izvor za srpsku historiju iz početka XIV. vijeka«, pa se tim novim izvorom za srpsku istoriju od god. 1308. utvrđuje, da je i u samoj Srbiji tada osim pravoslavnih (šizmatika) bilo i Patarena ili Bogomila (heretika). Objašnjajući taj novi izvor, piše Ćorović na strani 68.—69. ovako:

»Veoma je važan podatak, koji kaže za Srbe, »preter hoc et eciam, quod sunt scismatici, sunt et heretici pessimi, infecti ab hereticis, qui fugiant ad partes illas a facie inquisitorum«. Ovi jeretici, u to vrijeme, koji se sklanjaju u oblasti Huma i susjednih zemalja, nijesu sigurno nitko drugi nego Bogumili. Njih je bilo u Srbiji i iza Nemanje (sr. Savin govor protiv jeretika; Teodosije, izd. Daničić, 147—8), a ovamo na jug bježali su gonjeni i iz Srbije i iz Bosne. U ovo vrijeme, na početku XIV. vijeka, vođena je energična akcija protiv njih u Bosni. Ban Mladen I. Šubić poginuo je u borbi »od nevernih jeretika«, 1304. god. Baš za kralja Dragutina kazuje Danilo, kako »ot toje zemlje bosanske mnogi od jeretika obrati v vjeru hristijanskuju« (izd. Daničić, 41). Ne piše li g. 1329. studenički iguman Nikola o pohodu

kraljevića Dušana »na bezbožnije i poganije babuni«, koji su bili prodrli u dabarsku episkopiju? (Zapisi i natpisi, br. 55). Ovaj podatak iz opisa vidno ističe razliku između jeretika i šizmatika; i on je jedan od jakih argumenata protiv onih, koji misle, da su stranci bosansko bogumilstvo krivo shvatili, ne znajući, da je ono tobož identično s pravoslavljem«. Ćorović dakle u istoj knjizi »Prilozi« zabacuje tvrdnju Gluščevu, da privrženici »Bosanske crkve« nijesu Patareni, nego pristase pravoslavne vjere i crkve. A Ćorović ima i pravo, jer katolička crkva i rimske pape nijesu nikada poistovještovali šizmatike sa hereticima, već su uvijek točno razlikovali jedne od drugih. A protiv heretika (Bogomila, Patarena, Babuna) revnovali su također i pravoslavni Srbi u Srbiji (Raškoj i Duklji), kako se to čita ne samo u životopisu Stjepana Nemanje od sina mu Stjepana Prvovjenčanoga, nego i u drugim izvorima, od kojih je Ćorović neke u navedenom citatu naročito istaknuto.*)

*

Kad Glušac tvrdi, da su »hristijani« »Bosanske crkve« u srednjem vijeku bili pravoslavni, a nipošto Patareni ili Bogomili, nije on ni originalan, jer se je o tom pisalo i naklapalo već pred pedeset godina.

U šezdesetim godinama naime prošloga stoljeća, bijaše tadanje »Srpsko učeno društvo« u Beogradu raspisalo natječaj od pedeset dukata za radnju, u kojoj bi se prikazalo, odakle potječu u Bosni Muslimani hrvat-

* Thallóczy Ljudevit dr. g. 1893. u »Glasniku zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini« (sveska V. str. 220-229.) u članku »Prilozi k nauci o Bogumilstvu« priopćio je po nekom rukopisu u bivšoj carskoj knjižnici u Beču grčki tekst i moderni hrvatski prijevod za obred prodricanju Bogomila od herezije i prijelazu na pravu (pravoslavnu) vjeru.

skoga (srpskoga) govora i narodnosti, da li su naime potomci sredovječnih Patarena? Povodom toga natječaja napisao je dr. Božidar Petranović (Srbin iz Dalmacije) čitavu knjigu od 172 strane s napisom: »Bogomili, crkva bosanska i kristjani. Istorička rasprava. U Zadru 1867.« Petranovićeva radnja pobudila je stanovitu pozornost, te je sam dr. Rački još iste godine u prvoj knjizi »Rada jugoslavenske akademije« napisao o njoj zasebnu obznanu (str. 242—250). Naročito je istaknuo, kako je Petranović nastojao dokazati na str. 166—168 svoje knjige, da »ova crkva bosanska nije bila po vjeri i nauku bogomilska ili patarenska, nego istočno-pravoslavna«, samo »spoljašnji oblik i hierarhijski organizam može se slobodno reći da je bio eretički«, t. j. bogomilski.

Naravno da Rački nije bio sporazuman s ovakim rezultatom Petranovićeve rasprave. Ali kako Petranović nije tada imao pred sobom nijednoga spomenika ni u jednom jeziku, koji bi izravno i sustavno izlagao vjerovanje i nauku bosanskih Patarena, nije mogao Rački njemu zabaviti, što je došao do takovih rezultata.

Račkomu je stoga bila prva briga, da iznese i objelodani takove spomenike, koji izravno i sustavno govore o nauku bosanskih Patarena. I zaista je Rački dvije godine zatim, naime 1869., u prvoj knjizi »Starina jugoslavenske akademije« izdao dva takova, latinskim jezikom pisana dokumenta s napisom: »Prilozi za povijest bosanskih Patarena« (str. 93—140), kojih se rukopis čuva u knjižnici sv. Marka u Mlecima. Prvi, opsežniji dokumenat imade napis: »Hic sunt puncta principalia et auctoritates extracte de disputatione inter christianum romanum et patarenum Bosnensem«, te sadržava disputaciju između patarena i katolika o vjeri i nauku bosanskih Patarena; drugi dokumenat, posve kratak i jezgrovit, prikazuje poglavite članke (ili bludnje) vjere bosanskih Patarena, te imade naslov:

»Isti sunt errores, quod communiter patereni de Bosna credunt et tenent«. Tekar nakon objelodanjenja tih crkvenih ili vjerskih dokumenata bilo je moguće sastaviti cjelokupnu i preglednu sliku o vjerovanju, moralu i hijerarhičkom uređenju bosanskih Patarena ili »kristijana« bosanskih (kako su se sami zvali), kao i o »bosanskoj crkvi«. God. 1882. izdao je Rački u »Starinama« (XIV. knjiga) »Dva nova priloga za povijest bosanskih Patarena«: 1. Kardinala I. Torquemade rasprava proti bosanskim Patarenom; 2. Rukopis bosanskoga »kristijanina« Radosava; a u 18. knjizi »Starina« objelodanio je Ljuba Stojanović god. 1886. »Jedan prilog k poznavanju bosanskih bogumila«. Ovim i drugim priložima (od Thalloczyja, Fermedžina), nakupilo se toliko stvarne građe za bosanske Patarene i njihovu »Bosansku crkvu«, da bi se danas, nakon pedeset godina, mogla sastaviti kud i kamo potpunija i sustavnija slika vjerskoga života u sredovječnoj Bosni, nego li je to mogao učiniti Petranović, koji nije imao pred sobom baš nijednoga izravnoga vjerskoga ili crkvenoga spomenika. Pače i kapitalna i opsežna radnja dra. Račkoga, izdana god. 1869.—1870. u VII., VIII. i X. knjizi »Rada jugoslavenske akademije« s napisom »Bogomili i Patareni« mogla bi se gdje gdje dopuniti i ispraviti; ali u glavnim stvarima ostaje i danas još njegova studija sa svojim rezultatima nepobitna i točna, jer je on radio metodički, upotrebljavajući ne samo sve zapadnjačke (latinske) izvore, nego sravnivši ih i dovedavši ih u sklad s domaćim (slavenskim) vrelima. Suviše je on svoju studiju zasnovao na širokoj osnovi, uzevši u svoje razmatranje sve vjerske pokrete Paulikijanâ od Male Azije do južne Francuske, i objasnivši s pomoću analogije mnoge pojave u patarenskoj Bosni s jednakim ili sličnim pojavama na istoku i zapadu. Napokon je Rački imao pred očima i to, da historija zapravo prikazuje razvika ljudskoga roda i mijene u životu naroda, pa da su i vjerski

pojavi podvrženi neprestanim mijenama, osobito kad se radi o vjeri i crkvenoj organizaciji kroz više od tri i pol stoljeća.

Baš radi svih tih prednosti studija je dra. Račkoga prihvaćena od svih historičara hrvatskih i srpskih, te su ju svi bez izuzetka smatrali konačnim riješenjem toga zamašnoga pitanja o porijeklu današnjih muslimana u Bosni, da su naime uz neznatne iznimke potomci sredovječnih Patarena ili privrženika »Bosanske crkve«, koji su nakon pada Bosne pod Osmanlije (1463.) prihvatili islam i postali »Turcima«.

Tek u najnovije vrijeme javio se je dr. Vaso Glušac, koji se obara i na Račkoga i na sve historičare, koji ga slijede. Evo što piše od riječi do riječi:

»Kako je Rački već u to doba (god. 1870.) bio na glasu kao valjan istoričar, to je njegovo djelo, nasuprot Petranoviću, istoričaru-amateru, primljeno kao definitivno riješenje toga tako značajnog pitanja o staroj »bosanskoj crkvi«. Svi naši kasniji istoričari, pa i sam učenik Konstantin Jireček (ostali istoričari po Glušcu kao da nijesu učenici), bili su pod uticajem ovoga Račkova djela. Svi su Račkove rezultate jednostavno prepisivali (to baš nije laskavo za hrvatske i srpske historičare, izuzev Vasu Glušca!), tvrdo vjerujući in verba magistri (a ne u njegove razloge i dokaze!) I tako se dogodilo, da se kroz čitavih pedeset zadnjih godina u našoj istoričkoj nauci održava i povlači jedno sasvim pogrešno rješenje toga tako značajnog pitanja«.

»Kako je moguće, da to pitanje tako pogrešno riješi baš Franjo Rački, koji je inače vrlo zaslužan za našu historiografiju? (Da je Rački živ, jamačno bi se Glušcu zahvalio za taj kompliment!). Posve jednostavno, Rački, kao katolički sveštenik, iskreno je povjerovao latinskim spisima papskih inkvizitora i misionara, držeći, da je u njima prava istina. I na temelju takova dva tri latinska spisa i onoga, što se zna o grčkim i bugarskim bogomilima, te o francuskim katarima

i albigenzima, i o talijanskim patarenima ili publikanima, sagradio je svoju raspravu o »bosanskoj crkvi«, nazvavši je bogomilskom ili patarenskom«.

Vaso Glušac dakle poriče Račkomu »kao katoličkom svešteniku« mogućnost objektivnosti u historiji. Pa ipak se Vaso Glušac rado poziva tijekom svoje radnje na istoga katoličkoga sveštenika Račkoga, kad hoće potvrditi nešto, što njemu prija ili nastoji da dokaže. Tako primjerice Glušac na strani 18. tvrdi, da je ban i potonji kralj Stjepan Tvrtko I. bio pravoslavne vjere, pa se poziva na riječi Račkoga u studiji o Bogomilima i Patarenima (»Rad jugoslavenske akademije« VIII, 127). Međutim dvadeset i četiri godine iza Račkoga pisao je o istom Tvrtku znameniti srpski historičar i pravoslavni sveštenik Ilarion Ruvarac, pa je dokazivao i dokazao, da je Tvrtko bio od poroda do smrti rimokatoličke vjere, a ne pravoslavne, kako je Rački tvrdio (»Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini«, VI, 1894., str. 619—620). Vaso Glušac posve ignorira i srpskoga historičara i pravoslavnoga sveštenika, a to čini ne možda zato, što ne bi poznao Ruvarčeve radnje, nego naprosto zato, što mu ne konveniraju Ruvarčevi rezultati, a ne može da ih pobije. Tako može raditi kakav seoski nadripisar, a nipošto čovjek, koji hoće da bude stručnjak u historiji, a ne poput Petranovića »istoričar amater«.

*

Dok Vaso Glušac nije nimalo originalan po ideji i rezultatu svoje radnje, već je razvodnjio tezu historičara-amatera Petranovića; on je posve originalan po svojoj metodi izrađivanja, i to tako originalan, da bi se po njoj mogla izraditi zasebna metodologija historijskoga istraživanja, koju jamačno ne bi prihvatili ostali historičari, kojima je do objektivne (materijalne) istine. On si je naprosto utuvio u glavu, da mora dokazati, da su »Bosanska crkva« i »krstijani« bili pravoslavni, a nipošto Patareni, pa prema tomu preparira i

ocjenjuje izvore i podatke u njima, koji govore o vjerskim crkvenim prilikama u sredovječnoj Bosni. On se pri tome ne ograničuje na crkvene dokumente, koji bi se u prvom redu morali uvažavati; nego u velike upotrebljuje i svjetovne dokumente, pače hoće da crkvene dokumente i njihovu sadržinu pobije podacima iz svjetovnih dokumenata. A te opet analizira i tumači sasvim po svojoj volji, bez obzira na pravila hermeneutike, samo da konstatira ono, što želi. Kad bi se dakle htjelo potanko sve izložiti, što je u svojoj radnji nadrobio, trebalo bi napisati radnju pet puta opsežniju od njegove. Ja ću se međutim ograničiti na to, da u glavnim potezima prikazem metodu njegova rada.

Glušac raspoređao je dakle izvore, i to već poznate, ovako:

Najprije govori o crkvenim ili vjerskim dokumentima, koji su pisani od pristaša ili sljedbenika rimo-katoličke crkve, i to latinskim jezikom. To su poglavito spisi rimskih inkvizitora i legata, onda pisma ugarsko-hrvatskih kraljeva, zatim poslanice rimskih papa, raznih rimokatoličkih nadbiskupa i biskupa itd., dakle uopće spisi, koji rade o hereticima ili Patarenima, i po kojima se može sastaviti točna slika o vjerovanju i crkvenom uređenju »Bosanske crkve« i njezinih sljedbenika »krstijana« ili »Patarena«. Glušac zove sve te latinsko-crkvene dokumente »izvori Račkoga«, jer je on kako i treba, baš po tima izvorima sastavio vjerovanje bosanskih Patarena. Glušac nasuprot sve te »izvore Račkoga« proglašuje ili nepouzdanima ili čak falsifikatima. On kaže doslovce: »U svojoj borbi protiv »Bosanske crkve« papski su inkvizitori upotrebljavali ista ona sredstva kao i na zapadu protiv Katara i Patarena, stavljajući »Bosansku crkvu« u isti red sa ovim sektama na zapadu i nazivajući njene članove: jereticima, patarenima, šizmaticima, manihejima itd. U toj borbi oni nisu birali sredstva, pa su stoga istinu često puta izvrtali i doga-

daje izmišljali, samo da bi njima stvar išla u prilog. Tako se je i dogodilo, da su inkvizitori, koji su imali širiti katoličku vjeru u Bosni, pripisivali narodnoj bosanskoj crkvi sve one pogriješke i kriva dogmatička vjerovanja, što su ih nalazili kod raznih zapadnih vjerskih sekti« (Str. 3.).

Glušac doduše prijeti, da će ovu svoju tvrdnju i dokazati. Očekivalo bi se sada, da će sve te izvore redom prorešetati te pokazati, što je izvraceno i koji su to događaji izmišljeni, ali takov posao si je Glušac prištedio, već je kušao izvore Račkoga pobiti »ćirilskim rukopisom Hvala krstijanina« i »domaćim izvorima«, o čemu ću posebice govoriti. Gdje mu pak ne pomažu ili ne mogu pomoći »domaći izvori«, onda on nepouzdanost pojedinih latinskih izvora budi kakvom doskočicom dokazuje ili ih naprosto proglašuje falsifikatima. Da navedem samo dva primjera.

God. 1199. piše dukljansko-dalmatinski kralj Vukan, sin Stjepana Nemanje i brat Stjepana Prvovjenčanoga, papi Inocentu III. pismo, u kojem na koncu javlja, da je bosanski ban Kulin zajedno sa svojom ženom i sestrom, udovom bivšega humskoga kneza Miroslava, sa brojnim rođacima i sa 10.000 svojih podanika »krstijana« (Christianorum) prešao na krivovjerje (heresis non modica). Ugarski kralj ogorčen stoga prinudio je Kulinove ljude, da pođu k papi, pa da ih on ispita. Ali oni se vratiše s patvorenim pismom (simulatis litteris), govoreći, da je papa odobrio njihov zakon (a vobis concessam sibi legem). Tu je dakle očito, da se radi o patarenstvu; ali Glušac ipak navraća na svoje, da se pod »heresis« mora razumjeti pravoslavlje. Zato udara na »neozbiljnost i neistinitost« onoga Vukanova pisma, kojim se htio preporučiti papi Inocentu III. Glušac dakle naprosto tvrdi, da je Vukanovo pismo neozbiljno i neistinito, ali ipak ne iznosi dokaza, kojima bi tu svoju tvrdnju potkrijepio.

U još većem škripcu nalazi se Glušac; kad tek mimo-gred spominje znameniti latinski dokumenat od god. 1203., kojim se je ban Kulín zajedno sa svojim podanicima »krstijanima« pred papinskim poslanicima odrekao vjere patarenske. U tom znamenitom spisu obriču dosadanji patareni, da će u crkvama imati oltare i križe, da će čitati knjige tako novoga kao i staroga zavjeta. U svima mjestima imat će svećenika, koji će čitati misu po crkvenom obredu, slušati ispovijed i dijeliti pokoru. Uz bogomolje imat će groblja i primat će godimice iz ruku svećenika tijelo gospodnje sedam puta. Blagdane će svetaca, koji su od sv. otaca ustanovljeni, svetkovati; te se ne će u buduće, kao dosad, zvati kršćani (krstijani), nego braća, da se onim posebnim imenom ne nanese krivica ostalim kršćanima. Baš to detaljno izbrajanje, što će činiti, a što ne će, pokazuje očito, da se tu radi o patarenima, koji se time odriču bludnja, protiv kojih su papinski inkvizitori toliko revnovali. I tim se bjelodano dokazuje, da bosanski »heretici« nisu članovi pravoslavne crkve, već zaista pravi Patareni. Glušac nastoji se iz toga škripca izvući jednom jedinom izrekom pišući na strani 14.: »A u tome se smislu (Vukanova pisma) ima razumjeti i ona konfuзна latinska listina od godine 1203., (ako u opće nije falsifikat), gdje se bosanski šizmatici (!) u prisutnosti bana Kulina obvezuju, da će se držati odredaba rimske crkve«. Dakle, jer spis od god. 1203. izravno pobija Gluščeve tvrdnje, on ga proglašuje »konfužnom listinom« ili čak falsifikatom! Ovo su — njegovi dokazi!

Pošto je Glušac na ovaj ili slični način pokopao sve latinske »izvove Račkoga«, te ih proglasio nepouzdanim, ili falsifikatima, prelazi na domaće izvore, koji su pisani narodnim (hrvatskim ili srpskim) jezikom od domaćih ljudi. Po njegovu nazoru imali bi ti »domaći izvori« prikazati pravo stanje vjerskih prilika u sredovječnoj Bosni. Ali među tima domaćim izvorima nema baš nijednoga, koji bi izravno prikazivao vjerske prilike, kao primjerice »Slovo« presvi-

tera Kozme o Bogomilima u Bugarskoj. Prema tomu ne mogu ti »domaći izvori« biti ni dokumenti prvoga reda za proučavanje vjerovanja i crkve u Bosni, nego tek subsidijarna pomagala za objašnjenje i tumačenje vjerskih dokumenata.

Domaći izvori, kojima se je Glušac mogao služiti, jesu isključivo povelje i druge isprave, izdane od bosanskih vladara (banova i kraljeva), knezova i druge gospode. One su skroz svjetovnoga sadržaja, a naročito pravnoga karaktera, te nemaju baš nikakve veze s vjerovanjem i hijerarhijskim ustanovama u Bosni. Za proučavanje tih svjetovno-pravnih dokumenata postoji posebna znanost, naime nauka o poveljama (diplomama) ili diplomatika. Da je Glušac ma samo pol sata pregledavao koju knjigu o diplomatici, on bi jamačno odustao, da te krasne bosanske povelje i listove tako nemilo izmrcvari. Ili da je barem pročitao opsežnu radnju Stanoje Stanojevića: »Studije o srpskoj diplomatici« (u Glasu kr. srpske akademije, drugi razred, knjiga 53. od god. 1912. i dalje knjige), mogao bi bar konstatirati, da ni srpska ni bosanska diplomatika nijesu samonikle ni u Srbiji ni u Bosni, već da su svi oblici ili obrasci diploma i isprava recipirani budisistoka budi sa zapada, te da su građeni po uzorima grčkih (bizantinskih) i latinskih pravnih spomenika te vrsti. To već odaje datiranje tih diploma, jer bosanske diplome računaju godine od Kristova poroda, a srpske godine od stvorenja svijeta, kako je već jednom rečeno. Tako se srpske povelje naslanjaju formalno na grčko-bizantske uzore, a bosanske na dubrovačko-dalmatinske i ugarske, tek što su pisane narodnim jezikom, a ne latinskim.

Tko je ma samo jednom analizirao s diplomatskoga gledišta ma koju povelju ili sličnu ispravu, znade, da se kod svake povelje razlikuje formalni dio ili protokol (s eshatokolom) i stvarni dio ili tekst, koji sadržava pravni akt i motivaciju njegovu. Za historičara vrijedi poglavito tekst povelje, te ga može izrabiti za historiju; protokol s eshatokolom služi mu tek da

ustanovi neke manje stvari, kao da sazna za potpuno ime i nalov izdavača povelja, njegovo tadanje boravište, njegovo društvo na dvoru, kojega su članovi svjedoci pravnoga akta. Inače sve česti protokola nemaju prave vrijednosti za historiju, jer su sastavljene po stanovitim formulama, kojih su čitave zbirke kolale po Evropi. Pa tako i protokoli bosanskih povelja i isprava nijesu ništa samostalno ni originalno, te ni u najmanjoj vezi s vjerskim prilikama u zemlji. Oni su recepcija iz poznatih i nepoznatih zbiraka formula bez ikakve korekture prema prilikama u sredovječnoj Bosni.

U svima zemljama zapadne i istočne Evrope započinje protokol povelje zazivanjem svetoga Trojstva ili samim križem (znakom križa). Kad to dolazi i u povelji bana Kulina od 29. kolovoza god 1189., kad je još bio katolik, onda to nimalo ne znači, da je bio član pravoslavne crkve, nego da je njegov dvorski pisar ili »dijak« Radoje prihvatio opće evropsku formulu također za bosanske povelje. Pa tako je onda ova formula inkacije ostala kroz sva vremena bez obzira na to, da li je u Bosni pretešla katolička, pravoslavna ili patarenska vjera. Isto vrijedi i za formulu sankcije, kojom izdavač povelje osigurava i utvrđuje svoju pravnu odredbu (darovanje, slobodu trgovanja itd). Najobičnije je, da se dotična pravna uredba osigura prisegom onoga, koji povelju izdaje, ili da se zaprijeti prokletstvom (anatemom) onima, koji bi ju htjeli pogaziti. Ako dakle ban Tvrtko onomu, koji bi pogazio njegovu darovnicu knezu Vukosavu, prijeti riječima: »da je proklet otcem i sinom i duhom svetim i materiju Božijom... i všem Bogu ugodivšimi«, onda ta sankcija nije dokaz, da u Bosni nije bilo patarena, nego da je kancelar ili dijak bana Tvrtka primio i uvrstio u tu povelju za sankciju onu formulu, koja se u ono doba po Evropi mnogo rabila tako na istoku kao i na zapadu.

Prema svemu onomu, što sam ovdje tek posve u kratko izložio, bilo bi svakako bolje, da se je Glušac

okanio nesmislenog pobijanja vjerskih izravnih dokumenata općeevropskim formulama domaćih povelja bosanskih. Najmanje pak imade smisla, kad krstom (križem) ispred potpisa kojega vladara hoće dokazati pravovjernost njegovu. Ta i danas još ljudi, koji ne znadu pisati, daju svoje ime potpisati od pisara dotične isprave, a oni samo stavljaju krst pred svoje ime, ili tek desnicom uhvate za pero, dok pisar krst zabilježi. Gotovo je smiješno, kad Glušac piše (na tr. 13.) o humskom knezu Miroslavu, gorljivomu patarenu i bratu Stjepana Nemanje i o listini njegovoj od god. 1190., u prilog Dubrovniku: »Da je i knez Miroslav bio pobožan hrišćanin, vidi se već i po tome, što je pri potpisivanju pred svoje ime stavljao znak krsta, a jednom se oko toga znaka i potpisao ovim riječima: »Krst kneza Miroslava«. Ovaj krst i riječi oko njega ne svjedoče o tom, da je knez bio pravovjerni i čak »pobožni« hrišćanin, nego samo to, da nije znao pisati i svoje ime potpisati, kao mnogi drugi vladari i knezovi u srednjem vijeku, pa da je to mjesto njega morao činiti koji notar ili dijak.

*

Vaso Glušac nije zadovoljan, što latinske vjerske dokumente pobija pukim formulama domaćih svjetovnih listina, već on traži dokaze i na drugim poljima. Odatle njegovi ekskurzi: »Nadgrobni spomenici i crkvine« (str. 31—36), »Članovi bosanske crkve iseljavaju se kao pravoslavni hrišćani« (Str. 43—50), »Dubrovčani smatraju bosansku i srpsku crkvu jednom« (Str. 54) i t. d. Ako je na kojem sredovječnom groblju sa stećcima podignuta za Turaka koja pravoslavna crkva ili crkvice, to je Glušcu dokaz, da je i prije Turaka bilo ovo isključivo pravoslavno groblje; ako se u 16. stoljeću sele u Hrvatsku i Kranjsku pravoslavni žitelji, koje su Osmanlije uz hrvatsku među silom namjestili kao pograničnu milicu, onda se Glušac čudi, što među tima iseljenicima nema Patarena, koji su namah nakon dolaska Osmanlija primili Islam i ostali gospodari zemlje, pa tako nijesu ni imali razloga, da bježe u hrišćanske zemlje. Na mnogim mje-

stima Glušac baš protivno dokazuje, nego što misli dokazati. Mnogo puta dolazi u sukob s ostalim historičarima, kao primjerice sa svojim kolegom Škarićem u Sarajevu i njegovom studijom o porijeklu naroda (današnjega) u sjeverozapadnoj Bosni itd. Tu ima uopće toliko krivih tvrdnja, protuslovlja i darmara, da se ne isplati dulje tim baviti. Kako na pr. dolaze u studiju o Patarenima ove izreke:

»Osim ove seobe Srba Bosanaca u Žumberak (1530.) i dalje na sjever u Sloveniju, bilo je i drugih manjih i većih seoba u Dalmaciju i u Hrvatsko Primorje. Poznati su tako zvani senjski uskoci i njihovi bojevi s Turcima i dijeljenje megdana po Ravnim kotarima. Kome nijesu poznati narodni junaci Janković Stojan i Smiljanić Ilija?«

Kako spadaju u studiju o sredovječnim crkvenim prilikama u Bosni senjski Uskoci, ravni Kotari, Janković Stojan i Ilija Smiljanić? A što da kažemo o proslavi Đurđevdana po Muslimanima? Tu Glušac udara i u pjesničke žice: »Sjetimo se samo na taj dan onih izleta po okolini varoši, kićenja kućnih i avlijskih vrata cvijećem i miloduhom, vezanja ljuljaški, pa djevojaškog sviranja uz harmonike i veselog pjevanja po cvjetnim baščama i voćnjacima. Sve ono, što veseli mlada srca pravoslavni Srba, kad osvane Đurđevdan, — to isto vidimo i na licu muslimanske mladeži. Pa je li to slučajno? Ja držim da nije. Ostali su to običaji od starine pa se čuvaju i danas«. Zaboravio je Glušac još napisati: »I to je dokaz, da su današnji Muslimani u srednjem vijeku bili pravoslavne vjere, a nikakvi Patareni, jer patarenske djevojke nijesu pjevale vesele pjesme — uz sviranje harmonike«.

Čudim se, da i te značajne izreke nijesu ušle u članak »Bosanska pravoslavna crkva« u Jugoslavenskoj enciklopediji.

MALO O SRIJEMU

(Povodom jednoga članka g. Stojana Protića).

Kad se govori ili piše o Srijemu, za čudo da i spremniji ljudi ne znadu najobičnije stvari o tom divnom kraju naše zemlje. Tako sam pred nekoliko dana u jednom članku gosp. Stojana Protića čitao, da Srijem nije nikada prije ukinuća srpske vojvodine (1860.) pripadao Hrvatskoj. To je ipak malo previše, pa stoga treba da se prava istina znade.

I.

Današnja županija Srijem, koja obuhvaća 6865 kvad. km. i koja je po popisu od god. 1910. brojila 414.234 građanskih i vojničkih stanovnika, jest iza zagrebačke županije najveća županija u Hrvatskoj i Slavoniji. Ali ona nije uvijek bila tako prostrana kao danas, nego mnogo manja. Tek po zakonu hrvatskoga sabora od 5. veljače 1886. postala je onakova, kakova je danas. Ona je naime bila rečene godine proširena tim, što su staroj županiji srijemskoj (koja je od 15. studenoga 1874. bila razdijeljena na dvije podžupanije: na vukovarsku i rumsku), privalili još čitavo petrovaradinsko okružje (regimentu) i dva kotara brodskega okružja (regimente). Stara županija srijemska imala je nekad tri do četiri kotara, proširenjem bijaše dobila još novih šest kotara. Prema tomu sastoji današnja županija Srijem:

a) od stare županije Srijem sa četiri kotara (Vukovar, Ilok, Irig, Ruma);

b) od bivšeg petrovaradinskoga okružja (regimente) sa četiri kotara (Šid, Mitrovica, Zemun, Stara Pazova) zajedno s gradovima Mitrovica, Zemun, Karlovci i Petrovaradin.

c) od kotara Vinkovci i Županja bivšega brodsčkoga okružja (regimente) zajedno sa bivšim štopskim mjestom Vinkovcima.

Kad govorimo o Srijemu i srijemskoj županiji u prošlosti, ne možemo se osvrnuti ni najmanje na današnju srijemsku županiju, nego na staru. U opće treba prije god. 1886. točno razlikovati geografski pojam Srijema od političko-upravnog područja županije srijemske. Dok Srijem kao geografski prijedjel zaprema svu zemlju između Dunava i Save, srijemska županija obasiže tek područje Fruške gore i Podunavlje od Vukovara do Kamenice. Čitava nizina srijemska na jugu Fruške gore nije do god. 1886. nikad spadala na srijemsku županiju, kao ni najznatnija mjesta: gradovi Mitrovica, Zemun, Karlovci i Petrovaradin. Tako je bilo i onda, kad je srijemska županija bila privaljena srpskoj Vojvodini.

II.

Područje stare srijemske županije, kao i čitavoga (geografskoga) Srijema bilo je od god. 1526. (dotično od pada Beograda g. 1521.) u turskoj vlasti. Tek mirom u Karlovcima god. 1699. vratio se je u kršćansku vlast uz ostalu istočnu (dönju) Slavoniju onaj dio sjeverozapadnoga Srijema, koji se prostire na zapadu ravnoj crti, povučenoj od ušća Tise u Dunav kod Slankamena do ušća Bosuta u Savu, tako da su Slankamen i Morović došli pod ugarsko-hrvatskoga kralja, dok su Mitrovica, Ruma i Indija i krajevi do Kupinova i Zemuna ostali u turskoj vlasti. Tek mirom u Požarevcu god. 1718. pripao je i jugoistočni Srijem zajedno s Beogradom i sjevernom Srbijom caru i kralju Karlu III. (VI.)

Namah iza mira u Karlovcima zahtijevali su hrvatski staleži, da se oslobođena dönja Slavonija zajedno sa

Srijemom podvrgne vlasti hrvatskoga bana i kraljevstva. Ali tek za kraljice Marije Terezije ispunila se je živa želja njihova. Sabor hrvatski od 27. studenoga 1741. izabrao je člankom 21. zasebnu komisiju od bana, banskoga namjesnika i biskupa zagrebačkoga Jurja Branjuga, grofova Aleksandra i Ljudevita Patačića i još neke svjetovne i duhovne gospode, koji će to sjedinjenje provesti (Kukuljević, Jura Croatiae, II. p. 128). Dne 26. ožujka 1743, nalaže opet kraljica Marija Terezija banu Karlu Baćanu, da pođe u istočnu Slavoniju i Srijem, pa da zajedno s generalom Engelshofenom ustanovi, što bi imalo pripasti krajini prema Turskoj, a ostatak zemljišta slavonsko-srijemskoga da podvrgne jurisdikciji banskoj (Jura II. s. 186—187). Komisija je napokon udesila tako, da je od toga zemljišta stvorila tri županije: požešku, virovitičku i srijemsku. Godine 1745. biše svečano instalirani prvi veliki župani za obnovljene županije: za požešku barun Ladislav Vajaj, za virovitičku grof Ljudevit Patačić, a za srijemsku barun Marko Pejačević (Kukuljević, Hrvati za nasljednoga rata. Rad jugoslaven-ske akademije, knjiga 38. str. 146.). Sve tri županije zahvalile su se banu na utjelovljenju s Hrvatskom, a ban Karlo Baćan čestitao je 8. prosinca opet grofu Aleksand. Patačiću, koji je zapravo bio glavni faktor komisije, što mu je združenje donje Slavonije s Hrvatskom i banskom oblasti tako sretno pošlo za rukom, moleći ga da mu podnese potanko izvješće o svom radu.

Županija srijemska, i to stara, sjedinjena bi dakle poput požeške i virovitičke s Hrvatskom god. 1741—1745. Od toga časa pa do god. 1848., dakle preko sto godina ostala je ona neprekidno uz Hrvatsku. Njezini veliki župani pokoravali su se hrvatskom banu i dolazili su na hrvatske sabore; tako isto šiljala je i županija svoje delegate na hrvatski sabor. Na znamenitom hrvatskom saboru od godine 1790. bio je nazočan srijemski župan grof Ivan Szapary, dok su županiju zastupali drugi podžupan Josip Koczó i Josip Posavec.

III.

Pokret među Srbima u Bačkoj i Banatu god. 1848. dojmio se je sasvim prirodno i Srba u Srijemu, ne samo u staroj županiji srijemskoj, nego i u petrovaradinskoj regimenti. Posljedica pokreta bio je osnutak srpske vojvodine, koja je imala sastojati od Bačke, Banata, Baranje, Srijemske županije i petrovaradinske regimente. Ali ta vojvodina srpska nije bila uperena protiv Hrvatske, nego je nasuprot izaslanstvo naroda iz novoustrojene vojvodine pod vodstvom srpskoga patrijarha Josipa Rajačića došlo u Zagreb na sabor u lipnju 1848., te je zahtijevalo, da trojedna kraljevina srpsku vojvodinu prizna i potvrdi, pa da s njom stupi u tijesni savez, tako te bi se trojedna kraljevina (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) s vojvodi-
nom stopila u »jedno čvrsto državno tijelo«. Vojvodina dakle srpska ne otuđuje Srijem Hrvatskoj, već želi i zahtijeva, da sama bude s Hrvatskom jedno čvrsto državno tijelo. Sabor hrvatski prihvatio je objeručke te želje i zahtjeve srpske člankom VII., koji govori o savezu vojvodine srpske sa trojednom kraljevinom.

Zanimljivo je još, da je na tom saboru srpski patrijarha Joip Rajačić svečano instalirao hrvatskoga bana Josipa Jelačića, a značajno je, da je tom prigodom držao Rajačić vatreni govor, u kojem su se čule i ove riječi: »Preuzvišeni g. bane, mila diko i nadeždo naša. Da živi naš predobri kralj Ferdinand, da živi naš ban Jelačić«, »naš bane, mila krvi naša i dična glavo« i t. d.

Ma da se je u onaj čas srijemska županija smatrala sastavnim dijelom srpske vojvodine, ipak se je sabor i dalje s njom bavio. Tako se u članku XXVIII. §. 10. određuju posebne urbarske ustanove za Slavoniju, dotično za županiju požešku, virovitičku i srijemsku; a u članku XXXII., gdje se određuje izvanredna novčana pomoć za obranu domovine, ustanovljuje se za srijemsku županiju prinos od 40.500 forinti. To je očit dokaz, da hrvatski sabor nije tada smatrao srijemsku županiju otuđenom time, što je teritorijalno pripala Vojvodini!

Srpsku vojvodinu potvrdila je god. 1850. i carska vlada u Beču, ali znatno okljaštrenu. O petrovaradinskoj regimenti nije bilo ni spomena, pače, od stare županije srijemske otkinut bi čitav kotar Vukovar i pridijeljen županiji osječkoj (virovitičkoj). Uz Vojvodinu ostadoš samo kotari iločki, iriški i rumski, i to do god. 1860., kad bi i srpska vojvodina ukinuta, a njezine sastavine vraćene Ugarskoj i Hrvatskoj.

KRUNA KRALJA TOMISLAVA

U dalmatinskom gradu Splitu, koji je nastao unutar ogromne palače rimskoga cara Dioklecijana (Dukljanina), i u kojoj se uz druge ponosite zgrade kočio i hram boga Jupitra, stoji i danas još taj hram, ali je pretvoren u kršćansku crkvu sv. Ivana s velikom kamenom krstionicom, u koju su nekad uronjavali ljude, kad su ih krstili. Ta krstionica ne pokazuje se u suvisloj cjelini, kao poznata primjerice krstionica kneza Višeslava u Ninu, već je sastavljena od različitih kamenih ploča, koje su done-sene budi iz Solina budi iz koje razvaljene crkve srednje-ga vijeka. Među ovim pločama ima jedna ponešto ošte-ćena, koja se poglavito ističe tim, što je na njoj uz ple-teonu ornamentiku isklesan neki prizor sa tri čovječja lica. Prvo lice na tom besreliefu predstavlja čovjeka, odje-vena širokim plaštem i s krunom na glavi, kako sjedi na niskom prijestolju bez naslonjača, te drži u lijevoj ruci kuglu, a u desnoj križ. Tik do njega stoji na desno neko drugo lice, odjeveno pripasanom tunikom; dok se ispred ovo-ga ispružilo klečeći ili bolje ležeći potrbuške treće lica, naime bradati čovuljak s ispruženim rukama, kao da će ih sklopiti i nešto moliti. Ne zna se dosada ni malo, kada, kako i otkuda je ta kamena ploča s trima figurama do-nesena i upotrijebljena za krstionicu, još se je manje do-sada moglo ustanoviti, šta predstavljaju ova tri lica, a naročito ona osoba, koja je ovjenčana krunom, drži u jednoj ruci križ, a u drugoj krunu. Samo po pleteonim ornamentima može se zaključiti, da je ta ploča rađena u doba od IX. pa do polovice XI. stoljeća, dakle u vrijeme naše narodne dinastije. Dalje bi se moglo nagađati, da

osoba, koja sjedi na prijestolju, a u rukama drži križ i kuglu, prikazuje kojega hrvatskoga vladara, pa je po tom kruna, kojom je ovjenčana, hrvatska kruna kralja Tomislava i njegovih nasljednika do izumrća narodne dinastije. To je već nagovijestao Ivan Kukuljević, kad je g. 1879. u »Radu jugoslavenske akademije« (njiga 58. na strani 1.—52.) napisao monografiju o prvom hrvatskom kralju Tomislavu. U toj svojoj radnji piše Kukuljević ovako: »Ova krstionica sastavljena je od različitih kamenih plo-ča... Među ovim pločama ima jedna ponešto oštećena, na kojoj stoji isklesana slika kralja u narodnoj nošnji, kako sjedi na prijestolju, okrunjen neobičnom krunom urešen sa tri krsta. Uz kralja stoji čovjek gologlav, u du-goj haljini, držeći obje ruke na prsima; drugi čovjek, ta-koder gologlav, leži potrbuške kralju do nogu sa skloplje-nim rukama u činu poklonstva i molenja. Priprosto i su-rovo klesarsko djelo pripada po sudu vještih arheologa vremenu između IX. i XI., ili bolje X. i XI. vijeka, jer u IX. vijeku još ne bijaše u Dalmaciji kraljeva. Nema sum-nje, da onaj kralj na prijestolju pripada onoj zemlji, u kojoj se spomenik našao; a i odjeća svih triju prikazanih lica narodnoga je kroja; zato kruna, što je nosi kralj na glavi, ima sljedno biti kruna hrvatska«. »Učeni arheolog Eitelberger, (koji je g. 1861. izdao znamenito djelo o sre-dovječnim umjetničkim spomenicima Dalmacije), koji je svijetu ovu sliku u drvorezu prvi saopćio, nije znao ka-zati, kakova je to kruna, nazvavši je krunom neobične vrste (eigentümliche Krone).« Dalje piše Kukuljević ovo:

»Mi smo već davno neke naše književne prijatelje upo-zorili na sličnost te krune sa starobizantskom, pa i s bu-garskom i kasnijom srpskom, kako nam se prikazuje na savremenim pjenezima. Kada ove krune pažljivije ispore-dimo, mora nam udariti u oči njihova srodnost, samo što je hrvatska još više nalik na prvobitnu krunu Justinijana I. (527—565) negoli bugarska i srpska. Stoga se vidi, da je i ova kruna rađena po obliku bizantskom. Hrvatska kruna razlikuje se od Justinijanove bizantinske time, što ima na vršku, koliko se može razabrati, tri krsta, time

naliči krunama franačkim. Nadalje, što je na strani malo više uvijena, a gore ravna. Napokon, što su udobrani, koji sa strane vise, širi nego li vrpce na kruni bizantinskoj. Od Simeonove bugarske krune luči se hrvatska svojom visinom i bogatijim bisernim nakitom, a krstovima na vršku, kojih bugarska nema«. Kukuljevićevo izlaganje, da prizor na ploči splitske krstionice prikazuje hrvatskog kralja s hrvatskom krunom, nije općenito prihvaćeno. Ustao je protiv njega Frane Bulić god. 1888. i dokazivao, da na prijestolju sjedeće lice s krunom predstavlja Spasitelja između prvaka apostola, pred kojim kleči pobožni donator (darovatelj) spomenika.

Kad se nato g. 1894. sastao internacionalni kongres kršćanskih arheologa u Splitu, izneseno bi čitavo pitanje preda nj, te je F. Radić branio Kukuljevićevo nagađanje, a L. Jelić Bulićevu tezu. Ali do sporazuma nije došlo ni na kongresu. No god. 1925. povodom tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva držao je 4. siječnja u godišnjoj skupštini »Bihaća, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti u Splitu«, posebno predavanje mladi stručnjak dr. Ljubo Karaman, podvrgavši još jednom čitavu stvar savjesnoj ocjeni sviju razloga, budi jedne, budi druge tvrdnje. Njegova je studija izašla štampom u Splitu, a obuhvata 27 strana teksta i dvije table sa slikama. Rezultat pak studije je taj, da sjedeća osoba na ploči predstavlja zaista hrvatskog kralja, dok je kruna na njegovoj glavi sačuvala nama oblik hrvatske krune, koja se podudara s oblikom franačke krune u doba Karolinga. Da li kralj na ploči predstavlja baš kralja Tomislava, ne da se ustvrditi, ali nije nevjerojatno.

NAGADANJA O KRALJEVSKOJ HRVATSKOJ KRUNI.

U prvoj polovici XVII. stoljeća živjela je u slobodnoj kr. varoši na brdu Gradcu (Griču) tik do varoši Zagreba vrlo odlična plemićka porodica Gašparin (Gasparini, Gasparinus). Bila je starinom jamačno iz Italije, ali se oko god. 1600. nastanila u Zagrebu, gdje je Jakov Gašparin god. 1606. postao zemaljski ljekar uz godišnju nagradu od 40 zlatnih forinti i uz obvezu, da će vazda imati u svojoj ljekarni potrebne ljekarije. Taj je Jakov Gašparin jamačno i drugim načinom stekao imutka, a pored toga i zasluga za varošku općinu, tako da su ga građani god. 1615. izabrali svojim sucem ili načelnikom. Kao takav stao je graditi novu varošku vijećnicu, pa budući da je rečene godine nije mogao dovršiti, izabran bude sucem i za slijedeću godinu 1617. Malo zatim vršio je ponovno sudačku čast god. 1621. i 1622. God. 1632. i 1643. opet se spominje neki Jakov Gašparin kao varoški sudac i zemaljski ljekarnik; ali teško da će to biti isto lice s predašnjim, već po svojoj prilici rođeni sin njegov.

U isto vrijeme, kada i Gašparin, živio je u varoši na brdu Gradcu kod Zagreba i neki starohrvatski plemić, po imenu Ivan Ručić. Izučivši više nauke (po svojoj prilici pravničke) posvetio se neko vrijeme vojničkom staležu, te se istaknuo u borbama s Turcima u slavonskoj Krajini, naročito oko Koprivnice. Kasnije se oženio Jelenom iz znamenite porodice Patačića, pa je svojim umnim vrlinama i tom svojtom postao jednim od najuglednijih muževa

svoga vijeka u Hrvatskoj. Godine 1626. i 1630. birali su ga Zagrepčani za svoga suca, a god. 1629. potvrdio mu je kralj Ferdinand II. staro-hrvatsko plemstvo i podijelio mu plemićki grb. God. 1638. dne 19. srpnja postao je podžupanom zagrebačke županije i djelovao u javnom životu hrvatskoga kraljevstva sve do smrti svoje 9. veljače 1660. Sahranjen je u isusovačkoj crkvi sv. Katarine, kamo ga suznih očiju ispratiše prebrojni prijatelji i štovatelji. Na grob mu po njegovoj želji postaviše latinski natpis: »Ovdje počiva grešnik Ivan« (Hic iacet Joannes peccator!)

Ivan je Ručić bio ne samo uman muž, nego i čovjek dobra srca. Zajedno sa svojom ženom Jelenom Patačić činio je brojne zadužbine, a naročito je bio sklon isusovačkomu kolegiju u Zagrebu i njegovoj gimnaziji. O njegovu trošku izdao je Isusovac Mikula Krajačević (Sartorius) god. 1640. u Požunu kajkavskim narječjem pisanu molitvenu knjigu s napisom: »Molitvene knjižice Kristušovem vernem slovenskoga jezika, pristojne i hasnovite«. U predgovoru kaže pisac izrijekom, da je tu omašnu knjigu (od 490 strana u 12-tini) »štampati učinil plemenitoga i vučenoga kneza Januše Ručića, zagrebačke spanske međe orsaškoga vicešpana stroškom i pobožnum darežljivostjom vu to ime, da se š njih vuče obojega spola »parvuli« (maleni) majetni i nevučeni vu bogomolje, najme oni, ki i dijačkoga (latinskoga) jezika ne razumeju, ali dijačkeh molitvenih knjig nemaju«. Ručić je sa svojom ženom darivao i sam red Isusovaca u Zagrebu, te činio različne zadužbine; zato su Isusovci njega i ženu mu uvrstili među svoje poglavite dobrotvore. Ivan Prus u svojoj njizi: »Memoria beneficiorum a collegio societatis Jesu Zagrabiae acceptorum ab anno MDCVI.«, koje je štampano u Zagrebu 1733., slavi dobrotvora Isusovaca ovim riječima: »Muž, potekavši od plemenite porodice, bio je pobožnošću i podjedno književnošću tako obrazovan, da je uživao velik ugled u kraljevstvu, te ih je bilo vrlo mnogo, koji su ga plaćući do groba ispratili«. (Vir nobili genere ortus, pietate, simulque politioribus litteris adeo excultus fuit ut magnae in Regno

auctoritatis esset, haberetque plurimos, qui eum ad tumulum cum lacrymis comitarentur).

Posve je prirodno, da je taj po rodu i kulturi plemenit muž usmeno i pismeno općio s najodličnijim muževima svoga vijeka. Među njima bili su i mlađi suvremenici njegovi: braća Nikola i Petar Zrinski. Od kneza Nikole Zrinskoga, hrvatskoga bana i mađarskoga pjesnika sačuvalo se i šest pisama u latinskom jeziku, koja je god. 1657. i 1659. a i prije toga pisao odličnom znancu svomu Ručiću. U jednom od tih pisama nalaze se i one znamenite riječi kneza Nikole Zrinskoga, kako je svijestan da nije odrođeni Hrvat, jer znade, da je — Zrinski. (Ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me Croatam et quidem Zrinium esse scio).

Od pisama, što ih je sam Ivan Ručić pisao svojim znancima i prijateljima, sačuvalo se jedno, koje je još Kukuljević imao u rukama, ali mu se poslije toga trag izgubio. Srećom je Kukuljević jedan odlomak toga pisma priopćio u »Arhivu za jugoslavensku povjesnicu« (I. 172.), pa nam je tako sačuvana zanimljiva vijest o nekoj kraljevskoj kruni, koja je bila god. 1634. otkrita u gradu Ozlju, što je prije pripadao Frankopanima, a u ono vrijeme knezovima Nikoli i Petru Zrinskomu.

Ivan Ručić piše naime 14. studenoga 1634. iz Zagreba nekome svome prijatelju uz ostalo i ovo: »Nova de reliquo ex partibus Osaliensibus optatissima et pretiosissima hodie uxor Gasparini, quae in Ozalio penes P. Milovacz, in extorquendis debitis aliquandum immorata est, rediit, simulque retulit: in arce sponte sua ruinatedum esse quemdam parietem, in quo thesaurus Frangepanorum latuisset, ex eo extractam esse certam pecuniae summam, repertum esse et diadema regium frequentissimis et pretiosissimis lapidibus adornatum; residuam parietis aperti criptam demoliri et ruinari, usque ad adventum ipsorummet illustrissimorum D. D. Comitum nollerit«.

Vrijedno je pobliže ogledati, šta to Ručić piše. On javlja prijatelju pored ostalog i neke novine iz Ozlja grada, kojim je još negdje od god. 1623. upravljao ugledni plemić Nikola Milovac u ime knezova Zrinskih. Kod toga Milovca boravila je neko vrijeme ugledna građanka zagrebačka i supruga ljekarnika Jakova Gašparina, koja je u Ozalji došla, da utjera neke dugove. Ta vrlo štovana i cijenjena (optatissima et pretiosissima) gospođa vratila se danas (14. studenoga) iz Ozlja u Zagreb, pa pripovijedala o čudnom slučaju, koji se u gradu Ozlju dogodio. U gradu se raspukao sam od sebe neki zid, u kojem je bilo pohranjeno i sakriveno blago knezova Frankopana. U pukotini su našli neku svotu novaca, a povrhu toga otkrivena je i kraljevska kruna, urešena obilato predragim kamenjem. Htjeli su porušiti i razvaliti preostali dio raspuklog zida, da vide, što se još u njemu krije; ali su to odložili do dolaska mladih knezova Nikole i Petra Zrinskoga, koji tada nijesu bili nazočni.

U prvi se kraj nameće pitanje, da li je ta vijest istinita ili je pusto naklapanje bez temelja. Prema onomu, kako su Gašparin i Ručić ocrtani, ne može se pomišljati, da bi tako odlični obrazovani ljudi širili ili čak smišljali kakove nezgrapne i lažne bajke. K tomu je i način, kako se pripovijeda, tako jednostavan i bez ikakve romantične primjese, da se sam događaj pokazuje posve vjerojatan i moguć. Zar nijesu knezovi Frankopani mogli imati svoju riznicu sakrivenu i ugrađenu u kojem zidu? I zar nije mogla u toj riznici biti i kraljevska kruna, možda i hrvatska? Ta knezovi Frankopani već od god. 1193. imaju znamenitu ulogu u historiji hrvatskoj. Frankopani su pratili god. 1242. kralja Belu IV. iz Hrvatske i Dalmacije u Ugarsku nakon provale tatarske. Knez Ivan Frankopan pomagao je oslobađati zarobljenu kraljicu Mariju god. 1387., kad je bila zatvorena u gradu Novigradu na moru. Knez Krsto Frankopan napokon oslobodio je god. 1525. grad Jajce od turske posade, a god. 1527., kad se vodila borba između protukraljeva Ferdinanda I. i Ivana Zapolje, bio je tako

ugledan i moćan, da je gotovo do njega stajalo, tko će biti vladar Hrvatske. Moguće je stoga, da je kojom prilikom pošlo za rukom nekome od knezova Frankopana, da dobije u svoje ruke staru krunu hrvatskih kraljeva, pa da je pohrani i sakrije u svojoj riznici u gradu Ozlju.

Bilo međutim kako mu drago, svakako stoji, da se god. 1634. našla u razvaljenom zidu grada Ozlja neka vanredno dragocjena kraljevska kruna. Mogla je to biti i ona kruna, kojom su god. 1472. krunili kneza Nikolu Iločkoga za kralja bosanskoga i kojom se poslije, naime 1490. god. imao za bosanskoga kralja kruniti herceg Ivaniš Korvin, zet kneza Bernardina Frankopana i šurjak kneza Krste Frankopana. No mogla je biti i stara kruna hrvatskih kraljeva, koja je za tatarske provale možda dana u pohranu Frankopanima na otoku Krku, pa je poslije prenesena iz mletačkoga Krka u grad Ozalj. Ali sve je to za sada ničim utvrđeno nagađanje.

God. 1634., kad se našla kraljevska kruna u Ozlju, bili su tadašnji vlasnici grada braća Nikola i Petar Zrinski još mladići. Nije li to otkriće djelovalo na mladenačku maštu njihovu, pa su stali snivati o tom, da koji od njih posadi sebi tu krunu i na svoju glavu. God. 1641., sedam godina iza otkrića, slavila se u gradu Ozlju svadba kneza Petra Zrinskoga s Katarinom Frankopanovom, i tom su prigodom brojni odlični gosti jmačno vidjeli i divili se blagu knezova Zrinskih, pa i kraljevskoj kruni, koja se čuvala u riznici njihovoj. A možda se i natucalo, kako bi ta kruna lijepo pristajala stasitom junaku Petru, koji je u kraljevskom lovu u Požunu teškim mačem svojim rasjekao glavu divljem vepu, dok kralj nije mogao teškoga mača ni da dignu. Možda je baš ta kruna potakla Petra, te je stao pomišljati, da se proglasi kraljem hrvatskim, makar u to ime i priznao turskoga sultana za prvoga vrhovnoga gospodara. To je isto nekad uradio i Ivan Zapolja.

Petar Zrinski nije glave svoje ovjenčao kraljevskom krunom, već mu je pala od krvničkog mača. A i same krune

je nestalo iz grada Ozlja, kad ga je opljačkao general hrvatske krajine Herberstein. Kad su zatim komorski komesari popisivali blago i imanje pogubljenog mučenika hrvatsko-ga, nije više bilo ni traga kraljevskoj kruni u njegovoj riznici, ni u Čakovcu, ni u Ozlju, a ni u kojem drugom od brojnih gradova njegovih.

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor: F. Lukas	I.
Uvod: Dr. J. Nagy	III
Vjerodajnica Dra Ljudevita Gaja za sabor god. 1848.	1
Tri seljačke bune u Zagrebačkoj okolini	5
Ban Nikola knez Zrinski i seljaci (1653.—1659.)	10
Nepoznata dosad buna krajiških i kmetskih seljaka u Banovini (1730.—1731.)	14
Ban Balaša i biskup Vrhovac (4. kolovoza 1788.)	19
»Regnum regno non praescribit leges« (4. rujna 1790.)	23
Petar Tomić, poslanik grada Zagreba na ugarskom saboru u Budimu god. 1807.	30
Proslava građanske sloge u Zagrebu (4. ožujka 1848.)	39
Mađarsko ministarstvo i zagrebački sudac (načelnik) Janko Kamauf (1848.)	44
Grof Đuro Jelačić, posljednji potkapetan Hrvatske (1861.)	47
Sajmovi u starom Zagrebu	57
Nova radnja o ljetopisu popa Dukljanina	62
»Bosanska crkva« i Patareni	69
Malo o Srijemu (Povodom jednog članka g. Stojana Protića)	83
Kruna Kralja Tomislava	88
Nagađanja o kraljevskoj hrvatskoj kruni	91